

มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทย

พ.ศ. 2394-2478

นางสาว อีรภัทร สุริยพันธุ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Concepts of “Mia” in Thai Society

1851-1935

Irapatra Suriyapan

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Art Program in History

Department of History

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2009

Copyright of Chulalongkorn University

อิทธิกร สุริยพันธุ์ :มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทย พ.ศ. 2394-2478. (Concepts of “Mia” in Thai Society 1851-1935) อ. ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์หลัก :
 รองศาสตราจารย์พิพาดา ยังเจริญ , อ. ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์ร่วม: ดร. วิลลา วิลยทอง ,
 137 หน้า.

การศึกษาเกี่ยวกับมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทยเป็นเรื่องที่น่าสนใจที่จะศึกษาเรื่อง
 หนึ่ง การเป็น “ผัว-เมีย” คือการเริ่มต้นของครอบครัว ซึ่งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของสังคม
 การเข้าใจมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” จะช่วยให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิง
 รวมทั้งบทบาทของรัฐและสถาบันต่างๆ ที่มีต่อสถานะของผู้หญิงในประวัติศาสตร์สังคมไทย
 เพิ่มมากขึ้น

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ มุ่งที่จะศึกษามโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทย ตั้งแต่รัชสมัยของ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงการเปลี่ยนแปลงกฎหมายครอบครัว บรรพ 5
 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พ.ศ. 2478 และความคิดสมัยใหม่แบบตะวันตก
 เกี่ยวกับสถานภาพสตรีและครอบครัวที่เข้ามามีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์เรื่อง
 “เมีย” ในสังคมไทยสมัยปฏิรูปประเทศ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ซึ่งเป็น
 ปัจจัยหนึ่งในการขับเคลื่อนความคิดทางสังคมสู่การแก้ไขกฎหมายครอบครัว หลังเปลี่ยนแปลง
 การปกครอง พ.ศ. 2475

จากการศึกษาพบว่ามโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทยเป็นเรื่องที่แสดงให้เห็นถึง
 ความสัมพันธ์ ที่ไม่เท่าเทียมกันในครอบครัว ระหว่างสามีภรรยา และกลุ่มภรรยาที่มีความ
 แยกต่างด้านชนชั้น ฐานะทางเศรษฐกิจ และชาติพันธุ์ เมื่อความคิดสมัยใหม่แบบตะวันตกเรื่อง
 สถานภาพสตรีและครอบครัวเข้ามาในสังคมไทยสมัยปฏิรูปประเทศ ได้ก่อให้เกิดการ
 เปลี่ยนแปลงมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทย และเกิดข้อถกเถียงเกี่ยวกับมโนทัศน์เรื่อง “เมีย”
 ซึ่งนำไปสู่การแก้กฎหมายครอบครัวให้เป็นแบบผัวเดียวเมียเดียวใน พ.ศ. 2478

ภาควิชา ประวัติศาสตร์
 สาขาวิชา ประวัติศาสตร์
 ปีการศึกษา 2552

ลายมือชื่อนิติ.....
 ลายมือชื่อ อ.ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....
 ลายมือชื่อ อ.ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์ร่วม.....

(Handwritten signatures)

4980231722 : MAJOR HISTORY

KEYWORDS : Women / Law / Society Changes

IRAPATRA SURIYAPAN:CONCEPTS OF "MIA" IN THAI SOCIETY 1851-1935.

THESIS ADVISOR :PIPADDA YOUNGCHAROEN, THESIS CO-ADVISOR : VILLA

VILAITHONG, 137 pp.

The study of the concept of "Mia" in Thai society is one of the issues which is very interesting to study. The husband - wife relationship is the foundation of the family, which is the basic element of society. Understanding the concept of "Mia" could aid the understanding of changes in the relationship between men and women as well as the roles of the state and various institutions towards the status of women in Thai social history.

This thesis studies the concept of "Mia" in Thai society from since the reign of King Monkut (Rama IV) to the change of Family Law (Book 5) of the Civil and Commercial Code of 1935. The thesis also focuses on Western modern ideas concerning the status of women and family that influenced changes of the concept of "Mia" in Thai society during the reform period, as well as the changes of "Mia" concept that became a factor among the driving forces behind the revision of the Family Law following the Revolution of 1932.

Results from this study indicate that the "Mia" concept in Thai society demonstrates the unequal relationship within the family, between husband and wife and among groups of minor wives from different classes, financial status, and ethnic backgrounds. When modern ideas concerning women's status and family came from the West into Thai society during the reform period, they resulted in the transformation of the concept of "Mia" in Thai society and raised debates concerning the concept of "Mia" that led to the revision of the Family Law to enforce monogamy in 1935.

Department : HISTORY .....

Field of Study : HISTORY .....

Academic Year : 2009 .....

Student's Signature .....

Advisor's Signature .....

Co-Advisor's Signature .....

Irapatra Suriyapan
Pipada Youngcharoen
Villa Vilathong

กิตติกรรมประกาศ

ครั้งแรกที่ได้เข้ามาเรียนต่อในสาขาประวัติศาสตร์ ผู้ศึกษามีความรู้สึกเป็นกังวลเกี่ยวกับ ความรู้ความสามารถของตัวเองไม่น้อยว่าจะสามารถทำงานวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ได้ดีเพียงไร เพราะไม่ได้เป็นสาขาวิชาที่เคยเรียนมาก่อน นอกเหนือไปจากความสนใจส่วนตัว และประวัติศาสตร์ที่ผู้ศึกษารับรู้ก็มีเรื่องราวมากมายเหลือเกินจนไม่รู้ว่าจะเลือกหัวข้อใดมาทำวิทยานิพนธ์ หลังจากค้นหาทางของตัวเองมาพอสมควร ก็พบว่าตนเองอยากจะลองศึกษาประวัติศาสตร์สังคม และประวัติศาสตร์เกี่ยวกับผู้หญิงซึ่งน่าจะเป็นสิ่งที่ตัวผู้ศึกษาสามารถทำ ความเข้าใจได้ไม่ยาก เพราะคิดอย่างง่าย ๆ ว่าตนเองก็เป็นผู้หญิง แต่เมื่อได้มาทำการศึกษาจริงจัง ก็พบว่าประวัติศาสตร์ผู้หญิงนั้น เป็นเรื่องที่ทั้งง่ายและสนุกเพียงแค้ในการพูดคุยสนทนาเท่านั้น การที่จะศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงในรูปแบบวิชาการนั้นกลับมีความยากลำบากอย่างไม่น่าเชื่อ แต่สุดท้าย ผู้ศึกษาก็สามารถทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้จนจบ และนับเป็นความภาคภูมิใจอย่างหนึ่ง ที่ ครั้งหนึ่งสามารถทำสิ่งที่ยากได้สำเร็จ

ขอขอบพระคุณ ร.ศ. พิพาดา ยังเจริญ ดร.วิไลลา วิลัยทอง อาจารย์ที่ปรึกษาและที่ปรึกษา ร่วมที่ช่วยกันทั้งผลักดันทั้งดันจนวิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จ ต้องอดทนกับการทำงานของผู้ศึกษาอยู่ ตลอดเวลา ขอขอบพระคุณ ร.ศ.ดร.สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา กับงานศึกษาของอาจารย์ที่ เปรียบเสมือนทั้งเข็มทิศและแผนที่ของวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ และการให้คำแนะนำในการพัฒนา วิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอขอบพระคุณ ร.ศ.มาลี พฤษพงษ์สาวลี และ โครงการสตรีและเยาวชนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ขอขอบคุณเพื่อนร่วมเรียนทุกคน น้อย พี่น้อย เท็น เตี้ย พงศ์ ออฟ หยี ที่ ให้ความช่วยเหลือระหว่างการเรียนรู้ที่นี้มาตลอด ที่สำคัญที่สุดคือ ขอขอบคุณแม่ กับ น้ำเอ ครอบครัวยของผู้ศึกษาที่เป็นทั้งกำลังใจและกำลังทรัพย์ในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ถ้า วิทยานิพนธ์เล่มนี้จะมีคุณค่า หรือมีประโยชน์อยู่บ้าง ขอมอบให้กับทุกคนที่ได้กล่าวมานี้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์เพื่อการศึกษา.....	5
แนวเหตุผลหรือสมมติฐาน.....	5
วิธีดำเนินการวิจัย.....	5
หลักฐานประเภทต่างๆ.....	6
ขอบเขตและข้อตกลงเบื้องต้น.....	8
ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย.....	8
ทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	8
บทที่ 2 รัฐไทยกับการจัดการมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ก่อนสมัยปฏิรูปประเทศ.....	17
มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ก่อน พ.ศ. 2394.....	19
ชั้นทางสังคมกับการกำหนดลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างชาย-หญิง.....	21
พุทธศาสนากับการกำหนดลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างชาย-หญิง.....	31
การเข้าถึงความรู้ของชาย-หญิงในสังคมไทย.....	33
รัฐไทยกับการจัดการมโนทัศน์เรื่อง “เมีย”:บริบทในกฎหมายตราสามดวง.....	35
-กฎหมายกับการกำหนดความเป็น “เมีย”.....	37
-มโนทัศน์ “หญิงร้าย” และบทลงโทษในกฎหมายสมัยจารีต.....	41
-กฎหมายกับการจัดการความสัมพันธ์ระหว่าง “ผัว” และ “เมีย”.....	44
มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” และการนำเสนอเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	50
สรุป.....	58
บทที่ 3 มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” กับการปฏิรูปประเทศ.....	60
การปฏิรูปประเทศและการสถาปนารัฐสมัยใหม่.....	61

บทที่	หน้า
ความคิดเกี่ยวกับผู้หญิงในสังคมตะวันตกหลังเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่.....	63
ความคาดหวังต่อผู้หญิงในสังคมไทยสมัยปฏิรูปประเทศ.....	63
มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” กับ “แม่เรือนสมัยใหม่”.....	64
-เด็กหญิงกับการศึกษาเพื่อเป็น “แม่เรือนสมัยใหม่”.....	64
-ภาพเสนอของ “แม่เรือนสมัยปฏิรูปประเทศ”.....	66
พระราชกำหนดลักษณะข่มขืนล่วงประเวณี ร.ศ. 118 กับการกำหนดอายุของ “เมีย”.....	72
มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” กับความแตกต่างระหว่างชาติพันธุ์ในสังคมไทยสมัยปฏิรูป.....	72
-มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” กับความแตกต่างระหว่างชาติพันธุ์ในสังคมไทยสมัยจารีต.....	73
-มโนทัศน์เรื่อง “เมีย”, ชาติพันธุ์ และการปฏิรูปประเทศ.....	78
สรุป.....	88
บทที่ 4 มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” กับการประกาศใช้ บรรพ 5 ครอบครัว พ.ศ. 2478...	90
การมีภรรยาหลายคน และการจดทะเบียน “เมีย” ในสังคมไทย ก่อน พ.ศ. 2478.....	91
การนำเสนอเรื่องการมีเมียหลายคนในกลุ่มปัญญาชน.....	96
-ปัญหาเรื่อง “เมียน้อย” ของชนชั้นนำในสมัยปฏิรูปประเทศ.....	98
-พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการวิพากษ์การมีภรรยาหลายคน.....	101
การจดทะเบียน “เมีย” ในสมัยรัชกาลที่ 6.....	104
การจดทะเบียนสมรสในสมัยรัชกาลที่ 7.....	107
ความคิดเรื่องสถานภาพผู้หญิงในสังคมไทยก่อนการประกาศใช้ บรรพ 5 พ.ศ. 2478.....	109
การนำเสนอ มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสภาผู้แทนราษฎร ระหว่าง พ.ศ. 2475-2478.....	112
การประกาศใช้บรรพ 5 พ.ศ. 2478.....	120
-การจดทะเบียนสมรสและการจดทะเบียนครอบครัว.....	120
-ความสัมพันธ์ระหว่าง “สามี-ภรรยา” ในบรรพ 5 พ.ศ. 2478.....	121
-ความคิดเรื่อง “ซู้” ในบรรพ 5 พ.ศ. 2478.....	123
สรุป.....	124
บทที่ 5 สรุป.....	126
บรรณานุกรม.....	131

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

ในการนำเสนอทางประวัติศาสตร์ ผู้หญิงมักจะถูกผูกพันไว้กับบริบททางครอบครัวเป็นสำคัญ การเป็นลูกสาว เมีย และแม่ สถานะในครอบครัวถูกกำหนดมาตั้งแต่เกิด ผู้หญิงทุกคนเริ่มต้นชีวิตด้วยการเป็นลูกสาว มีพันธะหน้าที่ต่อพ่อแม่ เมื่อเติบโตขึ้นมา มีครอบครัวเป็นของตัวเอง แต่งงานและกลายเป็นเมีย มีพันธะหน้าที่ต่อสามีและเมื่อมีบุตร ผู้หญิงก็จะกลายเป็นแม่ มีพันธะหน้าที่ต่อบุตรที่เกิดมา แต่ในสังคมไทย พันธะหน้าที่หรือบทบาทในครอบครัวที่ถูกคาดหวังจากผู้หญิงแต่ละคน จะมีรายละเอียดที่แตกต่างกันจากปัจจัยต่างๆภายในสังคม

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดเกี่ยวกับผู้หญิงและสังคมภายในรัฐไทยกับการเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ ระหว่างสมัยปฏิรูปประเทศจนถึงหลังเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเข้าสู่การเป็นรัฐประชาธิปไตย ซึ่งเป็นช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมครั้งใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านวิถีชีวิตของผู้คนและวิถีของอำนาจรัฐ โดยมีความคิดแบบสมัยใหม่จากกระแสวัฒนธรรมตะวันตกมาเป็นตัวแปรสำคัญ

ผู้ศึกษาเลือกทำการศึกษาความคิดทางสังคมเกี่ยวกับสถานะของกลุ่มหญิงมีสามีในสังคมไทย จากข้อสังเกตเกี่ยวกับการให้ความหมายของสถานภาพของกลุ่มหญิงมีสามี เป็น “เมีย” หรือ “ภรรยา” นี้ มีรายละเอียดที่แตกต่างจากการเป็นลูกสาวและแม่ค่อนข้างมาก เพราะสถานภาพของ “เมีย” เป็นสถานภาพที่ถูกสร้างขึ้นจากการแต่งงานกับผู้ชายภายนอกครอบครัวหรือเครือญาติเดิม ในขณะที่การเป็นลูกสาวหรือแม่นั้น เกิดขึ้นจากการสืบเชื้อสายภายในครอบครัว การเป็น “เมีย” จึงเป็นสถานภาพที่ถูกกำหนดขึ้นโดยสังคมอย่างแท้จริง และมีรายละเอียดที่ซับซ้อนอย่างมากในการให้ความหมาย เพราะการเป็นสามีภรรยาหรือ เป็น “ผัวเมีย” กันทางสังคมนั้นสามารถเกิดการเปลี่ยนแปลงได้ ในขณะที่สถานะของการเป็นแม่ หรือลูกสาวนั้นเป็นสถานะทางครอบครัวที่ไม่สามารถตัดขาดหรือปฏิเสธได้

ในปัจจุบัน เมื่อเราเอ่ยถึงคำว่า “เมีย” หรือ “ภรรยา” หรือ “ภริยา” ตามความเข้าใจทั่วไปนั้น หมายถึงสถานภาพของผู้หญิงที่ทำให้สังคมรับรู้ว่าเป็นผู้ที่มีครอบครัวหรือมีชีวิตคู่แล้ว แต่ในความเป็นจริง มิติของการเป็น “เมีย” หรือ “ภรรยา” หรือ “ภริยา” กลับมีมุมมองในการอธิบายค่อนข้างหลากหลาย แม้ทั้งสามคำจะหมายถึงหญิงมีสามีเช่นเดียวกัน แต่ก็มียุขยະที่แตกต่าง การใช้คำว่า “ภริยา” นั้น เป็นภาษาที่ใช้ในกฎหมาย ทำให้เราสามารถทราบว่ามีสตรีผู้ใดถูกกล่าวถึงเป็นหญิงผ่านการสมรสอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ได้รับการยอมรับจากรัฐ คำว่า “ภรรยา” ใช้เรียกหญิงมีสามีในลักษณะที่เป็นทางการ ใช้กันทั่วไปในลักษณะของการเป็นภาษาสุภาพ ในขณะที่

ที่ “เมีย” อาจจะทำให้ความหมายที่หลากหลายกว่า เพราะไม่ใช่ภาษาทางการ คำขยายความต่อท้าย เช่น “เมียหลวง” “เมียน้อย” “เมียคนใช้” “เมียเก่า” ฯลฯ เป็นการแสดงให้เห็นภาพของการอธิบายความหมายที่ซับซ้อนของการเป็น “เมีย” ในสังคมไทยมากยิ่งขึ้น

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายคำว่า **ภรรยา** (พันยา พันระยา) มีความหมายว่า “ภริยา เมีย หญิงที่เป็นคู่ครองของชาย คู่กับสามี” ส่วน **เมีย** มีความหมายในคำนามถึง “ภรรยา หญิงที่เป็นคู่ครองของชาย คู่กับผัว” ส่วนคำวิเศษณ์ หมายถึงคำบอกเพศหมายความว่า “ตัวเมีย เช่น ไก่เมีย ม้าเมีย” คำว่า **เมียน้อย** มีความหมายว่า “หญิงที่ชายเลี้ยงดูอย่างภรรยา แต่ไม่มีศักดิ์ศรีเท่าเมียหลวงหรือไม่ได้จดทะเบียน” และ **เมียหลวง** คือ “เมียที่ยกย่องว่าเป็นใหญ่”¹

การให้ความหมายของ “เมีย” ในรัฐไทยสมัยก่อนเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุครัฐประชาธิปไตยมีการให้ความหมาย “เมีย” ที่แตกต่างกันในการเลือกใช้คำอยู่บ้าง เช่น ใน *A Dictionary of the Siamese Language* ของ เจ. เคสเวลล์ (J.Caswell) จัดทำขึ้นในช่วง พ.ศ. 2389 หรือในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ให้ความหมายของคำว่า **เมีย** คือ “นั่นคือหญิงที่เป็นคู่ร่วมประเวณีกับชายนั้น หญิงนั้นแลเรียกว่าเมีย” **เมียน้อย** คือ “เมียที่เป็นรองเมียหลวง” ส่วน **เมียหลวง** คือ “เมียที่เป็นใหญ่กว่าเมียทั้งปวง”²

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการจัดทำพจนานุกรมศัพท์ไทยขึ้นเป็นเล่มแรกคือ **อักขรภิธานศัพท์** ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2416 คำว่า **ภรรยา, เมีย, เพื่อนศาลา** คือ “หญิงที่ชายขอมาเลี้ยงเป็นเมีย เรียกหญิงนั้นเป็นภรรยาเพราะชายต้องเลี้ยง” **ภรรยาทาส, เมียทาส** คือ “หญิงที่มีค่าตัว ซึ่งชายช่วยไถ่หญิงนั้นมาเลี้ยงเป็นเมีย” **ภรณาน้อย, เมียน้อย** คือ “ชายที่มีเมียคนหนึ่งแล้ว ได้หญิงมาเลี้ยงเป็นเมียอีกคนหนึ่ง” **ภรรยาเก่า, เมียเก่า** มีความหมายว่า “หญิงที่เป็นเมียอยู่ก่อน เรียกหญิงนั้นว่าเป็นภรรยาเก่า”³

ล่วงเข้าสู่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมวิชาการจัดทำ **พจนานุกรม ร.ศ. 120** พจนานุกรมฉบับนี้ไม่มีคำว่า **เมีย** แต่ใช้คำว่า **ภรรยา ภารยา** แปลว่า

¹ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**, (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์, 2546), หน้า 817, 874-875.

² J. Caswell, *A Dictionary of the Siamese Language: Copied and Enlarged by J.H. Chandler*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 606-607.

³ หมอบรัดเลย์, **อักขรภิธานศัพท์ (ค.ศ.1873)**, เรียบเรียงโดย แม้นมาส ชวลิต (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณศัพท์, 2521), หน้า 497.

เมียอีกที⁴ จะเห็นได้ว่า ในพจนานุกรมหรือรวมศัพท์ในสมัยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ความหมายของคำว่า เมีย และภรรยา มีความชัดเจนในการเป็นหญิงที่ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับชายผู้เป็น ผัวหรือสามี โดยชายเป็นผู้เลี้ยงดู คำว่า เมีย เป็นคำไทย มีความหมายตรงตัวชัดเจน แต่คำว่า ภรรยา⁵ หมายความว่า หญิงหรือภรรยา ในภาษาบาลี (ภริยา, ภรรยา—บำรุงเลี้ยงหรือสนับสนุน ภรรยา, ภรรยา—หนัก หนักหน่วง ภริยัม—บาปหนัก ภริยา—แบกหามา ไปเอามา⁵)

เมื่อศึกษาความหมายของความเป็น “เมีย” ในเอกสารทางด้านกฎหมายสมัยจารีต เนื้อหา ของกฎหมายตราสามดวงกลับไม่มีส่วนไหนเลยที่ระบุถึงความหมายของการเป็น “เมีย” หรือภริยา หรือบทบาทหน้าที่อย่างชัดเจน เพราะเนื้อหาส่วนใหญ่กลับมุ่งเน้นไปยังการแบ่งลักษณะประเภท “เมีย” และภริยาต่างๆมากกว่า เพื่อการจัดการปรับใหม่ กรณีที่ “เมีย” มีความสัมพันธ์กับชายผู้เป็น สำคัญ ดังจะเห็นได้จากการที่กฎหมายลักษณะผัวเมีย แบ่งประเภทเมียตามลำดับชั้นทางสังคม เช่น เมียกลางเมือง เมียกลางนอก เมียกลางทาสี เมียพระราชทาน กฎหมายลักษณะหนี้ แบ่งเป็น เมียหลวง และเมียน้อย ส่วนกฎหมายลักษณะมรดกแบ่งเป็นภรรยาจากลักษณะของการสมรส⁶

เมื่อศึกษาความหมายของ “เมีย” จากกฎหมายครอบครัวแบบสมัยใหม่ฉบับแรกของรัฐ ไทยหลังเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเข้าสู่ความเป็นรัฐประชาธิปไตย ในประมวลกฎหมาย แห่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ปี พ.ศ. 2478 อันเป็นกฎหมายครอบครัวแบบรัฐสมัยใหม่ฉบับแรกของ รัฐไทย “เมีย” ในหมวด 3 สัมพันธ์แห่งสามีภริยา ระบุว่าสามีภริยานั้นต้องอยู่กินด้วยกัน ช่วยเหลือ อุปการะเลี้ยงดูกัน⁷ โดยที่ฝ่ายสามีจะเป็น “หัวหน้าในคู่ครอง” และเป็นผู้อำนวยความสะดวก ช่วยเหลืออุปการะเลี้ยงดู⁸ ดังนี้ จากเดิมที่ความหมายของ “เมีย” หรือภรรยาในสมัยจารีตที่

⁴ พจนานุกรม(ร.ศ.120), (กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2541), หน้า277.

⁵ พจนานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ, (กรุงเทพฯ : ที่ระลึกพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกในพระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชองค์เอกอภิศาสนูปถัมภ์, 2532), หน้า 2612.

⁶ 1. ภริยาอันทรงพระกรุณาพระราชทาน 2. ภริยาอันสุ่ขอมีขันหมากบิดามารดายกให้ และ3. ภริยาอันทูลขอ และพระราชทานให้ ในที่นี้จะคล้ายกับการแบ่งของกฎหมายลักษณะหนี้ แต่เป็นการถือเอาตามพิธีในการสมรส

⁷ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ครอบครัว พ.ศ. 2478 มาตรา 1453, อ้างใน สมเด็จพระมหาลง ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่, (กรุงเทพฯ: เนติบัณฑิตยสภาพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงกลีบ มหิธร ท.จ.,ท.ช. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 17 ก.ค. 2504).

⁸ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ครอบครัว พ.ศ. 2478 มาตรา 1454 อ้างใน สมเด็จพระมหาลง ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กฎหมายครอบครัว-มรดก, 2504.

หมายถึงหญิงซึ่งต้องพึ่งพาชายเป็นผู้เลี้ยงดูนั้น แม้ในสมัยประชาธิปไตย “เมีย” หรือภรรยาก็ยังคงเป็นสถานะที่ด้อยกว่าอยู่ดี ถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงกฎหมายให้เป็นไปตามรูปแบบของรัฐประชาธิปไตยแล้วก็ตาม เพราะลักษณะที่ชายเหนือกว่ายังคงปรากฏอยู่ในเนื้อหาของกฎหมายสมัยใหม่ของรัฐอย่างชัดเจน

จากการศึกษาความหมายของ “เมีย” จากพจนานุกรมและกฎหมายในสมัยต่างๆดังที่กล่าวมา สิ่งหนึ่งที่สังเกตเห็นได้ว่า “เมีย” มีลักษณะร่วมแบบเดียวกันคือ เป็นผู้หญิง และต้องได้รับการเลี้ยงดูอุปการะจากชายผู้เป็น “ผัว” การเป็น “เมีย” อาจจะมีได้หลายรูปแบบ ทั้งจากการแต่งงาน การพระราชทาน หรือการอุปการะเลี้ยงดูกัน แต่ไม่มีพจนานุกรมหรือกฎหมายใดเลยที่จะระบุว่า “เมีย” มีบทบาทหรือความสำคัญเช่นไรต่อครอบครัวหรือต่อสังคม

งานศึกษาชิ้นนี้พยายามที่จะอธิบายระบบคิดของการให้ความหมาย “เมีย” ในสังคมไทย จากค่านิยมและความเชื่อจากส่วนต่างๆภายในสังคม ผู้ศึกษาเลือกใช้คำว่า “เมีย” ในหัวข้อการศึกษาแทนคำว่า ภรรยา ภริยา หรือหญิงมีสามี เนื่องจากคำว่า “เมีย” นี้ แม้จะเป็นคำที่ไม่สุภาพกับการใช้ภาษาอย่างเป็นทางการ แต่สามารถอธิบายความสัมพันธ์ชายหญิงในสังคมไทยได้ในหลายลักษณะ ทั้งยังให้ความหมายที่มีมิติมากกว่าคำสุภาพเป็นทางการ เช่น ภรรยา หรือ ภาษาทางกฎหมายที่ใช้คำว่าภริยา อย่างไรก็ตาม ในเนื้อหาของวิทยานิพนธ์ อาจจะมีการใช้คำว่า เมีย ภรรยา และ ภริยา หรือหญิงมีสามีตามแต่ความเหมาะสมทางการใช้ภาษาตามแต่บริบทของเนื้อหาที่ศึกษา

คำว่า “มโนทัศน์” หรือ concept ที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้านี้ มีความหมายถึงการศึกษาและการอธิบายความคิดทางสังคมว่า ภายในสังคมไทยมีความคิดองค์รวมเกี่ยวกับความเป็น “เมีย” และมีโครงสร้างในการจัดการความสัมพันธ์ดังกล่าวอย่างไร ไม่ใช่การหาคำตอบ หรือการหาคำจำกัดความว่า “เมีย” ในสังคมไทยหมายถึงใคร ต้องมีลักษณะอย่างไร โดยในที่นี้ จะได้นำเสนอเนื้อหาของงานการศึกษา มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทย ในลักษณะของภาพเสนอ (representation) คือ การอธิบายว่าสังคมมีการสื่อความหมาย “เมีย” ผ่านกระบวนการคัดเลือกและแสดงให้เห็นลักษณะที่เด่นชัดของ “เมีย” จากความเป็นจริง ความเชื่อ และค่านิยมภายในสังคมออกมาเป็นอย่างไร ภาพเสนอเรื่อง “เมีย” จะทำหน้าที่สื่อความหมาย และให้คุณค่าในเชิงสังคมวัฒนธรรมเกี่ยวกับความเป็น “เมีย” เพื่อให้ทราบว่าผู้คนในสังคมไทยสมัยก่อนการเปลี่ยนแปลงสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่ มีความเชื่อและความคาดหวังอย่างไรต่อสิ่งที่แสดงออกมาในภาพเสนอเรื่อง “เมีย” จากเหตุผลดังกล่าว มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทย : พ.ศ. 2394-2478 จึงไม่ได้เป็นการอธิบายว่า “เมีย”หรือหญิงมีสามีในสังคมไทยคือใคร ทำอะไร อย่างไร แต่ผู้คนในสังคมไทยขณะเวลาที่ทำการศึกษานี้มีความคิดเกี่ยวกับ “เมีย” เป็นอย่างไร และมีความหมายอย่างไร เพราะ “ภาพเสนอ” ไม่ใช่ภาพสะท้อน (reflection) จึงไม่สามารถทำหน้าที่เป็นเครื่องบ่งชี้

ว่าความจริงทั้งหมดในสังคมเป็นเช่นไร⁹ การศึกษามโนทัศน์เรื่อง “เมีย” จึงเป็นความพยายามที่จะหาคำอธิบายที่ขาดหายไปว่า สังคมไทยในสมัยก่อนเข้าสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่มีความคิด ให้คุณค่ากับการเป็นหญิงมีสามี หรือ “เมีย” นี้อย่างไร และเหตุผลใดจึงทำให้เกิดความคิดและการให้คุณค่าดังกล่าว

วัตถุประสงค์ เพื่อศึกษา

- 1) มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทยก่อนเข้าสู่สมัยปฏิรูปประเทศ ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงการเปลี่ยนแปลงกฎหมายครอบครัวจากการประกาศใช้บรรพ 5 ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พ.ศ. 2478
- 2) ความคิดสมัยใหม่แบบตะวันตกเกี่ยวกับสถานภาพสตรี และครอบครัวที่เข้ามามีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทยสมัยปฏิรูปประเทศ
- 3) การเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” เป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนความคิดทางสังคมสู่การแก้ไขกฎหมายครอบครัว

แนวเหตุผล หรือสมมติฐาน

- 1) มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทยเป็นเรื่องที่แสดงออกถึงการกำหนดสถานภาพในครอบครัวที่ไม่มีความเท่าเทียมกัน ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา หรือระหว่างกลุ่มภรรยาด้วยกันเอง
- 2) ความคิดสมัยใหม่แบบตะวันตกเรื่องสถานภาพสตรี และครอบครัวมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทยสมัยปฏิรูป
- 3) ความคิดแบบสมัยใหม่แบบตะวันตกสร้างข้อถกเถียงเกี่ยวกับมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ให้มีความชัดเจนมากขึ้น และนำไปสู่แนวทางการแก้ไขกฎหมายครอบครัวให้เป็นแบบผัวเดียวเมียเดียว

วิธีดำเนินการวิจัย

ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและทัศนคติของสังคมไทยเกี่ยวกับลักษณะครอบครัว และการมีคู่ครองที่ส่งผลต่อการอธิบาย สถานภาพของหญิงมีสามี หรือการอธิบายมโนทัศน์เรื่อง “เมีย”

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาได้จากเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) และจากเอกสารชั้นรอง

⁹ ดู Stuart Hall, “The Work of Representation,” in *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, ed. Stuart Hall (London: Sage, 1997), pp.13-74.

(Secondary Sources) โดยจัดแบ่งเอกสารเป็นประเภทต่างๆตามกลุ่มประเภท เช่น กฎหมาย วรรณกรรม เป็นต้น โดยศึกษาบริบทที่มาของเอกสาร และวิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์เพื่อวิเคราะห์เอกสารแต่ละประเภท

ในด้านการนำเสนอ ผู้ศึกษาใช้การพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยเนื้อหาจะเกี่ยวกับมโนทัศน์เรื่อง "เมีย" ในสังคมไทยตั้งแต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นช่วงเวลาในโลกทัศน์ตะวันตกเริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อความคิดและวิถีชีวิตภายในสังคมไทย สมัยปฏิรูปประเทศโดยรัฐบาลระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จนถึงการเปลี่ยนแปลงกฎหมายครอบครัวให้เป็นแบบรัฐชาติสมัยใหม่ พ.ศ. 2478 โดยรัฐบาลพลเรือนหลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นรัฐประชาธิปไตย

หลักฐานประเภทต่างๆ

ผู้ศึกษามีความตั้งใจที่จะให้นิยามนิพนธ์ชิ้นนี้ เป็นการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ความคิดภายในสังคมไทย การที่จะทำความเข้าใจในความคิดของกลุ่มคนต่างๆภายในสังคม จำเป็นต้องให้หลักฐานที่มีความหลากหลายเป็นอย่างมาก และการศึกษาที่ใช้ช่วงระยะเวลาค่อนข้างยาว เพื่ออธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางมโนทัศน์เรื่อง "เมีย" ผู้ศึกษาจึงได้เลือกใช้งานเอกสารชั้นรอง หรือการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ของผู้วิจัยท่านอื่นๆมาช่วย เพื่อให้มีความเข้าใจเอกสารทางด้านประวัติศาสตร์ชัดเจนมากยิ่งขึ้น เช่น งานศึกษาวิจัยทางด้านวรรณกรรม งานศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์กฎหมาย หรืองานศึกษาวิจัยทางด้านมานุษยวิทยา

ผู้ศึกษาเลือกสำรวจเอกสารตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นลงมา จนถึงช่วงต้นสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง 2475 ข้อมูลส่วนใหญ่เกี่ยวกับเรื่องที่ทำการศึกษา จะพบในเอกสารหลายประเภท แต่ละประเภทจะให้ข้อมูลและมุมมองเกี่ยวกับมโนทัศน์เรื่อง "เมีย" และสถานภาพสตรีที่แตกต่างกันออกไป และข้อจำกัดในการนำเสนอ เช่น เอกสารซึ่งจัดทำโดยกลุ่มชนชั้นปกครองอย่างพระราชพงศาวดาร พระราชวินิจฉัย อาจจะให้เพียงภาพในมิติของสตรีที่อยู่ในชนชั้นสูงในราชสำนักหรือในตระกูลขุนนาง โดยแทบจะไม่มีบริบทของผู้หญิงในชั้นสังคมอื่นเลย หรือจดหมายเหตุชาวต่างชาติซึ่งแม้จะมีข้อดีในการให้ข้อมูล ทั้งกลุ่มสังคมชาวบ้านธรรมดาและกลุ่มสังคมราชสำนัก แต่ข้อมูลอาจจะมีข้อด้อยอยู่บ้าง เช่น ผู้บันทึกไม่สามารถเข้าใจสภาพสังคมไทยได้อย่างลึกซึ้ง เพราะความเป็นชาวต่างชาติ ทำให้มุมมองต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดในสังคมไทยย่อมมีความแตกต่างจากคนไทยโดยสิ้นเชิง การใช้วรรณกรรมเป็นหลักฐาน มีประโยชน์ในการศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ ความรู้สึกนึกคิดของผู้คนร่วมสมัย วรรณกรรมอาจจะแบ่งออกเป็นกลุ่มของวรรณกรรมของชนชั้นสูง เช่น **กฤษณาอโศกนิพนธ์** หรือวรรณกรรมของกลุ่มชนชั้นกลาง เช่น **สุภาพิตสอนหญิง** สามารถให้ภาพของความคาดหวังทางสังคมที่มีต่อผู้หญิงแตกต่างกัน แม้ว่าวรรณกรรมจะมีข้อจำกัดอยู่บ้าง แต่เหตุผลของวรรณกรรมอาจให้ข้อมูลที่จำกัดอยู่ใน

เฉพาะแวดวงของชนชั้นนำและชนชั้นกลางที่เข้าถึงระบบการศึกษาแบบลายลักษณ์อักษร เนื่องจากการอ่านออกเขียนได้ยังไม่เป็นที่แพร่หลายในกลุ่มชนทุกชั้นในสมัยนั้น ความคิดเห็น และ ค่านิยมที่สะท้อนมาจากวรรณกรรม อาจจะเป็นความคิดเห็นและค่านิยมที่จำกัดอยู่ในกลุ่ม ปัญญาชนหรือชนชั้นนำ ที่มีการศึกษาแล้วเท่านั้น อย่างไรก็ตาม วรรณกรรมบางชิ้นก็ได้รับอิทธิพล มาจากนิทานพื้นบ้าน ที่มาจากการสร้างสรรค์ของชนชั้นล่าง เช่น บทพระราชนิพนธ์เรื่อง สังข์ทอง เป็นวรรณกรรมที่ชนชั้นสูงเลือกรับมาจากชนชั้นล่าง และสะท้อนภาพความคิดทางสังคม บางประการของชนชั้นล่างได้เช่นกัน ส่วนกฎหมายซึ่งเป็นเอกสารชิ้นสำคัญในการศึกษาครั้งนี้ เป็นข้อมูลเกี่ยวกับสิทธิหน้าที่ของทุกคนในสังคม ครอบคลุมข้อกำหนดของทุกชั้นสังคม แต่ก็เป็นการนำเสนออุดมคติของอำนาจรัฐ ซึ่งบางครั้งก็ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง ทำให้ต้องใช้ เอกสารประเภทอื่นๆ ประกอบ เช่น ฎีกาคดีความครอบครัว หรือข่าว บทความ ข้อคิดเห็นของ นักคิด และนักเขียนร่วมสมัย นำมาใช้เพื่อวิเคราะห์ร่วมด้วย โดยผู้ศึกษาได้แบ่งประเภทเอกสาร ตามช่วงเวลาเป็นกลุ่มประเภท ดังนี้

หลักฐานสมัยจารีต : เป็นเอกสารในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตั้งแต่รัชสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว เอกสารดังกล่าว ได้แก่ ประเภทกฎหมาย คือ กฎหมายตราสามดวง ในหมวดกฎหมายที่ เกี่ยวข้อง เช่น กฎหมายลักษณะผัวเมีย กฎหมายลักษณะมรฎก ฯลฯ ฎีการ้องทุกข์เกี่ยวกับคดี ความเรื่องคดี “ผัวเมีย” เอกสารบันทึกทางประวัติศาสตร์ เช่น พระราชพงศาวดาร พระ ราชหัตถเลขา พระราชวินิจฉัย จดหมายเหตุชาวต่างชาติ วรรณกรรมที่สะท้อนภาพความสัมพันธ์ ภายในครอบครัว เช่น การศึกษาในรูปแบบของมานุษยวิทยา เช่น ขนบประเพณี ธรรมเนียม พิธีกรรมที่สะท้อนความคิด **ขุนช้างขุนแผน** และ **สุภาพิตสอนหญิง** เป็นต้น หรือหลักฐานที่ไม่ เป็นในรูปแบบของเอกสาร แต่เป็นเรื่องชาวยุโรปหรือเกี่ยวกับผัวเมียเช่น การแต่งงาน ระบบเครือ ญาติในสังคมไทย

หลักฐานสมัยเข้าสู่การเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ : เป็นเอกสารหลังพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวลงมา เริ่มต้นตั้งแต่สมัยปฏิรูปประเทศในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จนกระทั่ง เข้าสู่ระยะแรกหลังการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเป็นประชาธิปไตย ประเภทกฎหมาย คือ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ครอบครัวและส่วนอื่นๆที่เกี่ยวข้อง ข่าวสำคัญ เช่น คดี ความครอบครัวต่างๆ ของชนชั้นนำ เช่น คดีพญาระกาและการสมรส-หย่าร้างของเจ้านายเชื้อพระ วงศ์ เป็นต้น บทความ ความคิดเห็นจากนักคิดนักเขียนในหนังสือ หนังสือพิมพ์ นิตยสารที่วิพากษ์ ประเด็นชาย-หญิง และเรื่องครอบครัวในสังคมไทย วรรณกรรม เช่น นวนิยายจากนักคิดนักเขียน ก่อนสมัยการเปลี่ยนระบอบการปกครอง พ.ศ. 2475 ไปจนถึงระยะแรกๆของการเป็นรัฐ

ประชาธิปไตย ที่เกิดการวิพากษ์เกี่ยวกับสถานการณ์ระหว่างชายหญิง ในประเด็นความเท่าเทียมกัน หรือลักษณะการมีภรรยาหลายคนในสังคมไทย

ขอบเขต และข้อตกลงเบื้องต้น

การศึกษามโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทยนั้น มโนทัศน์ (concept) ในที่นี้จะมีความหมายถึงคุณลักษณะเด่น ความคิดหลักที่สังคมแสดงออกมาคล้ายคลึงกัน เกี่ยวกับ “เมีย” หรือภรรยา รวมไปถึงรูปแบบลักษณะครอบครัวไทยที่มีการเปลี่ยนแปลงจากอิทธิพลความคิดเรื่องครอบครัวแบบรัฐสมัยใหม่ที่เป็นแบบตะวันตก

การเลือกใช้คำว่า “เมีย” “ภรรยา” “ภริยา” หรือ “หญิงมีสามี” จะขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของการใช้ภาษาในแต่ละบริบททางด้านเนื้อหา

ขอบเขตเวลาของการศึกษา จะเริ่มต้นขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถือเป็นช่วงเวลาที่เป็นสมัยใหม่แบบตะวันตกได้เริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ของผู้คนในสังคม จากระบบเศรษฐกิจที่ขยายตัวมากขึ้น และการศึกษาแบบตะวันตกจากกลุ่มชาวต่างชาติที่เข้ามาแลกเปลี่ยนหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398 การปฏิสัมพันธ์กับชาวตะวันตกและเรียนรู้วิถีชีวิตแบบสมัยใหม่ทำให้ความคิดเกี่ยวกับครอบครัวและการครองคู่ของสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มชนชั้นนำที่มีการนำเสนอมนทัศน์เกี่ยวกับผู้หญิงที่เปลี่ยนไปจากเดิม ช่วงเวลาต่อมาในสมัยปฏิรูปประเทศคือ หรือหลังจากรัฐไทยสามารถจัดตั้งระบบบริหารราชการสมัยใหม่ มีการปฏิรูประบบการคลังและการเก็บภาษี ระบบการศึกษา กฎหมาย การทหาร และการคมนาคมทำให้เกิดการรวมศูนย์กลางอยู่ที่กรุงเทพฯ ภายใต้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ในที่นี้คือในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้สังคมไทยได้รับการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมาก ในช่วงระยะเวลานี้มีมนทัศน์เกี่ยวกับผู้หญิงแบบสมัยใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากองค์ความรู้จากตะวันตก ได้ถูกปรับใช้ในสังคมไทยและถ่ายทอดไปยังรัชสมัยต่อไป จากการนำเสนอภาพของ “แม่เรือนสมัยใหม่” และการให้การศึกษาแก่สตรี และเมื่อถึง พ.ศ. 2478 รัฐประชาธิปไตยหลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง ได้ประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ครอบครัว ซึ่งมีเนื้อหาการกำหนดให้การแต่งงานต้องมีการจดทะเบียนสมรสตามกฎหมาย และกำหนดให้รูปแบบของครอบครัวเป็นลักษณะครอบครัวแบบผัวเดียวเมียเดียวแบบตะวันตก

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

- 1) สามารถสร้างการอธิบายที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้นเกี่ยวกับมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทย ก่อนเข้าสู่สมัยปฏิรูปประเทศ ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงช่วงการเปลี่ยนแปลงกฎหมายครอบครัว บรรพ 5 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พ.ศ. 2478

- 2) การเข้าใจความคิดสมัยใหม่แบบตะวันตกเรื่องสถานภาพสตรี และครอบครัวที่เข้ามามีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทย สมัยปฏิรูปประเทศ
- 3) การเข้าใจการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งในการขับเคลื่อนความคิดทางสังคมสู่การแก้ไขกฎหมายครอบครัว

ทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิง เป็นหนึ่งในความพยายามของนักวิชาการที่ต้องการเติมเต็มช่องว่างทางประวัติศาสตร์สังคม จากแนวคิดหลักที่ว่า ประวัติศาสตร์กระแสหลักนั้น เป็นวาทกรรมที่สร้างขึ้นโดยแนวคิดปิตาธิปไตย ซึ่งเป็นเรื่องราวของผู้ชายเป็นหลัก (history) และไม่มีพื้นที่ให้กับบทบาทของผู้หญิงซึ่งก็เป็นประชากรที่อยู่ร่วมกันภายในสังคมด้วย การศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงจึงสร้างขึ้นด้วยความมุ่งหวังที่จะให้เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ ในการนำเสนอเรื่องราวของผู้หญิงเป็นหลัก (herstory) และสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมในอดีตมากยิ่งขึ้น

แม้จะมีความพยายามหาคำตอบจากการอธิบายสังคมในอดีตด้านต่างๆ ให้มากยิ่งขึ้น แต่ผลของการศึกษากลับเป็นการเพิ่มคำถาม และข้อถกเถียงในงานวิชาการ หลายครั้งที่ข้อถกเถียงมาจากการที่งานประวัติศาสตร์ผู้หญิงส่วนใหญ่ จะยึดติดกับแนวคิดสตรีนิยมที่พึ่งพิงคำอธิบายของตะวันตกเป็นหลัก ทำให้มองภาพรวมของผู้หญิงไทยทั้งหมด แล้วนำมาตีความและทำความเข้าใจจากประสบการณ์ของผู้หญิงชนชั้นกลางหรือชนชั้นปกครอง ที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตก และใช้มาตรฐานทางสังคมแบบตะวันตก ในการตัดสินและทำความเข้าใจสังคมไทย ปัญหาความสัมพันธ์ชายหญิงในสังคมไทย จึงถูกมองว่าเป็นปัญหาสากล โดยมองข้ามกรอบความเชื่อเรื่องความสัมพันธ์ชายหญิงภายในสังคมที่มีความแตกต่างระหว่างกลุ่มกันไป¹⁰ อีกประเด็นที่เป็นปัญหาของกรอบคิดในการศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงในสังคมไทยนั้นก็ คือ การยึดติดกับประวัติศาสตร์รัฐชาติในแวดวงการศึกษาประวัติศาสตร์ จากการศึกษาทำความเข้าใจอดีตของสังคมไทยนั้นเป็นไปตามมุมมองของรัฐชาติเป็นสำคัญ ประวัติศาสตร์ที่ได้รับการยอมรับจึงเป็นประวัติศาสตร์ชาติที่กำหนดให้ทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นไทยนั้น มีเรื่องราวของกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลาง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการเมือง วัฒนธรรม หรือเศรษฐกิจ ทำให้เกิดความเข้าใจว่าความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในชุมชนต่างๆ ในประเทศไทย เป็นความสัมพันธ์ที่อยู่ในระนาบของระบบความหมายเดียวกัน เกิดความเชื่อที่ว่าประเทศไทยคือกรุงเทพฯ และประวัติศาสตร์ของรัฐ

¹⁰ ชลิดาภรณ์ ส่งสัมพันธ์, “ไทยศึกษากับอดีตสตรีนิยม (Feminist Approach),” ใน **จินตนาการสู่ปี 2000 : นวัตกรรมเชิงกระบวนทัศน์ด้านไทยศึกษา** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539), หน้า 512.

กรุงเทพฯสามารถอธิบายสภาพทางประวัติศาสตร์ของผู้หญิงในประเทศทั้งหมดได้¹¹ งานประวัติศาสตร์ผู้หญิงในประเทศไทยส่วนใหญ่จึงมักติดอยู่ในกรอบของการศึกษาประวัติศาสตร์การต่อสู้ของผู้หญิงไทยในกลุ่มชนชั้นสูงหรือชนชั้นปกครองที่น่าเสนอในรูปแบบของงานชีวประวัติบุคคล แต่อย่างไรก็ดี แม้จะมีข้อโต้แย้งอย่างมากมาเกี่ยวกับการอธิบายภาพสตรี และระบบความสัมพันธ์ชายหญิงในอดีต แต่พัฒนาการของงานศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิง มีความพยายามในการปรับเปลี่ยนกรอบความคิดทางการศึกษาอยู่ตลอดเวลา เพื่อเติมเต็มช่องว่างซึ่งเกิดจากข้อจำกัดทางการศึกษาดังที่ได้อธิบายไว้เบื้องต้น ทำให้ประวัติศาสตร์ผู้หญิงเป็นกลุ่มการศึกษาที่ไม่หยุดนิ่ง

งานศึกษาที่มีความสำคัญต่อผู้ศึกษาเป็นอย่างมากคือ งานศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์สตรีของ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา โดยงานส่วนใหญ่ของสุวดี ไม่ว่าจะเป็น “Polygamy or Monogamy : The Debate on Gender Relations in Thai Society,1913-1935”¹², “Thai Society’s Expectations of Women 1904-1935 : An Approach to Women’s History”¹³, “Gender Relation in the Traditonal Thai Lower Class Family”¹⁴, “Gender Relations in Thai Society : A Historical Perspective”¹⁵, “สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูป

¹¹ พริศรา แซ่ก้วย, “รายงานการวิจัยเรื่อง สถานะสตรีศึกษา : ชาตินิยมในสตรีศึกษาไทย รายงานความล้มเหลวในการทบทวนเอกสารสตรีศึกษาภาษาไทย ระหว่าง พ.ศ. 2522-2542”, โครงการฝึกอบรมนักวิจัยด้านสตรีศึกษา รุ่นที่ 4 พ.ศ.2542-2544, ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, หน้า 38-41.

¹² Suwadee T.Patana, “Polygamy or Monogamy: The Debate on Gender Relations in Thai Society, 1913-1935”, Paper to be presented at The 13th IAHA Conference Sophia University, Tokyo September 5-9, 1994.

¹³ Suwadee T.Patana, “Thai Society’s Expectations of Women 1904-1935 : An Approach to Women’s History”, Paper to be presented at the 12th IAHA Conference University of Hong Kong. June 24-28, 1991.

¹⁴ Suwadee T.Patana, “Gender Relations in the Traditional Thai Lower Class Family”, Paper to be presented at the 7th International Conference on Thai Studies, Amsterdam, The Netherlands July 4-8, 1999.

¹⁵ Suwadee T.Patana, “Gender Relations in Thai Society: A Historical Perspective,” in **Power, Knowledge and Justice**, ed. Suwanna Satha-Anand (Seoul: Ewha Women University Press, 2004), pp.37-83.

ประเทศ”¹⁶ และส่วนหนึ่งของ การแต่งกายสตรีกับหัตถกรรมทอผ้าในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์¹⁷ เป็นงานศึกษาความคิดเรื่องเพศสภาพในสังคมไทยสมัยปฏิรูปประเทศกับการเข้าสู่ความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ งานศึกษาของสุวดีอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมที่มีอิทธิพลต่อสถานภาพและความคาดหวังที่มีต่อผู้หญิง การศึกษาแบบสมัยใหม่และระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้ผู้หญิงแต่ละชั้นสังคมต้องปรับตัวเข้าสู่ความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ โดยงานของสุวดีจะวิเคราะห์ ความคิดของชนชั้นนำและปัญญาชนสยามในการสร้างความหมายและให้คุณค่ากับผู้หญิงในบทบาทของการเป็นลูกสาว เมีย แม่ ที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงภายในสังคม และผลกระทบที่เกิดขึ้นกับผู้หญิงแต่ละชั้นสังคมที่แตกต่างกันระหว่างการพัฒนาทางความคิดเรื่องสิทธิสตรีในกลุ่มผู้หญิงชนชั้นนำและชนชั้นกลางที่สามารถเข้าถึงระบบการศึกษาสมัยใหม่ กับบทบาทในการผลิตของผู้หญิงชนชั้นล่างที่เปลี่ยนแปลงไปจากการปฏิรูประบบเศรษฐกิจ รวมไปถึงประเด็นปัญหาเรื่องโสเภณี ฉะนั้นลักษณะงานศึกษาของสุวดีจะเน้นในการศึกษาสถานภาพและความคาดหวังต่อสตรีที่เป็นภาพรวมทางสังคม เป็นภาพกว้างของผู้หญิงในช่วงเวลาแห่งการเข้าสู่ความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ ในขณะที่งานวิทยานิพนธ์ของผู้ศึกษาซึ่งได้รับอิทธิพลจากงานศึกษาของสุวดีเกี่ยวกับรูปแบบการนำเสนอและการใช้หลักฐานในการทำงานวิจัยประวัติศาสตร์สตรี จะเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์สตรีที่มีลักษณะแคบลงมา คือการศึกษาความคิดของผู้คนภายในสังคมเกี่ยวกับสถานะของหญิงมีสามีหรือ “เมีย” โดยจะทำการเน้นไปที่การศึกษาความคิดภายในสังคมไทยที่สร้างมโนทัศน์ดังกล่าว ขึ้นมากับการเปลี่ยนแปลงทางด้านมโนทัศน์ที่เกิดขึ้นหลังจากการเข้ามาของความคิดสมัยใหม่ ในที่นี้ ผู้ศึกษาได้นำการเลือกรูปแบบของการศึกษาประวัติศาสตร์สตรีจากงานศึกษาของสุวดีมาปรับใช้เข้ากับการศึกษาครั้งนี้ในหลายๆทาง เช่น การนำความหลากหลายของหลักฐาน ไม่ว่าจะเป็น กฎหมาย บทความวรรณกรรมหรือเอกสารร่วมสมัยขณะนั้นๆ มาวิเคราะห์ถึงสภาพสังคมที่มีความคิดต่อผู้หญิง

ในสมัยปฏิรูปประเทศนั้น มีงานศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสถานภาพสตรี ความคาดหวัง หรือบทบาทของผู้หญิงกับสังคมในหลายๆด้าน เช่น งานของณัฐสุวดี ชนะชัย เรื่อง “สตรีไทยในสังคมสมัยใหม่ : ศึกษากรณีสตรีซึ่งประกอบอาชีพพยาบาล พ.ศ. 2439-2485”¹⁸ งานของ

¹⁶ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, “สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ,” วารสารอักษรศาสตร์ (ก.ศ.-ธ.ค.พ.ศ. 2535), หน้า 3-19.

¹⁷ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, การแต่งกายสตรีกับหัตถกรรมทอผ้าในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543).

¹⁸ ณัฐสุวดี ชนะชัย, “สตรีในสังคมไทยสมัยใหม่ : ศึกษากรณีสตรีซึ่งประกอบอาชีพพยาบาล พ.ศ. 2439-2485,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529).

เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์ เรื่อง “ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456-2479”¹⁹ ซึ่งมีเนื้อหาเน้นไปที่บทบาทของผู้หญิงกับอาชีพ หรืองานที่เน้นไปที่การศึกษาศาสตร์ เช่น งานของยุพากรณ์ แจ่มเจนกิจ เรื่อง “การศึกษาศาสตร์ไทย:ศึกษากรณีเฉพาะของโรงเรียนราชินี (พ.ศ. 2447-2503)”²⁰ และสุนันทา นิตยจิน กับงาน “การศึกษาของสตรีไทยระหว่างพุทธศักราช 2411-2475”²¹ และงานที่ศึกษาเกี่ยวกับสถานภาพและความคาดหวังทางสังคมเกี่ยวกับผู้หญิงในชนชั้นสูงและชนชั้นกลาง เช่นในงานของฉัตรภรณ์ จินดาเดช เรื่อง “การบริหารราชสำนักฝ่ายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”²² และงานของเพชรสุภา ทศนพันธ์ เรื่อง “แนวคิดเรื่อง “การเข้าสังคม” และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461-2475”²³ โดยงานของฉัตรภรณ์ จะเป็นการศึกษาวิถีชีวิตของผู้หญิงชนชั้นสูงกับการรับราชการในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการบริหารและโครงสร้างภายในราชสำนัก และงานของเพชรสุภาจะศึกษา “การเข้าสังคม” ของสตรีในลักษณะของสัญลักษณ์แสดงความเจริญรุ่งเรืองของชาติ ที่ได้รับการยอมรับจากครอบครัวชนชั้นสูงและชนชั้นกลางในสมัยรัชกาลที่ 6 สะท้อนการปรับตัวของผู้หญิงและความคาดหวังที่สังคมมีต่อผู้หญิง ซึ่งได้รับอิทธิพลจากความเป็นสังคมสมัยใหม่ จะเห็นได้ว่าลักษณะงานศึกษาที่ได้ยกมาดังกล่าวเป็นงานประวัติศาสตร์สตรีสมัยปฏิรูปที่เป็นหัวข้อเฉพาะ และลงลึกในรายละเอียด เช่นประเด็นการผู้หญิงกับอาชีพ ผู้หญิงกับการศึกษา ผู้หญิงกับการบริหารราชการในราชสำนัก หรือผู้หญิงกับ “การเข้าสังคม” ที่นำเสนอรูปแบบผู้หญิงกับวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปจากความเป็นสมัยใหม่ ในที่นี้ งานวิทยานิพนธ์ของผู้ศึกษาที่เป็นงานประวัติศาสตร์ผู้หญิงสมัยปฏิรูปประเทศเช่นกัน และมีความพยายามที่จะอธิบายมโนทัศน์เกี่ยวกับผู้หญิงเพื่อเพิ่มความหลากหลายในประวัติศาสตร์ผู้หญิงให้มีรายละเอียดมากขึ้น โดยผู้ศึกษาจะเน้นเนื้อหาไปที่การอธิบายความเป็น “เมีย” หรือความคิดทางสังคมเกี่ยวกับการให้คุณค่าของหญิงมีสามีในสังคมไทยสมัยปฏิรูป

¹⁹ เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์, “ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456-2479,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538).

²⁰ ยุพากรณ์ แจ่มเจนกิจ, “การศึกษาศาสตร์ไทย : ศึกษากรณีเฉพาะของโรงเรียนราชินี (พ.ศ. 2447-2503),” (วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530).

²¹ สุนันทา นิตยจิน, “การศึกษาของสตรีไทยระหว่างพุทธศักราช 2411-2475,” (วิทยานิพนธ์ ครุศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530).

²² ฉัตรภรณ์ จินดาเดช, “การบริหารราชสำนักฝ่ายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542).

²³ เพชรสุภา ทศนพันธ์, “แนวคิดเรื่อง “การเข้าสังคม” และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461-2475,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542).

ประเทศ ซึ่งรายชื่องานศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงดังที่ยกตัวอย่างมา ยังไม่ได้ทำการศึกษาเรื่องนี้ อย่างลึกซึ้ง

นอกเหนือจากงานประวัติศาสตร์สตรีที่นำเสนอประเด็นประวัติศาสตร์สตรีท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองในสมัยปฏิรูปประเทศ โดยเน้นการใช้หลักฐานเอกสารต่างๆ สมัยปฏิรูปแล้ว งานศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงกับกฎหมายมีความสำคัญเป็นอย่างมากกับวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ รวมทั้งยังมีความสำคัญต่อแนวการศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิง ในฐานะที่กฎหมายคือ หลักฐานทางเอกสารที่มีความชัดเจนมากที่สุดเกี่ยวกับการอธิบายสถานภาพผู้หญิงในอดีต จากการศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่มักจะเน้นไปที่เนื้อหาของประวัติศาสตร์ชาติ หรือประวัติศาสตร์ราชวงศ์ กฎหมายซึ่งเป็นเครื่องมือในการควบคุมสังคมของรัฐได้ระบุถึงสิทธิหน้าที่ของผู้หญิงและสะท้อนมุมมองที่รัฐมีต่อผู้หญิง งานประวัติศาสตร์กฎหมายที่ผู้ศึกษาได้นำใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะเน้นเนื้อหาของประวัติศาสตร์กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงในสมัยปฏิรูปประเทศ เช่น งานประวัติศาสตร์กฎหมายของ ทามารา ลูส (Tamara Loos) ในเรื่อง “Subject Siam Family, Law, and Colonial Modernity in Thailand”²⁴ และงานของมาลี พุกษ์พงศาวิลี ใน “ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง”²⁵ และ “The Constitutions and Legal Status of Women in Family Related Laws in Thailand: A Historical Perspective”²⁶ หรืองานประวัติศาสตร์กฎหมายที่เขียนโดยผู้ชาย เช่น งานของหลุยส์ ดูปลาตร์ (Louis Duplatre) เรื่อง “สถานะของหญิงมีสามีในประเทศสยาม”²⁷

งานของมาลี และ ดูปลาตร์ ซึ่งเป็นนักกฎหมายจะเน้นไปที่การวิพากษ์เนื้อหาทางด้านกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพสตรีเป็นหลัก มีการรวบรวมรายละเอียดเนื้อหาของกฎหมาย และตีความลักษณะสังคมผ่านจากสาระภายในกฎหมายแต่ละยุคสมัย โดยงานของมาลีมีความเด่นในการนำกรอบคิดแบบสตรีนิยมมาใช้ในการวิพากษ์เนื้อหากฎหมายสมัยรัฐโบราณ เช่น

²⁴ Tamara Loos, *Subject Siam Family, Law, and Colonial Modernity in Thailand*, (Chiangmai, Thailand : Silkworm Books, 2006).

²⁵ มาลี พุกษ์พงศาวิลี, *ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง*, (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ และโครงการสตรีและเยาวชนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พ.ศ. 2551).

²⁶ Malee Pruekpongsalee, “The Constitutions and Legal Status of Women in Family Related Laws in Thailand: A Historical Perspective,” in *Power, Knowledge and Justice*, ed. Suwanna Satha-Anand, (Seoul, South Korea : Ewha Women University Press, 2004), pp.85-155.

²⁷ หลุยส์ ดูปลาตร์, *สถานะของหญิงมีสามีในประเทศสยาม*, แปลโดย ไพโรจน์ กัมพูสิริ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540)

กฎหมายมังรายศาสตร์ หรือกฎหมายไทยสมัยรัฐจารีต อย่างกฎหมายลักษณะผัวเมีย และส่วนของเนื้อหากฎหมายบางฉบับที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพสตรีที่ประกาศใช้ในสมัยปฏิรูปประเทศ งานของมาลีจะให้น้ำหนักไปในการวิพากษ์ลักษณะความสัมพันธ์ชายหญิงในเนื้อหาทางกฎหมายสมัยจารีต กับกระบวนการแก้ไขกฎหมายให้เข้าสู่ระบบสมัยใหม่ ในขณะที่งานของดุปลาดรีนำเสนอสถานภาพทางกฎหมายของสตรีในสยาม โดยเฉพาะกลุ่มหญิงมีสามี ในขณะเวลาที่กฎหมายตราสามดวงยังคงบังคับใช้ในสยามอยู่ งานของดุปลาดรีจึงมีความน่าสนใจในประเด็นที่ผู้เขียนเป็นนักกฎหมายที่มีชีวิตอยู่ร่วมสมัยกับการแก้ไขกฎหมายในสมัยปฏิรูปประเทศ และเป็นเวลาที่กฎหมายลักษณะผัวเมียยังคงบังคับใช้อยู่²⁸ อาจจะได้ว่างานของดุปลาดรีมีลักษณะที่เป็นทั้งเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรองในคราวเดียวกัน

ในส่วนงานประวัติศาสตร์กฎหมายนี้ งานศึกษาของลูสจะแตกต่างออกไปตรงที่เน้นไปที่บริบทของการเกิดกฎหมาย และกฎหมายดังกล่าวได้สร้างผลกระทบต่อวิถีชีวิตผู้คนภายในสังคมในรูปแบบต่างๆ โดยมีอิทธิพลของแนวความคิดแบบหลังอาณานิคมอย่างชัดเจน ศึกษากลุ่มชนชั้นนำสยามกับการปฏิรูปกฎหมายในสมัยรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งในที่นี้กฎหมายได้กลายมาเป็นกลไกทางอำนาจรัฐที่ชนชั้นนำสยามนำมาใช้จัดระบบความสัมพันธ์ภายในสังคม โดยมีความคิดแบบตะวันตกเช่น แนวคิดเรื่องชาตินิยม และแนวคิดระบบครอบครัวแบบผัวเดียวเมียเดียว (monogamy) เข้ามามีบทบาทสำคัญกับการวิพากษ์บริบททางสังคมที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกฎหมาย งานศึกษาของลูสได้อธิบายเกี่ยวกับกลไกทางกฎหมายที่กลายมาเป็นเครื่องมือในการจัดการรัฐของชนชั้นนำสยาม แต่ในขณะเดียวกันภายใต้บรรยากาศยุคอาณานิคมกฎหมายก็ได้กลายเป็นภาพสะท้อนของความเป็นสมัยใหม่ของรัฐไทยที่ถูกครอบงำทางความคิดด้วยความเป็นอาณานิคมตะวันตกอีกทอดหนึ่งของชนชั้นนำสยาม

งานประวัติศาสตร์กฎหมายผู้หญิงจากนักกฎหมายมีจุดเด่นในการอธิบายความหมายของเนื้อหากฎหมาย แต่มักจะไม่วิเคราะห์บริบททางสังคมตามประวัติศาสตร์ที่แวดล้อมเนื้อหาทางกฎหมายนั้นอยู่มากนัก ในขณะที่เดียวกัน งานประวัติศาสตร์กฎหมายของลูสซึ่งแม้จะให้ความสำคัญต่อบริบททางสังคม เรื่องความคิดเรื่องอาณานิคมและความเป็นสมัยใหม่กับการประกาศใช้กฎหมายสมัยปฏิรูปเป็นอย่างมากยังมีข้อจำกัด จากการศึกษาบริบททางสังคมที่

²⁸ ดุปลาดรี เป็นนักกฎหมายชาวฝรั่งเศส ทำงานในประเทศไทยโดยการจ้างของรัฐบาล ในปี พ.ศ. 2467 ได้รับตำแหน่งเป็นผู้ช่วยกรรมการแผนกวิชาในสถานนิติศึกษาซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดตั้งขึ้นเพื่อทำหน้าที่จัดระเบียบและวางหลักสูตรการศึกษาของโรงเรียนกฎหมายในกระทรวงยุติธรรม และ พ.ศ. 2477 ได้เป็นผู้ช่วยกรรมการแผนกวิชาในคณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย – อ้างอิงจากคำนำของ ไพโรจน์ คุ้มภูษี ผู้แปล, หลุยส์ ดุปลาดรี, หน้า ก-ข

อยู่ในกลุ่มของชนชั้นนำสยามเป็นหลักและเน้นที่กฎหมายเป็นสำคัญ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงพยายามที่จะเพิ่มเติมบริบทในส่วนที่ประวัติศาสตร์ผู้หญิงกับกฎหมายที่ขาดไปจากหลักฐานเอกสารประเภทอื่นๆ เช่น วรรณกรรม หรือบทความต่างๆ และเพิ่มเติมในบริบทของสามัญชนลงไปในงานศึกษาครั้งนี้ด้วย

ข้อมูลที่จะช่วยเสริมในส่วนของเนื้อหาเรื่องบริบททางสังคมของกลุ่มสามัญชนนี้ งานศึกษาทางด้านวัฒนธรรมของสาขาวิชามานุษยวิทยาเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของผู้ทำการศึกษาในการทำความเข้าใจบริบทโดยภาพรวมของสังคมไทยในอดีต นอกเหนือไปจากการตีความหลักฐานทางเอกสารเพียงอย่างเดียว เพราะการศึกษาทางประวัติศาสตร์ มุ่งเน้นหนักไปที่การวิเคราะห์หลักฐานที่เป็นเอกสาร ไม่อาจจะทำให้เห็นภาพรวมกว้างขึ้นในกลุ่มของสังคมไทยระดับสามัญชนในอดีตที่ถูกตัดขาดจากการบันทึกวัฒนธรรมเป็นลายลักษณ์อักษร งานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาสามารถขยายขอบเขตการศึกษาประวัติศาสตร์ของสามัญชนระดับล่างได้ ด้วยการตีความจากวิถีชาวบ้านที่ยังคงทิ้งร่องรอยความเป็นอยู่ต่างๆ ในอดีตไว้ ในที่นี้ ผู้ศึกษาได้ใช้แนวคิดทางด้านวัฒนธรรมจากงานศึกษาทางด้านเพศวิถีกับวัฒนธรรมของ ปราณี วงษ์เทศ มาเสริมรายละเอียดที่หลักฐานทางเอกสารไม่ครอบคลุมไปถึง ได้แก่ **เพศและวัฒนธรรม**²⁹ และ **เพศสภาวะในสุวรรณภูมิ(อุษาคเนย์)**³⁰ ซึ่งจะเป็นงานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น เรื่องระบบเครือญาติ ความคิดและความเชื่อในความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิง และความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัวของทั้งสังคมไทยและกลุ่มสังคมประเทศเพื่อนบ้านในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในส่วนงานศึกษาของปราณี ผู้ศึกษาได้นำการวิเคราะห์เชิงมานุษยวิทยาเกี่ยวกับวัฒนธรรมชาวบ้านของปราณีมาใช้ในการเติมเต็มภาพของวิถีชีวิตสามัญชนในสังคมไทย เช่น กลุ่มชาวนา ชาวบ้านในสังคมจารีต และกลุ่มอื่นๆซึ่งมักจะไม่ได้ถูกจดบันทึกไว้เป็นหลักฐานแบบลายลักษณ์อักษร แต่อย่างไรก็ดี งานศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงทางมานุษยวิทยาจะเน้นไปที่การตีความจากหลักฐานทางด้านวัฒนธรรม เช่น พิธีกรรม ประเพณีหรือวิถีชีวิตเป็นหลัก และทำการตรวจสอบเอกสารร่วมสมัยในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไม่มากนัก การนำงานสายมานุษยวิทยามาใช้ประกอบข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ในงานศึกษาขึ้นนี้จึงเป็นความต้องการที่จะให้ลักษณะเด่นดังที่กล่าวมาของงานมานุษยวิทยาและประวัติศาสตร์สามารถช่วยกันอธิบายภาพของผู้หญิงในอดีตได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

งานศึกษาทั้งหมดที่ได้ยกมากล่าวถึง ไม่ว่าจะเป็นงานศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์สตรีสมัยปฏิรูปประเทศ งานประวัติศาสตร์กฎหมายเกี่ยวกับสตรี งานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยา

²⁹ ปราณี วงษ์เทศ-บรรณธิการ, **เพศและวัฒนธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2544).

³⁰ ปราณี วงษ์เทศ, **เพศสภาวะในสุวรรณภูมิ (อุษาคเนย์)**, (กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2549).

เกี่ยวกับเพศและวัฒนธรรม เป็นประเภทงานศึกษาที่มีอิทธิพลต่อผู้ศึกษา ในการสร้างความคิดองค์รวมในงานวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ การหาคำอธิบายเกี่ยวกับมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” เป็นความพยายามของผู้ศึกษาที่จะใช้ความรู้และข้อมูลจากกลุ่มงานศึกษาต่างๆ มาใช้ร่วมกันเพื่อให้คำอธิบายความคิดของสังคมไทยที่มีต่อผู้หญิงมีมุมมองที่หลากหลายมากที่สุด และสะท้อนความคิดของผู้คนภายในสังคมไทยเกี่ยวกับการให้ความหมายและคุณค่าต่อความเป็นผู้หญิงที่มีความแตกต่างจากบริบททางสังคมหลายๆอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในสมัยปฏิรูป เช่น การเปลี่ยนแปลงความคิดเกี่ยวกับเรื่องชั้นทางสังคม ชาติพันธุ์ที่แตกต่างจากในสมัยรัฐจารีตก่อนการปฏิรูปประเทศในสมัยปฏิรูปประเทศ หรือชุดความคิดเกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงที่แตกต่างกันระหว่างความคิดแบบดั้งเดิมในสังคมไทยและความคิดสมัยใหม่แบบตะวันตก ความแตกต่างและความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวภายในสังคมไทยได้ถูกนำเสนอออกมาในการสร้างมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” และการกำหนดบทบาทและความคาดหวังที่สังคมไทยมีต่อผู้หญิงในสมัยปฏิรูปประเทศ และส่งอิทธิพลความคิดดังกล่าวก็จะได้รับการปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอต่อไปหลังการเข้าสู่การเป็นรัฐประชาธิปไตยที่เป็นรัฐชาติสมัยใหม่อย่างเต็มตัว

บทที่ 2

รัฐไทยกับการจัดการในทัศนเรื่อง “เมีย” ก่อนสมัยปฏิรูปประเทศ

บทบาทของผู้หญิงไทยมักถูกจำกัดมุมมองไว้ที่ความเป็น “แม่” และ “เมีย” เป็นสำคัญ ในการอธิบายบทบาทที่มีอยู่ในสังคม ความเป็น “แม่” และ “เมีย” จึงกลายมาเป็นหน้าที่หลักของผู้หญิง ในการสร้างตัวตนทางสังคมของตนเองขึ้นมา การอธิบายความเป็น “เมีย” ให้ชัดเจนในสังคมไทย เป็นเรื่องที่ค่อนข้างที่จะซับซ้อนและละเอียดอ่อน สังคมไทยเป็นสังคมที่มีความแตกต่างทางชั้นสังคม และชาติพันธุ์ ทำให้ความเป็น “เมีย” ของผู้หญิงไทยแต่ละคนมีบทบาทที่แตกต่างและไม่เท่าเทียมกัน

ในสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หรือก่อนรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2394 บริบททางสังคมไทยหลายประการเอื้อให้ผู้หญิงไทยสามารถเข้าถึงอำนาจทางเศรษฐกิจ หรือความสามารถในการประกอบอาชีพ ในบันทึกของชาวต่างชาติ เช่น เอกสารของจอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) ซ็อง บัปติสต์ ปาลเลอกัวซ์ (Jean-Baptiste Pallegoix) หรือเซอร์ จอห์น เบาว์ริง (Sir. John Bowring) ได้แสดงออกถึงความประหลาดใจ ที่ได้พบเห็นผู้หญิงชาวบ้านสามารถไปไหนมาไหนได้อย่างอิสระในที่สาธารณะ หรือสามารถทำงานหนักเทียบเท่าผู้ชาย เช่น ตักน้ำ พายเรือ ทำนา ทำสวน หรือแม้แต่การทำมาค้าขายในฐานะแม่ค้า สิ่งเหล่านี้ เมื่อพิจารณาอย่างผิวเผินอาจจะทำให้คิดได้ว่า ผู้หญิงไทยมีสถานภาพที่แทบจะไม่แตกต่างกับผู้ชาย แต่ก็มีเอกสารชาวต่างชาติฉบับเช่นกัน ที่มองว่าการที่ผู้หญิงไทยสามารถใช้ชีวิตได้อย่างอิสระ และทำงานหนักนั้น มีสาเหตุมาจากการที่ผู้ชายเห็นผู้หญิงด้อยกว่า

ไม่ปรากฏว่าสตรีชาวสยามไม่ว่าจะอยู่ในฐานะเช่นไรเก็บเนื้อเก็บตัวอยู่แต่ในบ้าน
สตรีทุกคนออกสังคมโดยไม่ต้องปิดหน้าปิดตา แต่สตรีต้องทำเช่นนั้น ก็เพราะ
ผู้ชายมิได้ให้เกียรติสตรีไว้ในที่สูงส่งแต่อย่างใด แต่เป็นการมองผู้หญิงในทาง
ต่ำด้อยกว่าตน¹

---

¹ จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เอกสารของครอว์ฟอร์ด, แปลโดย ไพโรจน์ เกษมณีกิจ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2515), หน้า 131.

ในสังคมไทยนั้น เครื่องมือควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงในสังคม เช่น กฎหมาย ความเชื่อ ค่านิยม ในการสร้างความคิดชายเป็นใหญ่ และความด้อยกว่าของความเป็นหญิงยังคงมีอยู่เช่นเดียวกับสังคมเอเชียส่วนใหญ่ แม้จะดูเหมือนว่าสถานภาพสตรีจะดูมีอิสระกว่ากลุ่มวัฒนธรรมอื่นก็ตาม กลไกทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นการควบคุมทางกฎหมาย ความเชื่อและศาสนา การแบ่งแยกองค์ความรู้ระหว่างชายและหญิง กลุ่มวรรณกรรม และการใช้ภาษา ยังคงตอบสนองต่อความคิดเรื่องชายเป็นใหญ่ในสังคมไทยอย่างไม่ปิดบัง² และเครื่องมือทางสังคมดังกล่าวก็ได้เข้ามาควบคุมระบบความสัมพันธ์ชายหญิง ทำให้ผู้คนในสังคมยอมรับต่อความคิดชายเป็นใหญ่ และความด้อยกว่าของความเป็นหญิง

จากการศึกษาเอกสารสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ความเป็น “ผัว” และ “เมีย” ภายในสังคมไทย มีความสัมพันธ์กับการสร้างบ้านเมืองมาตั้งแต่ พ.ศ. 2347 เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงโปรดเกล้าฯ ให้ชำระกฎหมายทั้งหมดที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยมูลเหตุที่ต้องทำการปรับปรุงกฎหมายเนื่องมาจากฎีกาของนายบุญศรี ช่างเหล็ก ร้องทุกข์กล่าวโทษพระมหาเกษมและนายราชาอรธว่าอำแดงป้อม ภริยาของตนเป็นชู้กับนายราชาอรธแล้วมาฟ้องหานายบุญศรี แต่นายบุญศรีไม่ยอมหย่า พระมหาเกษม ผู้พิพากษาได้พุดจาปะโลมอำแดงป้อม และพิจารณาเข้าข้างอำแดงป้อมให้อำแดงป้อมกับนายบุญศรีหย่าขาดจากกัน³ จากฎีกาดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงมีพระราชดำริว่า การที่หญิงนอกใจชายแล้วมาฟ้องหย่าชายและได้รับอนุญาตให้หย่าได้นี้ไม่ยุติธรรมต่อฝ่ายชาย จึงทรงมีพระบรมราชโองการให้มีการตรวจสอบกฎหมายที่บันทึกไว้ในที่ต่างๆ แต่ก็พบว่าคณะลูกขุนศาลหลวงได้ตัดสินคดีไปตามตัวบทกฎหมายซึ่งบัญญัติว่าหญิงสามารถหย่าชายได้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงทรงมีพระบรมวินิจฉัยว่ากฎหมายนั้นอาจมีความคลาดเคลื่อนไม่เป็นธรรม เนื่องจากเอกสารต่างๆ ถูกเผาทำลายไปครั้งเสียกรุงให้พม่าในพ.ศ. 2310 มีเอกสารเหลือเพียง 1 ใน 10 เท่านั้น จึงจำเป็นต้องทำการชำระกฎหมายใหม่ เมื่อตรวจชำระเสร็จแล้ว ได้มีพระบัญชาให้จัดทำขึ้นเป็น 3

² Suwadee T.Pattana, “Gender Relations in Thai Society: A Historical Perspective,” in *Power, Knowledge and Justice*, ed.Suwanna Satha-Anand (Seoul: Ewha Womens University Press,2004), pp. 37-83.

³ การอธิบายเรื่องราวที่มาของการชำระนี้จะอยู่ในกฎหมายบ้านแผนกและปรากฏอยู่ในตอนต้นของเอกสารต้นฉบับตัวเขียนทุกเล่มซึ่งผ่านการชำระในคราวนี้—อ้างจาก ร.แดงกาด์, “สถานะของหญิงในสยาม”, แปลโดย ไพโรจน์ กัมพูสิริ: *ร.แดงกาด์กับไทยศึกษา: รวมบทความแปลและบทความศึกษาผลงาน*, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับศูนย์ข้อมูลเพื่อการค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศส-ไทย , 2548), หน้า 128.

ฉบับ คือ ฉบับหอหลวง ฉบับศาลหลวง และฉบับข้างที่ประทับตราสามดวง คือ ตราราชสีห์ ตราราชสีห์ และตราบัวแก้ว อันเป็นเครื่องหมายของกระทรวงหลักคือ มหาดไทย กลาโหม และกระทรวงต่างประเทศตามลำดับ

เหตุผลในการชำระกฎหมายดังที่ได้อธิบายมานี้ ร. แลงการ์ด (Robert Lingat) นักกฎหมายชาวฝรั่งเศสผู้เชี่ยวชาญทางด้านกฎหมายสยามได้วิเคราะห์ว่า พระราชดำริที่เกี่ยวกับกฎหมายที่ว่าหญิงหย่าชายได้นี้ไม่เป็นธรรมนี้ น่าจะเป็นเพียงเหตุเบื้องต้นสู่การชำระกฎหมายทั้งหมด เพราะหากว่ากฎหมายในกรณีที่หญิงหย่าชายได้นี้ไม่เป็นธรรม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ทรงสามารถที่จะแก้ไขเฉพาะในส่วนนั้นได้ แต่ทั้งนี้เป็นไปเพื่อการชำระกฎหมายทั้งหมด เพื่อตัดแปลงบทบัญญัติต่างๆ ให้เอื้อประโยชน์ต่อการปกครอง เช่นเดียวกันกับที่เคยทรงทำสำเร็จมาแล้ว ในการสังคายนาต้นฉบับพระไตรปิฎกที่มีอยู่ในปี พ.ศ. 2331⁴ และในสิ่งที่ทรงดำริว่า “ไม่เป็นธรรม” นี้ ทรงวินิจฉัยว่ามาจากความคลาดเคลื่อนของเอกสารหลังเสียกรุง พ.ศ. 2310 ทำให้ต้องรื้อฟื้นกฎหมายให้กลับไป “เป็นธรรม” เหมือนเดิม โดยการจัดทำประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 มีความสำคัญสองประการคือ เป็นการยกเลิกกฎหมายเก่าที่มีได้ปรากฏในประมวลกฎหมายใหม่ฉบับนี้ และสองเป็นการทำให้กฎหมายกรุงศรีอยุธยาถึงที่สิ้นสุดโดยสิ้นเชิง และเป็นการเริ่มต้นอีกสมัยหนึ่งของประวัติศาสตร์กฎหมายไทย⁵ ฉะนั้นสาเหตุแห่งการทำให้เกิดการแก้ไขกฎหมายทั้งหมดและประกาศใช้กฎหมายตราสามดวงขึ้นมาใช้ตลอดมากกว่า 130 ปี⁶ ก็เริ่มต้นจากข้อขัดแย้งระหว่างความเป็น “ผู้” และความเป็น “เมีย” ในสังคมดังนี้

มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทยก่อน พ.ศ. 2394

ในสังคมไทยก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 นั้น ความแตกต่างทางเพศสภาพอันกำหนดให้ความเป็นชายเหนือกว่าความเป็นหญิงมีอิทธิพลต่อความคิดและค่านิยมของผู้คนในสังคมโดยทั่วไป โดยใช้กลไกทางสังคมหลายประการเพื่อก่อรูปลักษณะดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นกฎหมาย ศาสนา การแบ่ง

⁴ เติ้งอ๋าง , หน้า 130-131.

⁵ ร. แลงการ์ด, **ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย**, เล่ม 1 อ่างใน มาลี พุกฤษพงษ์สวัสดิ์, **ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง**, (กรุงเทพฯ :โครงการสตรีและเยาวชนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พ.ศ. 2551), หน้า 147.

⁶ กฎหมายตราสามดวง หรือประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 ประกาศใช้ ปี พ.ศ. 2348 ประกาศยกเลิกใช้กฎหมายทั้งหมดของกฎหมายตราสามดวงในปี พ.ศ. 2478 หลังประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ 5 ครอบครัว และบรรพ 6 มรดก เป็นการเสร็จสิ้นการแก้ไขกฎหมายให้เป็นแบบประมวลกฎหมายสมัยใหม่ทั้งหมด - ผู้ศึกษา.

การศึกษาตามลักษณะเพศสภาพ และการใช้ภาษาและวรรณกรรม⁷ เพื่อสร้างการยอมรับลักษณะความเหนือกว่าของการเป็นชาย และความด้อยกว่าของการเป็นหญิง แต่ในขณะเดียวกัน แม้ว่าสังคมจะสร้างการยอมรับต่อลักษณะที่ไม่เท่าเทียมกันดังกล่าว แต่กลไกทางสังคมบางอย่าง เช่น ระบบเครือญาติและเงื่อนไขความแตกต่างเกี่ยวกับชั้นทางสังคมภายในสยาม ยังมีหน้าที่ในการสร้างสมดุลงิให้แก่ความไม่เสมอภาคบางประการในความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิง

คำสำคัญคำหนึ่งที่แสดงให้เห็นการให้คุณค่าระหว่างชาย หญิง “ผัว” และ “เมีย” ที่ไม่เท่าเทียมกัน คือ คำว่า “ครอบครัว” เชื่อกันว่ามีต้นกำเนิดมาจากการเข้าครอบครอง “ครัว” ซึ่งเดิมทีในภาษาถิ่นหมายถึง ข้าวของเครื่องใช้⁸ เมื่อเกิดสงครามระหว่างบ้านเมืองเพื่อแย่งชิงดินแดนและผู้คน ผู้ชนะก็จะทำการกวาดต้อนผู้คนมาเป็นแรงงานรวมถึงข้าวของเครื่องใช้ทั้งหมดของฝ่ายแพ้ ซึ่งเรียกว่า “ครัว” มาด้วย⁹ คำว่า “ครอบครัว” ในความหมายของรัฐสมัยจารีตก่อนที่จะได้รับอิทธิพลทางความคิดเกี่ยวกับ “ครอบครัว” แบบตะวันตก จึงหมายถึงการเป็นเจ้าของครอบครองทรัพย์สินซึ่งรวมไปถึงหญิงผู้เป็นเมียด้วยการกวาดต้อนผู้คนและของใช้¹⁰ นี้เรียกว่า “กวาดต้อนเทครัว” ซึ่งทำให้คำว่า “เทครัว” ในต่อมามีความหมายขยายไปถึงการได้หญิงมาเป็นภรรยา จนมีวลีที่พูดถึงชายที่มีเมียมากกว่าหนึ่งว่า “พระยาเทครัว” มักจะใช้กับชายที่มีเมียหลายคนซึ่งเป็นพี่น้องกัน ทั้งนี้จะเห็นได้ว่า “ครอบครัว” แสดงให้เห็นถึงการถือว่าอำนาจสูงสุดในครอบครัวอยู่ในมือของฝ่ายชาย เช่น คำนิยาม “ครอบครัว” ของหมอบรัดเลย์ว่า “ครอบครัว” หมายถึง “ลูกเมียด้วยกันทั้งเรือน, ที่ผัวได้ครอบครอง”¹⁰ คำว่า “ครอบครัว” ในความหมายดั้งเดิมของไทย จึงไม่ได้หมายถึง การอยู่ร่วมชีวิตคู่กันของชายหญิงที่เป็นผัวเมีย หากแต่เป็นการที่ “ผัว” ได้เป็นเจ้าของหรือครอบครอง “เมีย” ในกรณีความเป็นเจ้าของ “เมีย” ดังกล่าวนี ในกฎหมายจึงมีเนื้อหาระบุให้สามีสามารถยกภรรยาให้ผู้อื่น¹¹ หรือขายลงเป็นทาส¹² ก็ได้ นอกจากนี้ ในกรณีที่ภรรยามีชู้ สามีสามารถฟ้องร้องเรียกเงินสินไหม

⁷ Suwadee T. Pattana, “Gender Relations in Thai Society: A History Perspective,” in *Power, Knowledge and Justice*, ed. Suwanna Satha-anand (Seoul: Ewha Womens University Press, 2004), pp. 46-62.

⁸ เนื่องน้อย บุญเนตร, “ครอบครัว”, คำ: ร่องรอยความคิด ความเชื่อไทย, สุวรรณ สถาอานันท์, เนื่องน้อย บุญเนตร, บรรณาธิการ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, , 2537), หน้า 142.

⁹ เพิ่งอ้าง, หน้า 142-143.

¹⁰ เพิ่งอ้าง หน้า 165.

¹¹ พระไอยการเบ็ดเสร็จ มาตรา 109, อ้างใน กฎหมายตราสามดวง ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แก้ไขปรับปรุงใหม่ เล่ม 2, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, 2548), หน้า 222.

¹² พระไอยการทาส มาตรา 1, กฎหมายตราสามดวง ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แก้ไขปรับปรุงใหม่ เล่ม 2, หน้า 65.

ค่าปรับจากชายชู้ที่มาลวงละเมิดภรรยาของตนก็ได้¹³ “เมีย” จึงเป็นเช่นเดียวกับทรัพย์สินที่ขายได้ครอบครอง

สังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก่อน พ.ศ. 2394 หรือก่อนรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บริบททางสังคมไทยหลายประการเอื้อให้ผู้หญิงไทยสามารถประกอบอาชีพ ในบันทึกชาวต่างชาติ ได้แสดงออกถึงความประหลาดใจ ที่ได้พบเห็นผู้หญิงชาวบ้านสามารถไปไหนมาไหนได้อย่างอิสระในที่สาธารณะ หรือทำงานหนัก เช่น ตักน้ำ พายเรือ ทำนา ทำสวน กระทั่งการทำมาค้าขายในฐานะแม่ค้า¹⁴ ถึงแม้ว่าสถานภาพของผู้หญิงไทยจะดูมีความมั่นคงมากกว่าจากกลุ่มวัฒนธรรมเอเชียอื่น จากการใช้ผู้หญิงไทย หรือในอันที่จริงเป็นลักษณะร่วมของวัฒนธรรมเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ที่ผู้หญิงสามารถเข้าถึงอำนาจทางเศรษฐกิจ จากการใช้มีบทบาทสำคัญในการผลิตภายในสังคม แต่คุณค่าของความเป็นหญิงกลับถูกลดให้ต่ำกว่าชายในบางพื้นที่ของสังคม เช่น ในการให้ความหมายของพุทธศาสนา หรือพื้นที่ทางการเมืองระดับรัฐ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงภายในสังคมไทย ถูกทับซ้อนด้วยวิถีความแตกต่างระหว่างชั้นทางสังคมอีกประการหนึ่ง ซึ่งเป็นตัวกำหนดที่ทำให้ลักษณะความสัมพันธ์ของชายหญิงในแต่ละชั้นสังคมมีการนำเสนอรูปแบบที่ไม่เหมือนกัน

ชั้นทางสังคมกับการกำหนดลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างชาย-หญิง

ในสังคมไทยก่อนการเป็นรัฐสมัยใหม่ อาจแบ่งชั้นทางสังคมเป็นสองกลุ่มหลักๆตามลักษณะวัฒนธรรมคือ กลุ่มชนชั้นนำหรือกลุ่มชนชั้นปกครองกับกลุ่มสามัญชน หรือกลุ่มชนชั้นได้ปกครอง ทั้งหมดอยู่ในโครงสร้างทางสังคมที่หล่อหลอมด้วยความเชื่อทางพุทธศาสนาว่า คนใดเกิดมาในชั้นใดขึ้นอยู่กับบุญที่สร้างสมมาแต่ชาติปางก่อน ตำแหน่งระดับชั้นทางสังคมจึงเป็นส่วนหนึ่งของบัญญัติทางธรรมชาติ ผู้ที่อยู่สูงสุดของโครงสร้างคือ พระมหากษัตริย์ซึ่งประกอบด้วยบุญญาธิการหรือศักดิ์ที่ประมาณมิได้ มีเจ้านายได้แก่ผู้ที่อยู่ในราชวงศ์ มีลำดับชั้นแตกต่างไปตั้งแต่ชั้นเจ้าฟ้าจนถึงหม่อมเจ้า ข้าราชการที่ถือศักดินาตั้งแต่ 400 ขึ้นไป ถือว่าอยู่ในชั้นขุนนางและแสดงตัวเป็น

¹³ กฎหมายลักษณผัวเมีย มาตรา 44, 48, 74, 80, 81, 84-86, 116, 119, 120, 123, 126-128, 130-133, 139, กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2.

¹⁴ ดู มงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์, *เล่าเรื่องกรุงสยาม*, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, 2541).

นายได้ บุตรของขุนนางไม่ถูกสักให้เป็นไพร่ เนื่องจากมีโอกาสที่จะได้เข้าพิธีถวายเป็นพระและมียศตำแหน่งในราชการ นอกเหนือจากนั้นคือกลุ่มไพร่สามัญชน¹⁵

ผู้หญิงจากกลุ่มชนชั้นนำอาจจะไม่ต้องมีหน้าที่ในการหาเลี้ยงครอบครัวเช่นผู้หญิงชาวบ้าน แต่มีบทบาทในการเป็นเครื่องมือสร้างความสัมพันธ์เกี่ยวกับดวงเครื่องอาถรรพ์ทางด้านการแต่งงานกับครอบครัวในชนชั้นเดียวกัน เป็นเรื่องปกติที่ขุนนางจะยกลูกสาวให้เข้าถวายตัวรับใช้ในวังหรือถวายตัวเป็นพระสนม การถวายลูกสาวนี้มีจุดประสงค์หลายประการ ประการแรก การถวายตัวบุตรสาวอาจถือเป็นการเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับตนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น และการมีบุตรอยู่ในราชสำนักถือว่าเป็นเกียรติยศของครอบครัวและของผู้หญิงผู้นั้นเอง¹⁶ ตรงข้ามกับบทบาทสถานภาพของผู้หญิงชาวบ้านที่ต้องเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัวกับสามี มีบทบาททั้งทางสังคมวัฒนธรรม และประเพณีความเชื่ออย่างสูง¹⁷ การให้ความหมาย การให้คุณค่า และความคาดหวังกับความเป็นผู้หญิงของชนชั้นสูงและสามัญชนที่แตกต่างกันดังนี้ มีความสัมพันธ์กับวิถีความเป็นอยู่ภายในสังคม

วรรณกรรมชิ้นสำคัญที่สะท้อนความคิดและค่านิยมและความเป็นอยู่ของผู้คนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคือ วรรณกรรมเรื่อง **ขุนช้างขุนแผน** บริบทภายในสังคมไทยของ **ขุนช้างขุนแผน** นั้น ความคิดเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างชั้นทางสังคมเป็นเงื่อนไขสำคัญในการกำหนดลักษณะต่างๆของตัวละคร ในงานศึกษาของชুমส่าย สุวรรณชมพู ได้ให้ข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับลักษณะและความยาวของคำสอนใน**ขุนช้างขุนแผน** เมื่อบิดามารดาสอนบุตรสาวเกี่ยวกับการออกเรือน โดยความสำคัญของคำสอนที่จะมีมากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับสถานภาพทางสังคมของสามีและการเปลี่ยนสถานะทางสังคมวัฒนธรรมของผู้หญิงจะเป็นภรรยาเป็นหลัก เช่น คำสอนของนางเกสรสอนนางสร้อยทองซึ่งจะต้องไปเป็นชายาของกษัตริย์มีความยาวของบทมากที่สุดคือ 17 บท คำสอนของนางอัปสรสอนนางสร้อยฟ้าซึ่งจะไปเป็นภรรยาขุนนางยาว 15 บทในขณะที่คำสอนของนางศรีประจันต์สอนนางพิมพิลาไลยหรือนางบุษบา สอนนางศรีมาลาซึ่งจะแต่งงานกับผู้ชาย

¹⁵ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, “ระบบอุปถัมภ์และโครงสร้างชนชั้นสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” แปลโดย จรรยา เศรษฐบุตร, ใน **ระบบอุปถัมภ์**, อมรา พงศาพิชญ์, ปรีชา คุวินทร์พันธุ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 139-183.

¹⁶ เฟิงอั้ง, หน้า 159.

¹⁷ ปราณี้ วงษ์เทศ, **เพศและวัฒนธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2544), หน้า 345-347.

สามัญชนนั้นยาวเพียง 5 บท¹⁸ ซึ่งถ้าเทียบความสำคัญของตัวละครอย่างนางสร้อยทอง ซึ่งแทบจะไม่มียุทธศาสตร์ และมีกรกล่าวถึงเพียงเล็กน้อยในวรรณกรรมเรื่องนี้ กลับมีการให้ความสำคัญในการสั่งสอนในการออกเรือนมากกว่านางเอกสำคัญ เช่น พิมพิลาไลย หรือศรีมาลา การทำความเข้าใจกับความคิดของคนในสมัยรัฐจารีตนั้น ไม่สามารถที่จะพิจารณาโดยข้ามประเด็นเรื่องชั้นทางสังคมไปได้ เพราะชั้นทางสังคมมีอิทธิพลอย่างสูง ต่อทั้งความคิดและการปฏิบัติตนในสังคมไทยก่อนการเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นสมัยใหม่

ก่อนการเข้ามาของความเป็นสมัยใหม่ พุทธศาสนาซึ่งเป็นชุดความรู้จากวัฒนธรรมอินเดีย มีอิทธิพลต่อความเชื่อ การวางตัวด้านต่างๆของผู้หญิงในระดับชนชั้นสูงมากกว่าสามัญชน เท่าที่ปรากฏในด้านความเชื่อ กล่าวคือ ผู้หญิงสมัยก่อนเชื่อว่า หากทำหน้าที่ของตน รักษาศีลให้บริสุทธิ์แล้ว จะอธิษฐานให้ชาติหน้าเป็นชายได้¹⁹ ใน *โคลงโลกนิติ* ได้บอกเล่าถึงค่านิยมที่แพร่หลายในหมู่ชนชั้นสูงที่เป็นหญิง ให้มีความคล้ายคลึงกับผู้หญิงในตระกูลพระโพธิสัตว์เคยปฏิบัติมาก่อน เช่น การอภิเษกสมรสในสายเลือดเดียวกัน เพื่อมิให้สายเลือดตระกูลต่ำกว่ามาปะปน หรือการที่ภรรยาจะต้องซื่อสัตย์จงรักภักดีปรนนิบัติสามีให้ได้รับความสุข มีความยำเกรงในตัวสามี ไม่ทอดทิ้งกันแม้ในเวลาที่ตกอยู่ในอันตราย และเมื่อสามีถึงแก่ความตาย ก็สมควรใจเป็นม่ายมากกว่าแต่งงานใหม่ อิทธิพลคำสอนนี้เป็นที่นิยมแพร่หลายในหมู่ชนชั้นสูง ตั้งแต่ราชธิดาของพระมหากษัตริย์ บุตรีของเชื้อพระวงศ์และขุนนาง²⁰ การวางตัวของผู้หญิงในกลุ่มชนชั้นปกครองได้รับการพัฒนาต่อทอดมาจากแบบแผนความคิดเกี่ยวกับผู้หญิงของวัฒนธรรมอินเดียค่อนข้างมาก เมื่อเทียบกับกลุ่มผู้หญิงสามัญชน ในวรรณกรรมสอนหญิงที่แพร่หลายในกลุ่มผู้หญิงชนชั้นสูง เช่น *กฤษณาอุกฤษณ์คำฉันท์* ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของผู้หญิงในการที่จะต้องมีสามี และมีการปฏิบัติต่อสามีของตนเองไม่ต่างไปจากใน *โคลงโลกนิติ* และสถานภาพทางสังคมของสามีก็จะเป็นตัวกำหนดถึงสถานภาพของผู้หญิงซึ่งเป็นภรรยาว่าจะดีร้ายอย่างไร และการเป็นหม้ายไร้สามีนั้นสามารถนำมาซึ่งความเสื่อมเสีย

¹⁸ ดู ชุมสาย สุวรรณชฌู, “คำสอนในขุนช้างขุนแผน: ปิตามารดาสอนบุตรสาว,” ใน *ภาษาและวรรณกรรมกับสังคม*, บายัน อิมสำรวจ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), หน้า 184-203.

¹⁹ อัญชลี สุสายัณห์, “สถานะภาพของผู้หญิงไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” ใน *รวมบทความวิชาการของอาจารย์อัญชลี สุสายัณห์* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545), หน้า 61.

²⁰ เพิ่งอ้าง, หน้า 62.

ราชาภิเษกเป็นป็น	นครินทร์เขตแขวง
สวามีเป็นศรีสวัสดิ์แสดง	ศักดิ์สง่าแก่นารี
.....	.....
เฉกหญิงที่ชายหน่าย	แม้เป็นหม้ายก็หมองโคม
เสื่อมสุขแต่ทุกข์โทม	มันสเคราะห์กำสรวลศัลย์
ชุมชนจะชวนฉิน	ประมาทหมิ่นทุกสิ่งอัน ²¹

(กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส: กฤษณาสอนน้องคำฉันท์)

ในบันทึกของเซอร์ จอห์น เบาว์ริง บันทึกไว้ว่าภรรยาของชนชั้นสูงจะมีความเคารพและอ่อนน้อมต่อผู้เป็นสามีอย่างมาก

..สตรีในกรุงสยามตามปกติเป็นผู้รับผิดชอบดูแลกิจการในบ้านเรือน แต่เมื่ออยู่ต่อหน้าสามี พวกเขาจะแสดงความนอบน้อม(อย่างน้อยที่สุด ก็ในขณะที่มีคนแปลกหน้าร่วมอยู่ด้วย)..²²

จะเห็นได้ว่า ผู้หญิงในการบอกเล่าของวรรณกรรมสอนหญิงของชนชั้นสูงจะสามารถดำรงสถานภาพของตนเองจากการมีสามี และเป็นภรรยา เกียรติยศของผู้หญิงเกิดขึ้นจากสามี ไม่ใช่การสร้างขึ้นด้วยตนเอง การเป็นภรรยาที่ดีในอุดมคติของชนชั้นสูงมีหน้าที่ในการปรนนิบัติสามี การให้ความสำคัญกับพรหมจรรย์ และการวางตัวให้เป็นที่น่าับถือภายในสังคม

ในขณะที่กฤษณาสอนน้องคำฉันท์บอกเล่าข้อจำกัดต่างๆในการประพฤติตัวของหญิงดี ในชนชั้นสูง **สุภาพสตรีสอนหญิง** ซึ่งอาจจะถือได้ว่าเป็น “คู่มือ” ของผู้หญิงชนชั้นกลางในเขตเมือง หรือในกลุ่มกระฎุมพีต้นรัตนโกสินทร์ก็มีรูปแบบการนำเสนอความเป็นหญิงดีที่แตกต่างกันออกไปบ้าง คือ การเน้นไปที่เนื้อหาเกี่ยวกับความคิดเรื่องของการเลือกสามีที่ดี การเป็นแม่เรือนที่ทำงานบ้านงานเรือน และดูแลพ่อแม่ยามแก่เฒ่าซึ่งลักษณะดังกล่าวไม่มีใน **กฤษณาสอนน้องคำฉันท์**

เขารักจริงให้สู้ขอกับพ่อแม่	อย่าวิ่งแรงแหล่งามไปตามงาย
เขาไม่เลี้ยงได้ขับจะอับอาย	ต้องเป็นหม้ายอยู่กับบ้านประจานตน
.....	.....
จงรักนวลสงวนงามห้ามใจไว้	อย่าหลงไหลจำคำที่ร้ายสอน
คิดถึงหน้าบิดาและมารดร	อย่ารีบร้อนเร็ววันมักไม่ดี

²¹ กรมพระยาปรมาธิบดีชิโนรส, **กฤษณาสอนน้องคำฉันท์**, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2552).

²² จอห์น เบาว์ริง, **ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม 1**, ชาลวาทย์ เกษตรศิริ, กัญญิกา ศรีอุดม, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้า และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547), หน้า 179.

ระวังดูเรือนเหยาและข้าวของ	จะบกพร่องอะไรที่ไหนนั่น
เห็นไม่ดีแล้วอย่างวางให้ช่างมัน	จงผ่อนผันเพิ่มเติมให้เต็มลง
มีสิ่งพึงประจบให้ครบบาท	อย่าให้ขาดสิ่งของต้องประสงค์
จงมักน้อยกินน้อยค่อยบรรจง	อย่าจ่ายลงให้มากจะยากนาน
.....	
เมื่อพ่อแม่แก่เฒ่าชรากาล	จงเลี้ยงท่านอย่าให้อดระทดใจ
ด้วยชนกชนนีมีพระเดช	ได้ปกเกศเกล้ามาจนใหญ่
อุ้มอุทรป้อนข้าวเป็นเท่าไร	หมายจะได้ฟังพาดิาดวง ²³

(สุนทรภู่ : สุภาษิตสอนหญิง)

สำหรับกลุ่มหนังสือสอนหญิงของยุคต้นรัตนโกสินทร์ แม้จะมีรายละเอียดการปฏิบัติตนที่แตกต่างกันออกไปอันเนื่องมาจากความแตกต่างทางชั้นสังคม แต่โดยส่วนใหญ่แล้ว ความคิดเกี่ยวกับผู้หญิงในคำกลอนสอนหญิงต่างมีความคาดหวังในบทบาทของผู้หญิงกับการปรนนิบัติดูแลสามีและครอบครัว เมื่อเปรียบเทียบเนื้อหาของลักษณะคำกลอนสอนชาย ก็มีการแบ่งความแตกต่างตามลักษณะชั้นทางสังคมเช่นกัน ได้แก่ **โคลงทศรถสอนพระราม** ซึ่งเป็นคำสั่งสอนราชธรรมสำหรับกษัตริย์ **โคลงพาลีสอนน้อง** เป็นคำสั่งสอนหลักความประพฤติของข้าราชการ **โคลงราชสวัสดิ์** อันเกี่ยวกับหลักประพฤติของอำมาตย์ข้าราชการชั้นผู้อยู่ใกล้ชิดกษัตริย์ โดยเฉพาะ **สวัสดิรักษา** สุภาษิตสอนชายเล่มแรกของไทย²⁴ ซึ่งแม้จะเป็นคำสั่งสอนเกี่ยวกับหลักปฏิบัติตนที่ใช้ได้ทั้งชายและหญิงเพื่อควมมีสิริมงคลแก่ชีวิต แต่เนื้อหาส่วนใหญ่กลับมุ่งเน้นการสอนและให้แนวคิดสำหรับผู้ชายมากกว่า เพื่อให้ปฏิบัติตนถูกต้องตามแบบธรรมเนียมประเพณี โดยมีรากฐานทางความคิดมาจากความเชื่อทางเรื่องศาสนา โหราศาสตร์ และหลักมารยาทการกินอยู่ต่างๆ ที่ยึดถือปฏิบัติกันมาภายในสังคม มีการนำเสนอเกี่ยวกับเรื่องความสัมพันธ์ชายหญิงที่น่าสนใจ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการห้ามไม่ให้ผู้ชายนอนด้านซ้ายของผู้หญิง จากความเชื่อที่ว่า “หญิงนอนซ้ายชายนอนขวา” หรือ “หญิงอยู่ซ้ายชายอยู่ขวา” จึงจะมีความมงคล โดยสังคมยกย่องผู้ชายว่าได้บวชเรียนแล้วให้ความสำคัญว่าเป็นผู้นำ จึงยกให้อยู่ด้านขวาเป็นสำคัญ สังเกตได้จากการนั่งคู่ในพิธีแต่งงานก็นิยมให้ผู้หญิงนั่งอยู่ทางด้านซ้ายมือของผู้ชาย²⁵ นอกจากนั้นยังมีความเชื่อเรื่องการไม่ควรมี

²³ **ประชุมนิราศสุนทรภู่**, รวบรวมโดย ฉันทน์ ขำวิไล, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, พ.ศ. 2510), หน้า 6-8.

²⁴ นันทา ขุนภักดี, รายงานการวิจัย การวิเคราะห์ความเชื่อของชายไทยในสวัสดิรักษา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530).

²⁵ เฟิงอั้ง, หน้า 64.

เพศสัมพันธ์พร่ำเพรื่อคือ ห้ามร่วมเพศในวันสำคัญทางศาสนา วันสำคัญอื่นๆ วันที่หญิงมีประจำเดือน หรือห้ามมีเพศสัมพันธ์กับหญิงอื่น²⁶ ซึ่งแตกต่างออกไปจากเนื้อหาของกลุ่มหนังสือสอนหญิงซึ่งไม่ปรากฏเรื่องการมีเพศสัมพันธ์อยู่เลย

หนึ่งวันจันทาคธตฺรุษสารทสุรย์	วันเพ็ญบุรณพรวรษาชฌมาลัย
ทั้งวันเกิดเร็ดร้างให้ห่างไกล	ห้ามมิให้เสนหาถอยอายุ
แม่นสตรีมีระดูอย่าอยู่ด้วย	ถ้ามีม้วยก็มักเสียจักขุ
มักเกิดมีผีฟองเป็นหนองพุ	ควรทำนุบำรุงองค์ให้จงดี ²⁷

(สุนทรภู่ : สวัสดิรักษา)

ส่วนกลุ่มชาวบ้านนั้น การศึกษาหารูปแบบความคิดและค่านิยมที่มีต่อสตรีที่ค่อนข้างมีปัญหาเกี่ยวกับการอ้างหลักฐาน เนื่องจากขาดแคลนเอกสารที่เป็นลายลักษณ์อักษรร่วมสมัยมาใช้ในการวิเคราะห์ แต่ก็พอจะหาได้จากบันทึกของปาลเลอกัวซ์หรือครอว์ฟอร์ด ชาวต่างชาติในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้บรรยายถึงหญิงในกลุ่มวัฒนธรรมชาวบ้านที่มีสถานภาพเป็นอิสระและเท่าเทียมกับผู้ชายค่อนข้างมาก เมื่อเทียบเคียงกับกลุ่มวัฒนธรรมชนชั้นนำในสังคมไทย จะเห็นภาพของหญิงชาวบ้านที่ทำงานหนัก หาเลี้ยงครอบครัว

..หญิงชาวบ้านเป็นคนแข็งแรง นางช่วยบิดามารดาทำนาหรือสวนและทำมาค้าขายโดยเร็วล่ำเลิศๆซึ่งนางพายได้คล่องแคล่วมาก..²⁸

..ในแม่น้ำจะเห็นสตรีทำหน้าที่แจวพายและบังคับเรือนานาชนิดมากกว่าผู้ชาย บ้างก็จับปลาหากินหรือไม่ก็แจวเรือจ้างรับส่ง..²⁹

ความสามารถในการหาเลี้ยงครอบครัวดังกล่าวนี้ ส่วนหนึ่งถูกผลักดันมาจากการที่ชายชาวยุโรปส่วนใหญ่ต้องเข้ารับการเกณฑ์แรงงาน หรือต้องไปเข้าเดือนตามระบบไพร่ทุกปี ผู้หญิงจึงต้องเป็นหลักในการหาเลี้ยงครอบครัว ความขยันขันแข็งในการทำงานเป็นคุณสมบัติสำคัญอย่างหนึ่ง

²⁶ เพิ่งอ้าง, หน้า 65.

²⁷ อ้างใน นันทา ชุนภักดี, รายงานการวิจัย การวิเคราะห์ความเชื่อของชายไทยในสวัสดิรักษา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530).

²⁸ มงชญอร์ ปาลเลอกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, 2541), หน้า 153.

²⁹ จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เอกสารครอว์ฟอร์ด, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (นครหลวงกรุงเทพมหานครธนบุรี: โรงพิมพ์การศาสนา, 2515), หน้า 131.

ของผู้หญิงที่จะก้าวสู่การเป็นภรรยา ใน **นิราศสุพรรณ** ของนายมี ตอนหนึ่งได้บรรยายถึงการอยากเป็นเขยชาวสวนตลิ่งชันของเหล่าชายหนุ่ม เนื่องจากผู้หญิงชาวตลิ่งชันขยันขันแข็ง

หลักฐานทางด้านวัฒนธรรมจากการศึกษาสาขามานุษยวิทยา ได้อธิบายถึงสถานะของสตรีในกลุ่มสังคมชาวบ้าน ผ่านวัฒนธรรมของชาวนาไทยซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มสังคมเกษตรกรรม มีหลักฐานทางความเชื่อและวัฒนธรรมอย่างชัดเจนว่า สังคมไทยแต่โบราณยกย่องและให้เกียรติเพศหญิงในฐานะเป็นผู้ให้กำเนิดและสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากสังคมเกษตรกรรมต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนของดินฟ้าอากาศในการเพาะปลูก ทำให้ผู้คนในสังคมเกษตรกรรมต้องเคารพสยบยอมสิ่งเหนือธรรมชาติในการสร้างความสม่ำเสมอของฤดูกาลเพื่อประโยชน์ทางการเกษตร มีการเรียกชื่อสิ่งที่มีคุณค่าทางธรรมชาติเพื่อยกย่องในฐานะผู้ให้กำเนิดหล่อเลี้ยงชีวิต เช่น แม่น้ำ แม่ธรณี แม่โพสพ เป็นต้น³⁰

ผู้หญิงในสังคมชาวนาเป็นแรงงานผลิตสำคัญในการปลูกข้าวแบบนาดำซึ่งต้องใช้แรงงานมาก ทั้งดำนา เกี่ยวข้าว ต่ำข้าว การจัดการเรื่องแรงงานไม่ได้มีการบังคับหรือมีเงื่อนไขที่ให้ความสำคัญได้เปรียบระหว่างชายหรือหญิง เพราะคู่วิวเมียชาวนาสามารถทำงานแทนกันได้ แม้หญิงที่ยากจนก็สามารถหาเงินได้จากการรับจ้างทำนา³¹ ในการจัดระบบเครือญาติแบบสังคมเกษตรกรรมนั้น ยึดถือและให้ความสำคัญกับการสืบเชื้อสายฝ่ายหญิงอย่างมาก ส่วนใหญ่แล้ว หลังการแต่งงาน ผู้เป็นสามีมักจะตั้งถิ่นฐานกับครอบครัวฝ่ายหญิง ขณะเดียวกัน พี่น้องผู้ชายของฝ่ายภรรยาก็ต้องย้ายออกนอกหมู่บ้านไปอยู่อาศัยกับภรรยาตนเองเมื่อแต่งงานแล้วเช่นกัน โดยสภาพพื้นฐานดังกล่าว ผู้หญิงจึงเป็นผู้ยึดติดที่ ขณะที่ผู้ชายต้องบวชหรือไปเป็นทหาร ไปได้ภรรยาที่อื่น ผู้หญิงจึงเป็นเจ้าของหมู่บ้านอย่างแท้จริง นับแต่เป็นเจ้าของที่ดิน การผลิต และเป็นผู้รับผิดชอบในการประกอบพิธีกรรมเช่นไหว้ผีของตระกูลหรือของหมู่บ้านชุมชนของตนเอง หลักฐานจากพิธีกรรมการนับถือผีที่ยังหลงเหลือให้เห็นในปัจจุบัน ถือเป็นร่องรอยสะท้อนให้เห็นถึงระบบความเชื่อดั้งเดิมที่ให้ความสำคัญและยกย่องเพศหญิง ก่อนที่สังคมไทยจะมีพัฒนาการเป็นบ้านเมืองการเกิดรัฐในเวลาต่อมา³²

นอกเหนือจากการทำนา ผู้หญิงชาวบ้านยังหาเลี้ยงครอบครัวในฐานะแม่ค้ากันอย่างแพร่หลาย ตำแหน่งกำนันตลาด ซึ่งทำหน้าที่เก็บอากรตลาดในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า

³⁰ ปราณี วงษ์เทศ, “ผู้หญิงสยาม บทบาทและสถานภาพ: ร่องรอยจากพิธีกรรม ความเชื่อ,” ใน **เพศและวัฒนธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2544), หน้า 343-344.

³¹ ปราณี วงษ์เทศ, **เพศสภาวะในสุวรรณภูมิ (อุษาคเนย์)**, (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2549), หน้า 7.

³² ปราณี วงษ์เทศ, “ผู้หญิงสยาม บทบาทและสถานภาพ: ร่องรอยจากพิธีกรรม ความเชื่อ,” ใน **เพศและวัฒนธรรม**, หน้า 351-367.

เจ้าอยู่หัว ก็มักจะเป็นผู้หญิง³³ ซึ่งน่าจะเป็นผลมาจากการที่รัฐมองเห็นว่า การค้าขายในตลาดไทย นั้นตกอยู่ในมือของกลุ่มผู้หญิงมากกว่า

เมื่อพิจารณาจากสถานภาพของผู้หญิงชาวบ้านหรือสามัญชนในสังคมไทยกับการเข้าไปมีบทบาททางเศรษฐกิจภายในครอบครัวอย่างสูงนี้ เปรียบเทียบกับผลการศึกษาข้อมูลของสถานภาพผู้หญิงว่าสัมพันธ์กับรูปแบบทางสังคมในแนวคิดมานุษยวิทยา นักมานุษยวิทยานั้นได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับสถานภาพของผู้หญิงว่าจะดีหรือไม่นั้น มีความสัมพันธ์กับการผลิตภายในสังคมเป็นอย่างมาก การเข้าถึงอำนาจทางเศรษฐกิจและความเหลื่อมล้ำทางเพศ จะมีความสัมพันธ์ในลักษณะที่เป็นเหตุเป็นผลกันอย่างใกล้ชิด กล่าวคือ ในสังคมที่ผู้หญิงมีส่วนร่วมในการผลิตและการกระจายทรัพยากรมาก การเอารัดเอาเปรียบและความเหลื่อมล้ำทางเพศจะมีน้อย แต่ในทางกลับกันในสังคมที่ผู้หญิงมีส่วนร่วมในการผลิตน้อย หรือมีส่วนร่วมในการผลิตเพียงอย่างเดียว แต่ไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจและการควบคุมการผลิต การกระจายทรัพยากร การเอารัดเอาเปรียบและความเหลื่อมล้ำทางเพศจะมีมาก³⁴ การเป็นผู้กุมการผลิตและมีอำนาจทางเศรษฐกิจภายในครอบครัวของผู้หญิงในสังคมไทยดังกล่าว จึงเป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดทัศนคติว่าสตรีไทยมีสถานภาพที่ดีกว่ากลุ่มอารยธรรมใหญ่ที่ใกล้เคียงอย่างจีนหรืออินเดีย ในมุมมองของชาวต่างชาติและการศึกษาแบบตะวันตกในยุคแรก

สังคมวัฒนธรรมแทบทุกแห่งในโลก ระบบเครือญาติมีบทบาทสำคัญ ในการควบคุมกฎเกณฑ์ทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของสิทธิการใช้สอยและการแบ่งปันทรัพยากร การจัดตั้งกลุ่มแรงงานไปจนถึงเรื่องของการเลือกคู่ครอง เพศสัมพันธ์ และการแต่งงานสร้างครอบครัว นอกจากนี้ ระบบเครือญาติยังมีบทบาทสำคัญในการควบคุมกฎเกณฑ์ทางสังคมที่สำคัญอย่างน้อย 2 ประการ คือ กฎเกณฑ์ว่าด้วยที่อยู่อาศัยภายหลังการแต่งงาน (rules of marital residence) และ กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการสืบสายเลือดหรือการนับญาติ (rules of descent) กฎเกณฑ์ทั้งสองประการเป็นพื้นฐานสำคัญของการจัดตั้งกลุ่ม และองค์กรทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง³⁵ ในธรรมเนียมประเพณีไทย หลังการแต่งงาน ฝ่ายชายจะเป็นผู้ย้ายเข้ามาอยู่ในบ้านของฝ่ายหญิง (matrilocal) การที่ฝ่ายหญิงจะไปอยู่บ้านฝ่ายชายนั้นไม่เป็นที่นิยมกันนักในกลุ่ม

³³ อ้างอิงจาก Suwadee T.Pattana, "Gender Relations in the Traditional Thai Lower Class Family", Paper to be presented at the 7th International Conference on Thai Studies Amsterdam, The Netherlands July 4-8, 1999 p.5.

³⁴ ยศ สันตสมบัติ, **มนุษย์กับวัฒนธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พ.ศ. 2544), หน้า 124.

³⁵ เพิ่งอ้าง, หน้า 112.

ชาวบ้าน เช่น ในภษิตของทางภาคอีสานที่ว่า “เอาลูกเขยมาเลี้ยงพ่อเฒ่า ปานได้ข้าวมาใส่เกล้าใส่
เย็บ..เอาลูกสะใภ้มาเลี้ยงปู่เลี้ยงย่า ปานเอาผีห่ามาใส่เรือนใส่ชาน” หมายถึง การแต่งงานให้ลูกเขย
เข้าบ้านเป็นเรื่องดี แต่แต่งงานให้ลูกสะใภ้เข้าบ้านเป็นเรื่องไม่ดี หรือความเชื่อทางภาคเหนือ
เกี่ยวกับการแต่งงานที่ไม่แตกต่างกันว่า ผู้ชายคือ “ผู้ไปตายกลางดินกินเรือนหน้า” ส่วนผู้หญิงคือ
“ผู้ค้าของเก่าเฝ้าเรือนหลัง” อีกทั้งประเพณีไทยแต่เดิมมา การแต่งงานต้องมีการปลูกเรือนหอ โดย
ส่วนใหญ่ การปลูกเรือนหอต้องอยู่ในบริเวณบ้านของครอบครัวฝ่ายเจ้าสาว³⁶ และในภาคใต้ก็มี
ประเพณีเขยอาสา คือฝ่ายชายไปอาสารับใช้ที่บ้านผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงก่อนเพื่อให้ผู้ใหญ่ยินยอมให้
แต่งงานอยู่กินกัน ซึ่งก็เป็นความหมายในทางเดียวกันทั้งหมดว่าผู้ชายต้องเป็นฝ่ายย้ายออกไปหลัง
แต่งงาน³⁷

แม้แต่ในวรรณกรรมชั้นสูงซึ่งดัดแปลงมาจากนิทานชาวบ้าน เช่น **สังข์ทอง** ลักษณะของ
ฝ่ายชายต้องเป็นผู้ย้ายไปอยู่ในถิ่นฐานของฝ่ายหญิง ยังปรากฏตามเนื้อเรื่องที่ว่า พระสังข์ ตัวเอก
ของเรื่องและหกเขยหลังพิธีเลือกคู่ต่างย้ายมาอยู่กับชานาในเมืองของท้าวสามลผู้เป็นพ่อตา และ
ทุกคนต้องพยายามทำทุกอย่างเพื่อได้รับการยอมรับจากพ่อตา ในวรรณกรรมสามัญชน เช่น **ขุน
ช้างขุนแผน** ตัวเอกผู้ชายส่วนใหญ่ต่างย้ายเข้ามาอยู่ในเขตนิเวศสถานของฝ่ายหญิง ขุนแผนและขุน
ช้างต่างก็ย้ายมาปลูกเรือนภายในเขตบ้านของนางศรีประจันแม่ยาย จะมียกเว้นในกรณีของนางศรี
มาลาเท่านั้นที่ย้ายไปอยู่บ้านพระไวยที่เป็นสามี นอกเหนือจากนั้น มีแต่ภรรยาน้อยเท่านั้นที่ย้ายมา
อยู่กับผู้เป็นสามี เช่น นางลาวทองและนางสร้อยฟ้า ซึ่งเป็นเชลยสงครามและไม่ใช่คนไทย และนาง
แก้วกิริยาซึ่งเป็นทาสที่ขุนแผนให้เงินไถ่ตัวมา ทั้งหมดถือว่ามีสถานะทางสังคมต่ำกว่าฝ่ายชาย ไม่
เหมือนกับนางพิมพิลาไลย หรือนางวิมาลา ที่มีสถานะทางสังคมค่อนข้างเท่าเทียมกันกับสามี ธรรมเนียมการตั้งถิ่นฐานหลังแต่งงานในนิเวศสถานของฝ่ายหญิงนี้เป็นที่แพร่หลายในสังคมไทย

ก่อนสมัยการปฏิรูปประเทศก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ขอบเขตของครอบครัวเป็นสิ่งที่ครอบคลุมเนื้อหากว้างมากกว่าการรับรู้เกี่ยวกับครอบครัวไทยใน
ปัจจุบันที่มักจะอธิบายกันอย่างเรียบง่ายว่าประกอบขึ้นด้วย พ่อ แม่ ลูก แต่ “ครอบครัว” ในสมัยที่
ทำการศึกษานี้ ประกอบขึ้นมาด้วยเงื่อนไขของความหลากหลายทางเชื้อชาติและระบบเครือญาติ
ภายในแต่ละชุมชนหรือกลุ่มสังคม กฎหมายได้แสดงถึงการเปลี่ยนถ่ายอำนาจเหนือตัวลูกสาวของ
พ่อแม่ที่ส่งต่อให้กับผู้เป็นสามีจากการแต่งงาน ซึ่งไม่ได้มีความหมายว่าผู้หญิงมีสามีจะต้องเป็นผู้รับ

³⁶ เสถียรโกเศศ, **ประเพณีเกี่ยวกับชีวิตแต่งงาน**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศยาม, 2539), หน้า 5-6.

³⁷ เพิ่งอ้าง, หน้า 6-7.

ใช้สามีหรือครอบครัวของสามีแต่อย่างใด³⁸ ระบบเครือญาติซึ่งให้ความสำคัญกับผู้หญิงก็เป็นเงื่อนไขสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้ลักษณะชายเป็นใหญ่ในสังคมไทยไม่รุนแรงเช่นวัฒนธรรมใกล้เคียง

จากลักษณะดังกล่าว สถานภาพทั่วไปของผู้หญิงไทยอาจจะถูกมองว่าอยู่ในสถานภาพที่ดีเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มวัฒนธรรมอื่น แต่เครื่องมือควบคุมทางสังคมอื่นๆ เช่น ศาสนา กฎหมาย และประเพณี ที่เน้นความเป็นชายเหนือกว่าก็ยังคงมีอิทธิพลต่อความคิดความเข้าใจของผู้คนในสังคม แม้ว่าระบบเครือญาติในสังคมไทยจะปกป้องและให้ความมั่นคงกับผู้หญิงได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มของผู้หญิงสามัญชน การแต่งงานเข้าครอบครัวของผู้หญิงและการมีส่วนร่วมในการผลิตของผู้หญิงสามัญชน อาจจะทำให้พวกเธอแตกต่างจากภาพของผู้หญิงชนชั้นนำที่ต้องอยู่ภายใต้อำนาจของสามีอย่างมาก ตรงที่ผู้หญิงสามัญชนมีอำนาจในการต่อรองภายในครอบครัวอย่างสูง แต่การให้คุณค่าเชิงอุดมการณ์ที่ความเป็นชายเหนือความเป็นหญิง ยังกำหนดให้ภรรยาต้องเป็นรองสามีอยู่ดี ดังนั้น ในครอบครัวของสามัญชน เมื่อบิดาของฝ่ายหญิงตายจากไป สามีของเธอจะกลายมาเป็นหัวหน้าครอบครัวทันที³⁹

ไม่ว่าผู้หญิงจะอยู่ในฐานะทางเศรษฐกิจหรือชนชั้นทางสังคมใด ในเนื้อหาทางกฎหมายแล้ว ถ้าเป็นผู้หญิงที่ยังไม่ได้แต่งงานก็ต้องอยู่ในอำนาจของบิดามารดา และถ้าแต่งงานแล้วก็ต้องอยู่ภายใต้อำนาจของสามี ซึ่งได้แก่อำนาจปกครอง อำนาจในการปกป้องคุ้มครองมิให้ผู้อื่นทำมิดีมิร้ายแก่หญิง อำนาจตั้งเตือนว่ากล่าว อำนาจในการลงโทษ รวมทั้งอำนาจในการจัดการทรัพย์สินของผู้หญิงอีกด้วย⁴⁰ เนื้อหาในกฎหมายลักษณะผัวเมีย⁴¹ ได้กำหนดลักษณะของหญิงที่ต้องอยู่ในปกครองลักษณะต่างๆอยู่ 7 ประการ ว่า *มาตุรฤชิตา* คือ หญิงที่มารดาปกครอง *ปิตุรฤชิตา* คือ หญิงที่บิดาปกครอง *มาตاپิตุรฤชิตา* คือ หญิงที่มีบิดามารดาปกครอง *โคตรฤชิตา* คือ หญิงที่โคตรวงศ์

³⁸ Junko Koizumi, "From a Water Buffalo to a Human Being Women and the Family in Siamese History," in *Other Pasts: Women, Gender and History in Early Modern Southeast Asia*, ed. Barbara Watson Andanya (Honolulu, Center for Southeast Asian Studies School of Hawaii at Manoa, 2000) p. 255.

³⁹ Suwadee T.Pattana, "Gender Relation in the Traditional Thai Lower Class Family", Paper to be presented at the 7th International Conference on Thai Studies. Amsterdam, The Netherlands July 4-8, 1999, p. 7.

⁴⁰ มาลี พุกฤษพงษ์สวัสดิ์, *ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง*, (กรุงเทพฯ : โครงการสตรีและเยาวชนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2551), หน้า 163.

⁴¹ "พระไอยการลักษณะผัวเมีย" ใน *กฎหมายตราสามดวง ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แก้ไขปรับปรุงใหม่ เล่ม 2*, (กรุงเทพฯ: สุภาพใจ, 2548), หน้า 37.

หรือตระกูลเป็นผู้ปกครอง *ภาตฺรูกุขิตา* คือ หญิงที่พี่ชายพี่สาวปกครอง *ญาติฺรูกุขิตา* คือ หญิงที่ญาติฯ เป็นผู้ปกครอง และ *สวรกุขา* คือ หญิงที่มีผู้ใดผู้หนึ่งปกครอง⁴² ประเภทของหญิงเหล่านี้ ถ้าชายใดมากระทำมิดีมีร้ายหรือลักลอบมีความสัมพันธ์ด้วยจะถือว่ามิโทษทั้งสิ้น แต่เมื่อบิดามารดาหรือผู้ปกครองยกบุตรสาวหรือหญิงสาวในปกครองให้ชายแล้ว สามีย่อมได้รับอำนาจในการปกครองดังกล่าวมาไว้แทน

การสร้างความคิดเกี่ยวกับเรื่องชายเหนือกว่า เป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สังคมใช้กำหนดสถานะของผู้หญิง การควบคุมทางกฎหมายของรัฐเพียงอย่างเดียวไม่สามารถดำเนินได้อย่างราบรื่น หากปราศจากอุดมคติภายในสังคมที่สอดคล้องกัน เพราะผู้หญิงสามารถตระหนักได้ถึงการยึดเยียดสถานะที่เสียเปรียบกว่า การที่จะทำให้ผู้หญิงยอมรับสถานะดังกล่าวได้ต้องใช้อุดมคติความเชื่อในเรื่องชายเหนือกว่าและหญิงด้อยกว่าในการชวนเชื่อควบคู่กันไป⁴³ แม้ว่าสถานภาพภายในครอบครัวของผู้หญิงในการเป็นลูกสาว เป็นเมีย และแม่ จะมีความมั่นคงจากความสามารถในการเข้าถึงอำนาจเศรษฐกิจภายในครอบครัว และการมีระบบเครือญาติที่เข้มแข็งก็ตาม เพราะการเรียนรู้ทางสังคมจากค่านิยม ความเชื่อต่างๆ ทำให้ผู้หญิงต้องยอมรับต่อการให้คุณค่าทางสังคมที่กำหนดให้ผู้หญิงด้อยกว่าชายอยู่ดี

พุทธศาสนากับการกำหนดลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างชาย-หญิง

อิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อผู้หญิงคือ ความเชื่อเรื่องบุญ กรรม และการเวียนว่ายตายเกิด แนวคิดนี้จะเป็นแนวทางในการอธิบายถึงความแตกต่างด้านชาติกำเนิด ฐานะและปัญหาในการดำเนินชีวิต รวมทั้งการแก้ปัญหาตามหลัก “กฎแห่งกรรม” ด้วยการทำบุญต่างๆ⁴⁴ ศาสนาพุทธนั้นอธิบายว่า ชีวิตทางโลกนั้นถูกกำหนดขึ้นด้วยกรรม ชีวิตในปัจจุบันเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดขึ้นจาก ‘บุญ’ ที่สร้างขึ้นจากชีวิตในชาติภพที่ผ่านมา ไม่ว่าจะ เป็นสถานะทางสังคม ความสามารถ ความมั่งคั่งและอำนาจ รวมไปถึงเพศสภาพของคนในสังคม การเป็นผู้หญิงนั้นแสดงถึงการสะสมบุญในชาติที่แล้วมาไม่พอที่จะทำให้เกิดมาเป็นผู้ชาย⁴⁵ ในขณะที่ผู้ชายสามารถเข้าถึงพระศาสนาและ

⁴² กฎหมายลักษณะผัวเมีย หมวด 9, *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2*, หน้า 37.

⁴³ I Suwadee T.Pattana, “Gender Relation in the Traditional Thai Lower Class Family”, Paper to be presented at the 7th International Conference on Thai Studies. Amsterdam, The Netherlands July 4-8, 1999, p.9.

⁴⁴ อัญชลี สุสายัณห์, “สถานะภาพของผู้หญิงไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” ใน *รวมบทความวิชาการของอาจารย์อัญชลี สุสายัณห์*, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545), หน้า 60.

⁴⁵ Craig J.Reynolds, “A Thai-Buddist Defense of Polygamy,” in *Seditious History: Contesting Thai and Southeast Asian Past*, (Seattle: University of the Washington Press, 2006), p. 186.

ทดแทนบุญคุณพ่อแม่ได้ด้วยการบวชเป็นพระ ผู้หญิงอยู่ในบทบาทเสริมลักษณะเด่นของชาย ดังกล่าวด้วยการเป็นผู้อุปถัมภ์พระศาสนา⁴⁶ และการที่พุทธศาสนาเปิดโอกาสให้ผู้หญิงสามารถสร้างบุญได้ เป็นทางออกหนึ่งที่ทำให้ผู้หญิงไม่ถูกกดดันกับสภาพเป็นรองที่ได้รับ เกิดการยอมรับและชวนชายทำบุญเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นในอนาคต⁴⁷ หรือโอกาสในชาติหน้าที่เธออาจจะได้เกิดมาเป็นผู้ชาย

การอธิบายที่เชื่อมโยงกันระหว่างเรื่องเพศกับเรื่องบุญนี้ ในพระไตรปิฎก ไม่มีการอธิบายว่าเกิดเป็นผู้หญิงเพราะทำบาปมาไว้อย่างชัดเจน แต่การอธิบายว่าผู้หญิงมีบุญน้อยกว่าจะปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งเป็นคัมภีร์รอง ในอรรถกถาพระวินัยปิฎก ดังความว่า

“..เพศชายเป็นอุดมเพศ เพศหญิงเป็นหีนเพศ เพราะเหตุนี้เพศชายจึงชื่อว่า อันตรธานไป เพราะอกุลศมีกำลังรุนแรง เพศหญิงปรากฏขึ้นแทน เพราะอกุลศมีกำลังเพลาลง ส่วนเพศหญิงจะอันตรธานไป ชื่อว่าอันตรธานไป เพราะอกุลศมีกำลังเพลาลง, เพศชายปรากฏขึ้นแทน เพราะอกุลศมีกำลังรุนแรง..”⁴⁸

เนื้อหาใน **ไตรภูมิโลกวิจยกถา** หลายประการได้บอกเล่าสถานะของผู้หญิงที่ต่ำกว่าชาย เช่น เทพธิดาบนสวรรค์ที่ดำรงฐานะเป็นบริวารของเทพบุตรในลักษณะต่างๆ เช่น ภรรยา ธิดา และบริวาร หญิงที่บำเพ็ญบุญจนสมาบัติแล้ว แต่ก็จะได้แต่ในปาริสีชานาพรหมชั้นต่ำๆ เท่านั้น ไม่อาจเกิดในพรหมโลกชั้นสูงได้⁴⁹ นิทานชาดกหลายเรื่อง ก็ได้ตำหนินิสัยผู้หญิงว่าโลเล ไม่ซื่อสัตย์ต่อสามี มีเล่ห์เหลี่ยม หรือถ้าเป็นหญิงดี ก็มักจะถูกข่มขืนในสถานะของการเป็นชายาคู่บารมีของพระ

⁴⁶ Suwadee T. Pattana, “Gender Relations in Thai Society: A Historical Perspective,” in *Power, Knowledge and Justice*, ed. Suwanna Satha-Anand, (Seoul : Ewha Womens University Press, 2004), pp. 54- 55.

⁴⁷ อัญชลี สุสายัณห์, “สถานะภาพของผู้หญิงไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” ใน *รวมบทความวิชาการของอาจารย์อัญชลี สุสายัณห์*, หน้า 61.

⁴⁸ มนตรี สืบดวง, “มุมมองทางวัฒนธรรมที่มีผลต่อเพศสภาพในอุษาคเนย์: ปัจจัยทางด้านศาสนาและความเชื่อ”, เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการอุษาคเนย์ศึกษา ครั้งที่ 4 ประจำปี พ.ศ. 2550 “เพศกับความเป็นจริงในอุษาคเนย์”, โครงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันอังคารที่ 30 มกราคม พ.ศ. 2550 ณ หอประชุมศรีบูรพา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์, หน้า 1-17.

⁴⁹ อ้างอิงจากอัญชลี สุสายัณห์, “สถานะภาพของผู้หญิงไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” ใน *รวมบทความวิชาการของอาจารย์อัญชลี สุสายัณห์*, หน้า 60.

โพธิสัตว์ ซึ่งอาจจะเป็นเพราะความเชื่อที่ว่าผู้หญิง คือศัตรูของพรหมจรรย์ที่สำคัญของพระภิกษุ⁵⁰ วรรณกรรมพุทธศาสนาเช่น “กาศยเสรานุทธานันท์” ก็ได้พรรณนาลักษณะของหญิงที่เป็นภัยต่อชายได้

“หญิงสามารถพิชิตเทวดา มหาษัตริย์และฤาษีมิได้ด้วยการทำทางยั่วยวนกวนเสน่ห์ ด้วยการยิ้มละไม ด้วยคำพูดและด้วยการแสดงออกซึ่งความโกรธ ... เป็นการยากที่จะเอาชนะจิตใจของหญิงได้ ไม่เลื่อยที่มีพิษ ดาบที่ถอดออกจากฝัก และถ้าที่เต็มไปด้วยรูปร่าง เป็นสาเหตุแห่งอันตรายและความตายฉันใด หญิงก็เป็นต้นเหตุแห่งอันตรายฉันนั้น...”⁵¹

นิทานชาดกหลายเรื่องเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับอุปนิสัยไม่ดีของภรรยา เช่น “กัจจანიชาดก” ที่เล่าเรื่องราวของครอบครัวหนึ่งซึ่งทะเลาะกัน เพราะภรรยาที่ไม่ถูกกับบิดามารดาของสามี จึงยุยงให้สามีทะเลาะกับบิดามารดาอยู่เสมอจนทุกคนต้องเดือดร้อน หรือ “จุลลปทุมชาดก” ที่มีเนื้อเรื่องคล้ายคลึงกับนิทานพื้นบ้านเรื่องจันทโครพ เกี่ยวกับคู่สามีภรรยาที่เดินทางไปป่าลึก และพบกับโจรป่า ต่อมาภรรยาหลงรักโจรป่าจึงวางอุบายฆ่าสามี ในขณะที่จันทโครพนั้นนำเสนอเรื่องราวของจันทโครพ เจ้าชายหนุ่มกับชายาที่เดินทางในป่าลึก และเกิดต่อสู้กับโจรป่า นางโมรา ชายาได้ยื่นด้ามพระขรรค์ไปให้โจร ทำให้พระจันทโครพต้องตาย และนางก็กลายเป็นภรรยาของโจรป่า⁵²

การเข้าถึงความรู้ของชาย-หญิงในสังคมไทย

ก่อนการจัดตั้งระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่ในสมัยปฏิรูปประเทศ ผู้หญิงสามัญชนส่วนใหญ่ถูกตัดขาดจากการศึกษาแบบลายลักษณ์อักษร จากการศึกษาที่ไม่สามารถหาความรู้นี้ได้ด้วยการบวชเรียน ซึ่งเป็นธรรมเนียมที่สังคมระบุให้มีแต่ผู้ชายเท่านั้นที่สามารถบวชเรียนได้ ผู้ชายสามารถเข้าถึงการศึกษาได้มากกว่าผู้หญิง ค่านิยมดังกล่าวสะท้อนออกมาในโคลงโลกนิติบทหนึ่งจากจารึกวัดพระเชตุพนในสมัยรัชกาลที่ 3 ว่า

...เป็นชายความรู้ยิ่ง	เป็นทรัพย์
ทุกประเทศมีผู้นับ	อ่านอ้าง
สตรีรูปงามสรรพ	เป็นทรัพย์ ตนนนา

⁵⁰ อัญชลี สุสายัณห์, “สถานะภาพของผู้หญิงไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” ใน **รวมบทความวิชาการของอาจารย์อัญชลี สุสายัณห์**, หน้า 60-61

⁵¹ เรื่องอุไร กุศลาสัย, **สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา**, (กรุงเทพฯ: รุ่งแสงการพิมพ์, 2535), หน้า 53-55

⁵² เฟิงอ้าง, หน้า 52-53

แม้แต่ในกลุ่มของผู้หญิงชั้นสูงซึ่งสามารถเข้าถึงการศึกษาดังกล่าวได้ ก็มีจำนวนไม่มากนักที่จะอ่านออกเขียนได้ จากค่านิยมที่ไม่ต้องการให้ผู้หญิงรู้หนังสือ เพราะครอบครัวมักจะกลัวว่าหากลูกสาวสามารถอ่านออกเขียนได้ อาจเขียนเพลงยาวโต้ตอบผู้ชาย กลายเป็นผู้หญิงใจแตกเสียคน⁵⁴ การศึกษาส่วนใหญ่สำหรับผู้หญิงจึงมุ่งไปในทางการบ้านการเรือนเพื่อเตรียมตัวเป็นภรรยาที่ดีหลังการแต่งงานออกเรือนไป แม้แต่ในสมัยปฏิรูปประเทศในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความคิดและความเชื่อดังกล่าวยังคงมีอยู่ งานเขียนเกี่ยวกับประเพณีเลี้ยงลูกของไทยที่พระยาราชวราวุฒ (อ่วม) ในรัชสมัยนั้น เขียนไว้ว่า ถ้าเป็นลูกชาย ภายหลังจากนางผดุงครรภ์อาบน้ำชำระร่างกายเด็ก และนำมาวางบนเบาะในกระดั่งแล้ว พ่อเด็กกับญาติพี่น้องจะนำสมุดดินสอมาวางใกล้ๆเบาะ ในขณะที่ถ้าเป็นลูกสาวจะวางเข็มกับด้ายแทน⁵⁵

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมทำให้ค่านิยมการอ่านออกเขียนได้แพร่หลายมากขึ้น และส่งผลต่อการพัฒนาการศึกษาสำหรับสตรี โดยเฉพาะในกลุ่มชนชั้นนำ กลุ่มเจ้านายราชวงศ์ บุตรีขุนนางข้าราชการระดับสูง และกลุ่มผู้มีทรัพย์ จะได้รับการศึกษาอักขรวิธีในระดับอ่านออกเขียนได้เป็นจำนวนมากขึ้น จนถึงกับบางท่านสามารถเป็นครูถวายพระอักษรแก่เจ้านายที่ทรงพระเยาว์ เช่น คุณแสง คุณปาน ธิดาสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ท่านนง ธิดาพระศรีวิโรจน์ เป็นต้น ค่านิยมในการให้ผู้หญิงมีคุณสมบัติของการอ่านออกเขียนได้ จึงจำกัดอยู่กับเฉพาะสตรีชนชั้นสูง โดยเฉพาะในกลุ่มที่อยู่ในพระบรมมหาราชวังหรือในเขตเมืองหลวง การศึกษาของผู้หญิงเพื่อเป็นแม่บ้านแม่เรือนก็ยังคงมีบทบาทมากกว่าอยู่⁵⁶ ดังปรากฏในบันทึกของปาลเลอกัวซ์และเบาวริงว่าการศึกษาของผู้หญิงในสมัยนั้นจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการดูแลบ้านเรือนในกลุ่มผู้หญิงชั้นสูง และการช่วยครอบครัวทำงานในกลุ่มผู้หญิงชาวบ้าน

“การศึกษาของเด็กสาวคือต้องรู้จักทำครัวและตักน้ำพริกเป็น ทำขนม

⁵³ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ-อ่างใน พิพาดา ยังเจริญและสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, **การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2394)**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), หน้า 110.

⁵⁴ เสถียรโกเศศ, **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย**, (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2521), หน้า 451.

⁵⁵ **ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม 2**, พิมพ์ครั้งที่ 5 (นครหลวง: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2515), หน้า 78-79.

⁵⁶ พิพาดา ยังเจริญ และ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, **การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2394)**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), หน้า 107-113.

มวนบุหรี่ปู และจีบพลู น้อยคนที่จะรู้จักการเย็บปักถักร้อย...ผู้หญิงไปหา
 พี่น เก็บผักและผลไม้ ตักน้ำตักข้าว และช่วยมารดาในกิจการบ้านเรือน
 ...หญิงชาวบ้านเป็นคนแข็งแรง นางช่วยบิดามารดาทำนาหรือสวน และ
 ทำมาค้าขายโดยเรือลำเล็ก ๆ ซึ่งนางพายได้คล่องแคล่วมาก..⁵⁷

...การศึกษาของสตรีถูกละเลยมากยิ่งขึ้นกว่าในประเทศสยาม มีสตรีเพียงไม่กี่
 คนที่สามารถจะอ่านหรือเขียนได้ อย่างไรก็ตาม ในการจัดแสดงละครที่
 อยู่ ภายในพระราชวังนั้น สตรีผู้หนึ่งเป็นผู้บอกบทและพลิกหน้ากระดาษ
 ต้นฉบับบทละครที่กำลังแสดงอยู่ด้วยความกระตือรือร้นอย่างยิ่ง พวกเขา
 หลายคนได้เรียนดนตรี และบรรดากรรยากับนางบำเรอของพวกเขาคนหนึ่ง
 มักจะมีส่วนในการขับร้อง และการบรรเลงดนตรีเพื่อสร้างความบันเทิงให้
 กับบรรดาเจ้านายของพวกเขา และอาคันตุกะของพวกเขา พวกเขาบางคน
 ก็ได้ฝึกฝนศิลปะในการเย็บปักถักร้อย ทำพวงมาลัยและทำเครื่องตกแต่ง
 อื่นๆ ด้วยดอกไม้เพื่อประดับประดับบ้านเรือนและเตรียมขนมหวานกับ
 อาหารอันโอชะสำหรับโต๊ะอาหาร..⁵⁸

การเข้าถึงความรู้ที่แตกต่างกันของชายหญิงนี้ ทำให้ผู้หญิงถูกยึดติดไว้กับกรอบและการทำงานภายในครอบครัว ในขณะที่ผู้ชายมีโอกาสมากกว่ากับทางเลือกในการใช้ชีวิต และสามารถเข้าถึงองค์ความรู้ที่มีอยู่นอกเหนือจากภายในบ้านหรือครอบครัว สถานะของผู้หญิงส่วนใหญ่จึงไม่ค่อยปรากฏไปมากกว่าการเป็น ลูกสาว ภรรยา และมารดา ซึ่งเป็นสถานะที่ถูกระบุจากครอบครัว

รัฐไทยกับการจัดการมโนทัศน์เรื่อง “เมีย”: บริบทในกฎหมายตราสามดวง

การศึกษาประวัติศาสตร์สตรีให้ความสำคัญกับกฎหมาย ในฐานะหลักฐานทางลายลักษณ์อักษรที่มีอยู่ไม่มากนักสำหรับเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการอธิบายสถานภาพของสตรีแต่ละยุคสมัย กฎหมายเข้ามามีความสำคัญในฐานะกลไกทางการจัดการความเป็นไปต่างๆของผู้คนของอำนาจรัฐ เป็นตัวกลางเชื่อมต่อระหว่างรัฐและสังคม ผู้หญิงซึ่งเป็นหน่วยหนึ่งภายในรัฐและสังคมก็อยู่ภายใต้สิทธิและหน้าที่อันถูกกำหนดจากกฎหมาย เรื่องราวของผู้หญิงจากหลายวาระและเหตุการณ์ในอดีตถูกถ่ายทอดลงสู่เนื้อหาของกฎหมายผ่านทัศนะของชนชั้น

⁵⁷ มงชญออร์ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, 2541), หน้า 153.

⁵⁸ จอห์น เบาว์ริง, ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม 1, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, กัญจิกา ศรีอุดม, บรรณาธิการ. (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโดยตำประเทศไทย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547), หน้า 147.

ปกครองซึ่งเป็นผู้ถืออำนาจรัฐ และกฎหมายที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับผู้หญิงดังกล่าว ก็จะถูกกลายมาเป็นบรรทัดฐานอย่างหนึ่งของสังคมที่ต้องปฏิบัติตามในเวลาต่อมา หลังการประกาศใช้ในทางสังคมแล้ว กฎหมายเป็นส่วนสำคัญในการสร้างความเป็นใหญ่ทางวัฒนธรรมให้กับผู้ชาย ความเป็นใหญ่ในทางวัฒนธรรมในที่นี้ มีความหมายถึงการยอมรับความคิดเห็น และการมองสังคมตามอย่างกลุ่มที่เป็นผู้นำสังคมนั้น ซึ่งในที่นี้ก็คือการยอมรับว่าการเหนือกว่าของผู้ชายเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ และเป็นส่วนหนึ่งของกฎหมายธรรมชาติ ดังนั้น ผู้หญิงซึ่งถูกทำให้ยอมรับในสถานะที่ด้อยกว่า⁵⁹ ตามความคิดเห็นดังกล่าวนั้น การสร้างการยอมรับดังกล่าวกฎหมายนั้น เป็นผลิตผลของพลังทางการเมือง สถานภาพของผู้หญิงที่กำหนดขึ้น โดยกฎหมายก็ถูกสร้างขึ้นมาจากมิติต่างๆ ของนโยบายรัฐ ในนโยบายของรัฐมักจะมีนัยของความแตกต่างระหว่างเพศและส่งผลกระทบต่อสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงและยังเข้าไปทำการควบคุมในชีวิตการเป็นอยู่ของพวกเขาด้วย⁶⁰

ใน พ.ศ. 2348 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงมีพระบรมราชโองการให้ชำระพระราชกำหนดบทพระไอยการทั้งหมดในแผ่นดินที่มีอยู่ในหอหลวง กลายมาเป็นประมวลกฎหมายสำคัญคือ “กฎหมายตราสามดวง” เป็นแบบแผนในการตัดสินคดีความต่างๆ มาตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ จนกระทั่งเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงเป็นรัฐประชาธิปไตย สิ้นสุดที่ปี พ.ศ. 2478 หลังการยกร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เสร็จสิ้นสมบูรณ์ รวมเป็นเวลา 130 ปี กฎหมายตราสามดวงนี้ เป็นการรวบรวมกฎหมายพระธรรมศาสตร์ของสมัยกรุงศรีอยุธยา และพระราชกำหนดบทพระไอยการซึ่งมีอยู่ขณะนั้นไว้ด้วย เช่น พระไอยการลักษณะผิดเมีย พระไอยการทาส ฯลฯ

จากที่มาของประมวลกฎหมายที่รัฐไทยใช้มาตลอดสมัยรัฐจารีตนี้ ซึ่งปรับใช้มาจากพระธรรมศาสตร์ เป็นกฎหมายที่มีต้นกำเนิดมาจากแหล่งวัฒนธรรมอื่นนอกสังคมไทย ดังที่ทราบกันดีว่า “พระธรรมศาสตร์” หรือ “คัมภีร์ธรรมศาสตร์” นี้ เป็นหลักของกฎหมายบ้านเมืองของรัฐในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์รับมาจากอินเดีย ในกรณีของรัฐไทยนั้น “พระธรรมศาสตร์” อาจจะไม่ใช่มกฎหมายที่รับโดยตรงจากอินเดียเสียทีเดียว หากแต่เป็นการรับเอามาจากมอญอีกทอดหนึ่ง แล้วนำมาปรับใช้ให้เข้ากับแนวคิดของมอญและไทย ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนา โดยได้ตัดทอนเนื้อหาเกี่ยวกับวัฒนธรรมฮินดู เช่น เนื้อหาของระบบวรรณะออกไป⁶¹ ดังนั้น ความคิดเกี่ยวกับการจัดการสถานภาพสตรีในกฎหมายไทยสมัยรัฐจารีตจึงไม่ใช่สิ่งประดิษฐ์ทางสังคมที่กำเนิดเกิดขึ้นจาก

⁵⁹ วิระดา สมสวัสดิ์, นิติศาสตร์แนวสตรีนิยม, (เชียงใหม่: Norwegian Association of Women Jurists, 2549), หน้า 8.

⁶⁰ เพิ่งอ้าง, หน้า 16.

⁶¹ สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้าหญิงจุฬาลงกรณ์ราชานุภาพ, ตำนานกฎหมายไทย, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ พิมพ์แจกในงานศพหม่อมจรัส จักรพันธ์ ณ อยุธยา พ.ศ. 2475, หน้า 13-14.

รากฐานความเป็นไทยอย่างทั้งหมดแท้จริง หากแต่เป็นการรับเอาความคิดจากวัฒนธรรมภายนอก มาประยุกต์ใช้อีกที

นอกเหนือจากการนำมโนทัศน์จากวัฒนธรรมภายนอกมาใช้ในการสร้างกฎหมายแล้ว กฎหมายในรัฐไทยสมัยจารีตยังหล่อหลอมด้วยความแตกต่างทางวัฒนธรรมระหว่างชนชั้น สามารถแบ่งได้เป็นกลุ่มชนชั้นปกครอง ซึ่งเป็นกลุ่มเจ้าของอำนาจรัฐหรือสามารถเข้าถึงอำนาจรัฐและกำหนดความเป็นไปของกฎหมายได้ เช่น พระมหากษัตริย์ เจ้านาย และมูลนายชั้นสูง กับกลุ่มสามัญชนผู้ถูกกำกับสถานภาพตามกฎหมายเช่น สามัญชน ไพร่ ทาส การศึกษาประวัติศาสตร์สตรีไทยโดยใช้กฎหมายเป็นหลักฐาน จึงไม่ได้เป็นการบอกเล่าภาพของผู้หญิงในอดีตตามสภาพความเป็นจริงทั้งหมด แต่กฎหมายได้นำเสนอมนทัศน์เกี่ยวกับผู้หญิง ถูกสร้างขึ้นภายในกลุ่มย่อยต่างๆ ภายในรัฐไทย มีความสัมพันธ์กับอำนาจรัฐและก่อให้เกิดขอบเขตเรื่องสิทธิและหน้าที่ของผู้หญิง ขึ้นมาบังคับใช้เป็นบทบัญญัติทางกฎหมาย

กฎหมาย กับการกำหนดความเป็น “เมีย”

กฎหมายสมัยรัฐจารีต ไม่มีการให้ความหมายของ “เมีย” เป็นลายลักษณ์อักษร อย่างชัดเจนว่า “เมีย” เป็นใคร หรือเป็นได้อย่างไร แต่กฎหมายได้จัดการความสัมพันธ์ต่างๆ ระหว่างผู้หญิงที่เป็น “เมีย” กับบริบทโดยรอบ เช่น “เมีย” ควรมีความสัมพันธ์เช่นไรกับ “ผัว” หรือ “เมีย” มีกี่ประเภท แต่ละ “เมีย” มีสิทธิหน้าที่อย่างไร “เมีย” ที่ดีต้องเป็นอย่างไร เป็นต้น นอกเหนือจากนั้น กฎหมายยังได้ทำการให้คุณค่าต่อการเป็น “เมีย” ในรูปแบบที่ต่างกันออกไปด้วย

การแบ่งประเภท “เมีย”

การแบ่งประเภท “เมีย” สามารถแบ่งออกได้ 3 แบบตามกฎหมายสามฉบับ คือ กฎหมายลักษณะผัวเมีย กฎหมายลักษณะกู่หนี่ และกฎหมายลักษณะมรดก การแบ่งประเภท “เมีย” เป็นลักษณะต่างๆ นี้ มีจุดประสงค์ในการแบ่งประเภทแตกต่างกันออกไป ตามแต่จุดมุ่งหมายของกฎหมายฉบับนั้นๆ เช่น กฎหมายลักษณะผัวเมีย จะเน้นไปที่การแบ่งประเภทภรรยา เพื่อทำการปรับสินไหมในกรณีค้ำชู้ เป็นสำคัญ ในขณะที่กฎหมายลักษณะกู่หนี่จะแบ่งประเภทภรรยา เพื่อประโยชน์ในการทำนิติกรรมทางการเงินภายในครอบครัวมากกว่า เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การแบ่งประเภทภรรยา นี้ เป็นหลักฐานชิ้นสำคัญในการแสดงออกถึงลักษณะการมีภรรยาหลายคน ซึ่งเป็นที่ยอมรับมโนทัศน์เรื่องความด้อยกว่าของผู้หญิงและความเหนือกว่าของชายในสังคมไทยอย่างชัดเจน

การแบ่งตามกฎหมายลักษณะผัวเมีย⁶² : กฎหมายลักษณะผัวเมียจะแบ่งประเภทเมีย ออกเป็น 4 ประเภท คือ

⁶² พระไอยการลักษณะผัวเมีย ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, หน้า 2-3.

เมียงกลางเมือง คือภรรยาหลวงที่ทำพิธีแต่งงาน มีบิดามารดาผู้เห็น

เมียงกลางนอก คือ ภรรยาผู้น้อย มีสถานะรองลงมาจาก เมียงกลางเมืองอีกทีหนึ่ง แต่กฎหมายยังคงรับรองว่าเป็นภรรยาเช่นกัน มีสิทธิของการเป็นภรรยาที่ชายต้องเลี้ยงดูเช่นกัน

เมียงกลางทาส คือ ภรรยาที่มาจากสถานะ “ทาส” แต่ชายผู้เป็นสามีได้ตัวมาเป็นภรรยา ถือเป็นภรรยาที่มีสิทธิภายในครอบครัวน้อยที่สุด

การแบ่งลักษณะ “เมีย” ตามกฎหมายลักษณะผัวเมีย เป็นการแบ่งตามสถานะทางสังคมและที่มาของการเป็น “เมีย” เป็นสำคัญ แม้การแบ่งประเภท “เมีย” ในกฎหมายลักษณะผัวเมียนี้จะเป็นที่อธิบายกันอย่างแพร่หลายในงานศึกษาประวัติศาสตร์สตรี โดยเฉพาะในการวิพากษ์ความไม่เท่าเทียมกันระหว่างชายหญิงในสังคมไทย แต่การใช้ประโยชน์แท้จริงของการแบ่งประเภท “เมีย” ดังกล่าวค่อนข้างจะน้อยเมื่อเทียบกับกฎหมายลักษณะอื่นที่จะกล่าวต่อไป เพราะกฎหมายลักษณะผัวเมียแบ่งลักษณะ “เมีย” เพื่อการลงโทษการมีชู้เป็นประเด็นสำคัญ ให้อายละเอียดของการปรับใหม่ และโทษของชายชู้ และ “เมีย” ที่มีชู้ ตามลำดับชั้นทางสังคม ยิ่ง “เมีย” ที่อยู่ในสถานะสำคัญมากเท่าไร การปรับใหม่ก็จะมากกว่าการกรณีของ “เมีย” ที่อยู่ลำดับชั้นต่ำกว่า แต่กฎหมายฉบับนี้กลับไม่มีการอธิบายถึงสิทธิและหน้าที่ของ “เมีย” ในแต่ละประเภทแต่อย่างใด ถ้าจะแบ่งประเภทโดยพิจารณาจากที่มาของการเป็นสามีภรรยาเพียงอย่างเดียว ก็ทำให้เกิดความสับสนในทางปฏิบัติได้ เช่น ในกรณีของการที่ชายแต่งงานกับหญิงเกินกว่าหนึ่งคนขึ้นไป เพราะกฎหมายไม่ได้ห้ามไว้หญิงที่แต่งงานที่หลังจะถือเป็น “เมียงกลางนอก” หรือไม่ เพราะในทางปฏิบัตินั้น “เมียงกลางเมือง” หรือ “เมียหลวง” ก็จะมีได้เพียงคนเดียว ความไม่รัดกุมของกฎหมายจึงทำให้เกิดปัญหาการขาดความชัดเจน ในการที่จะแบ่งประเภท “เมีย” ต่างๆ ดังที่อธิบายมา

*การแบ่งตามกฎหมายลักษณะมรดก*⁶³ : กฎหมายลักษณะมรดกจะคล้ายคลึงกับการแบ่งตามกฎหมายลักษณะผัวเมีย คือเน้นที่มาของการเป็นเมีย หากแต่ใช้คำไม่เหมือนกัน และมีเมียงลักษณะพิเศษเพิ่มขึ้นมาเป็น 5 ประเภทคือ

ภริยาอันสูงขอมิชนมหากบิดามารดายกให้ เทียบเท่ากับเมียงกลางเมืองในกฎหมายลักษณะผัวเมีย มีที่มาจากการสมรสกันตามประเพณีที่เครือญาติให้การรับรอง ถือเป็นภรรยาที่ได้รับสิทธิเกี่ยวกับมรดกสูงสุด

ภริยาอันทรงพระกรุณาพระราชทานให้ ถือเป็นภริยาที่สำคัญที่สุด เหนือกว่า “ภริยาอันสูงขอมิชนมหากบิดามารดายกให้” หรือ “เมียงกลางเมือง” เป็นภรรยาลักษณะพิเศษที่จะมีได้ แต่เฉพาะกลุ่มของชนชั้นขุนนางหรือเจ้านาย เป็นภรรยาที่ถือเป็นบำเหน็จจากการที่ขุนนางได้ทำความดีความชอบต่อบ้านเมืองหรือกษัตริย์

⁶³ พระไอยการลักษณะมรดก ใน *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2*, หน้า 130-131.

ภริยาอันทูลขอแลพระราชทานให้ และ นานาภริยาหรือ อนุภริยา คือกลุ่ม “เมียน้อย” หรือ “เมียมกลางนอก” ที่มีสิทธิในมรดกและทรัพย์สินของสามีรองลงมาจากสองประเภทแรกที่ได้กล่าวถึง

ทาสภริยา คือ “เมียมกลางทาสี” ในกฎหมายลักษณะผัวเมีย โดยทั่วไปแล้วไม่มีสิทธิในทรัพย์สินของสามี แต่จะได้เป็นไทแก่ตนตั้งแต่เป็นภรรยา และแม้ว่าสามีจะตายไปแล้ว ก็ไม่สามารถนับทาสภริยาเข้าร่วมในทรัพย์สินของมรดกในฐานะทาสได้อีก หากทาสภริยานั้นมีบุตรให้กับสามีผู้เป็นนายทาสแล้ว

กฎหมายลักษณะมรดกกำหนดสิทธิของ “เมีย” แต่ละประเภทในการรับมรดกรวมไปถึงบุตรอันเกิดจาก “เมีย” ประเภทต่างๆ⁶⁴ ซึ่งจะลดหลั่นตามชั้นกันลงมา โดยบุตรอันเกิดจากภริยาอันผู้ขอมีชันหมากบิดามารดาจะให้ และภริยาพระราชทานจะเป็นผู้ได้ทรัพย์มากที่สุด รองลงมาคือกลุ่มภริยาอันทูลขอพระราชทานให้และอนุภริยา และสุดท้ายคือบุตรที่เกิดจากทาสภริยา

การแบ่งเมียตามกฎหมายลักษณะกัณฑ์⁶⁵ : กฎหมายลักษณะกัณฑ์จะแบ่งตามสถานะในครอบครัวเป็นหลัก คือ **เมียชันหมากหลวง และเมียน้อย**

การแบ่งเมียในกฎหมายลักษณะกัณฑ์ เป็นการกำหนดลักษณะ “เมีย” ที่ชัดเจนและเป็นจริงตามบทบาทในครอบครัว ไม่ใช่จากที่มาของการเป็นภรรยาอย่างกฎหมายลักษณะผัวเมีย หรือกฎหมายลักษณะมรดก ชายจะมีเมียหลวงได้คนเดียว ในทางปฏิบัติจะเป็นภรรยาที่มาจาก การแต่งงานหรือเป็น “เมียพระราชทาน” ในขณะที่เมียน้อยจะมาจาก การอยู่กินกัน ข้อสังเกตคือ เมียหลวงมีสิทธิในสินบริคน⁶⁶ ในขณะที่เมียน้อยไม่มีสิทธิดังกล่าว

ในที่นี้ บทบาทของการเป็น “เมียพระราชทาน” มีความน่าสนใจในเรื่องประเด็นการ แลกเปลี่ยนผู้หญิงกันในกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง ในขณะที่ความหมายของการเป็น “เมียพระราชทาน” นี้ กฎหมายลักษณะผัวเมียหรือกฎหมายลักษณะมรดกไม่ได้ระบุรายละเอียดไว้มากนัก แต่เนื้อหาของ “เมียพระราชทาน” ซึ่งมีที่มาจาก การที่ขุนนางทำความดีความชอบจึงได้รับพระราชทานภรรยา เป็นความดีความชอบ กลับไปอยู่ในเนื้อหาของกฎหมายกัณฑ์

ผู้ใดชนข้างมีไชย แลข้าศึกขาดหัวข้าง บำเหน็จได้พานทองหมวกทองร่มคันทอง

⁶⁴ พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา 9, 10 และ 11, กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, หน้า 131.

⁶⁵ พระไอยการลักษณะกัณฑ์ ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, หน้า 158.

⁶⁶ สินบริคนห์ คือ สินเดิมและสินสมรส - ผู้ศึกษา.

คานหาบองแลเมียนาง ถ้าได้ตัวทำพญาบำเหน็จเท่ากัน⁶⁷

ความพิเศษของ “เมียพระราชทาน” นี้อยู่ตรงที่มีสถานภาพที่สามีไม่สามารถกระทำรุนแรงต่อ “เมียพระราชทาน” ได้ เพราะส่วนใหญ่แล้ว “เมียพระราชทาน” มักจะเป็นเชื้อพระวงศ์ หรือเป็นเจ้าจอมนางสนมที่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ พระราชทานให้ เป็นเกียรติยศให้แก่ผู้เป็นสามี

อนึ่ง เมียแห่งตน ทำพญาประสาทให้แก่ตน ถ้าแลษัตริ์นั้นผิดประการใดๆก็ดี แต่ดาตีให้หลายปราบให้กลัว อย่าให้ล้มตายเสียรูปทรงษัตริ์นั้นไป ถ้าหมิได้ทำตามโทษสามสถาน⁶⁸

อนึ่ง พระราชบุตรี พระราชนัดดา พระสนมบัวนาง ซึ่งพระเจ้าอยู่หัวภักทยาไปแก่พระราชกุมารแลราชินิกุล ทำพญาพระหลวงเมืองขุนหมื่นหัวพันผู้มีบำเหน็จบ้านานแลมีความชอบนั้น แม้นมีความผิดด้วยประการใดๆ โทษถึงตายก็ดี ให้เอาคดีนั้นมาบอกแก่ผู้เป็นมณเฑียรบาล ให้กราบทูลแต่พระบาทพระเจ้าอยู่หัว จะมีโทษฉนั้นใดตามโทษานุโทษนั้น⁶⁹

จะเห็นได้ว่า “เมียพระราชทาน” มีการคุ้มครองเป็นพิเศษจากอำนาจของสามีที่ระบุไว้ใน **กฎหมายตราสามดวง** จากการเป็นเสมือนพระเกียรติที่พระมหากษัตริย์มอบให้ และในบางกรณี “เมียพระราชทาน” อาจจะมีความสูงศักดิ์มากกว่าผู้เป็นสามีก็ได้

ภายใต้เงื่อนไข เรื่องชั้นทางสังคมที่เป็นอยู่ในสมัยรัฐจารีต กฎหมายซึ่งถูกสร้างขึ้นจากมติชนชั้นของชนชั้นปกครองในการกำหนดความเป็นไปต่างๆภายในรัฐ ได้ทำการรับรองลักษณะการมีภรรยาหลายคน จากความคิดเรื่องการแบ่งแยกผู้คนจากลักษณะทางชั้นสังคม และความแตกต่างระหว่างชายและหญิง มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ได้ถูกแบ่งออกเป็นสองกลุ่มอย่างชัดเจน คือ กลุ่มของเมียที่มาจากชนชั้นสูงหรืออย่างน้อยก็อยู่ในระดับชั้นสังคมเดียวกับสามี เช่น “เมียมกลางเมือง” “เมียพระราชทาน” หรือ “เมียหลวง” และกลุ่มของเมียซึ่งเป็นกลุ่มของหญิงที่มาจากสถานะทางสังคมที่ต่ำกว่า คือ “เมียมกลางนอก” “เมียมกลางทาศี” หรือ “เมียน้อย”

อีกประการเกี่ยวกับการแบ่งประเภทเมียคือ การเลือกใช้คำเรียกกลุ่มหญิงมีสามีในกฎหมายไทย คำว่า “เมีย” “ภรรยา” และ “ภริยา” ในกฎหมายแต่ละฉบับ มีความน่าสนใจเกี่ยวกับอายุของการเขียนกฎหมายด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ในส่วนของกฎหมายลักษณะผัวเมียและกฎหมาย

⁶⁷ กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: กองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548), หน้า 115-116.

⁶⁸ เพิ่งอ้าง หน้า 132.

⁶⁹ เพิ่งอ้าง หน้า 132.

ลักษณะกุ่มนี้⁷⁰ เลือกใช้คำว่า “เมียบ” เป็นหลัก ส่วนคำว่า “ภรรยา” หรือ “ภริยา” เป็นการบรรจุแก้ไขอีกทีในสมัยต่อมา ส่วนกฎหมายลักษณะมรดกซึ่งประกาศใช้หลังสุดนั้น ได้เลือกใช้คำว่า “ภริยา”⁷¹ หรือ “ภรรยา”⁷² ซึ่งเป็นคำภาษาบาลีสันสกฤต ดังนั้นจะเห็นได้ว่า มโนทัศน์เรื่อง “เมียบ” ในกฎหมายไทย จากการเลือกใช้คำในภาษากฎหมายดังนี้ ได้สะท้อนค่านิยมของอาณาจักรสยามกับการนำเอาวัฒนธรรมภายนอกเพื่อ “ยกระดับ” พัฒนาการทางกฎหมายภายในรัฐ เป็นสิ่งที่ประพุดติปฏิบัติกันมาตั้งแต่ก่อนยุคปฏิรูปกฎหมายแบบรัฐชาติสมัยใหม่ ตามแบบวัฒนธรรมตะวันตกในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เสียอีก

มโนทัศน์ “หญิงร้าย” และบทลงโทษในกฎหมายสมัยจารีต

กฎหมายลักษณะผัวเมียเป็นกฎหมายที่รับรองลักษณะการมีภรรยาหลายคนของชายในสังคมไทย ทำให้ต้องมีความเข้มงวดในพฤติกรรมทางเพศของหญิงผู้เป็น “เมียบ” อย่างมาก การสร้างมโนทัศน์ “หญิงร้าย” ในกฎหมาย เป็นสิ่งน่าสนใจเกี่ยวกับทัศนะของผู้ร่างกฎหมายกับความพยายามในการควบคุมผู้หญิง เพราะผู้ร่างกฎหมายส่วนใหญ่ คือชนชั้นนำ ที่มีความรู้และโลกทัศน์ที่ได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมพุทธและพราหมณ์แบบอินเดีย และเป็นกลุ่มใหญ่ของผู้ชายไทยซึ่งสามารถที่จะมีภรรยาได้หลายคนได้ มุมมองที่ผู้ร่างกฎหมายมีต่อ “เมียบ” จึงมุ่งเน้นการควบคุมให้หญิงมีความซื่อสัตย์ต่อผู้เป็นสามีเพียงผู้เดียวเป็นหลัก การมี “ชู้” จึงเป็นเรื่องร้ายแรง ต้องมีการลงโทษอย่างหนัก ทั้งการปรับไหม ซึ่งเป็นการทำให้เสียทรัพย์ การทวน ซึ่งเป็นโทษที่ก่อให้เกิดความเจ็บปวดทรมานร่างกาย และการประจานซึ่งทำให้เกิดความอับอาย

การเป็นชู้กับชายอื่น

โทษของชายชู้จะเป็นการปรับไหม จำนวนเงินค่าปรับจะมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับศักดิ์นาของฝ่ายชาย และประเภทของ “เมียบ” ที่ได้ทำการละเมิด จำนวนค่าปรับจะมากขึ้นตามศักดิ์นาของผู้กระทำผิด และประเภทของ “เมียบ” สำหรับฝ่ายหญิงที่มีชู้นั้น โทษมีอย่างเดียวคือ โทษประจาน โดยจะต้องถูกเฉลวปะหน้า ทัดดอกชบาแดงทั้งสองหู สวมมาลัยดอกชบาแดง เดินประจานสามวันหรือรับโทษไปเก็บหญ้าข้างหลวง แต่ถ้าชายผู้เป็นผัวยังต้องการตัวของผู้เป็นเมียอยู่ โทษอาจจะเหลือเพียงการปรับสินไหมเข้าพระคลัง หากหญิงที่เป็นเมียบยังคงคบชู้กับคนอื่นอีก จะถูกลงโทษโดยการโกนผมขึ้นขาหยั่งประจานรอบตลาด แล้วทวนด้วยลวดหนึ่งอีก 20 ที และถ้าเมียบยังมีชู้อีกครั้งที่

⁷⁰ พระไอยการลักษณะผัวเมีย ตราขึ้นใน พ.ศ. 1904 , ลักษณะกุ่มนี้ ตราขึ้นใน พ.ศ. 1278 และพระไอยการลักษณะมรดก ตราขึ้น พ.ศ. 2155-ผู้ศึกษา.

⁷¹ อ้างใน พระไอยการลักษณะมรดก ใน กฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 2, (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2548).

⁷² อ้างอิงจาก กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์, พระราชบัญญัติในปัตยุบัน เล่ม 1, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กองหลวงโทษ , 2444).

สาม จะถูกลงโทษเพิ่มโดยการสักแถม ถ้าชายผู้เป็นผัวยังต้องการอยู่กินกับเมียอีก กฎหมายบังคับให้สักประจันทั้งผัวเมีย⁷³ ในกรณีที่ฝ่ายหญิง เคยเป็น “หญิงคนเที่ยว ขอทาน โสเภณี” แล้วเป็นชู้กับชายอื่น จะปรากฏในหมวด 2 ลักษณะหญิงแพศยาที่ชายผู้ไม่ต้องถูกปรับใหม่ แต่เป็นโทษประจันชายหญิงที่เป็นชู้กันด้วยการเทียมแอกไถนาแทนควาย 3 วัน ถ้าหากชายผู้เป็นผัวยังรักอาลัยภรรยาอยู่ ให้ชายผู้นั้นเป็นผู้เทียมแอกแทน โดยชายผู้ไม่ต้องถูกปรับใหม่เลย อีกกรณีหนึ่งที่ชายผู้ไม่ต้องถูกปรับใหม่คือกรณีที่หญิงมีความสัมพันธ์กับชายอื่นในวันเดียวกันถึง 2 คน โดยฝ่ายหญิงจะถูกหาว่าเป็นหญิงแพศยา⁷⁴ ถูกปูนเขียนหน้าเป็นตาราง สวมพวงมาลัยดอกจอบาแดง นั่งขาค้างประจัน โดยมีชายชู้นั่งได้ขาค้างประจัน 3 วัน⁷⁵ บทลงโทษเบื้องต้นนี้ น่าสังเกตตรงที่ว่า กฎหมายตั้งใจที่จะแยกผู้เป็นสามีออกมาจากหญิงที่รัฐมองว่าเป็นหญิงไม่ดีหรือหญิงแพศยาอย่างเห็นได้ชัด ในการที่ถ้าสามียังรักภรรยาตนเองอยู่จะถูกลงโทษไปด้วย เหมือนเป็นการสั่งห้ามไม่ให้ไปอยู่กินกับหญิงไม่ดีนั้นอีกในทางอ้อม แต่จากการลงโทษที่ค่อนข้างรุนแรงนี้ ทำให้เกิดข้อสงสัยในทางปฏิบัติเช่นกันว่า ถ้าสามียังรักภรรยาอยู่แล้วทำไมจึงต้องทำการฟ้องร้อง หรือมีความเป็นไปได้หรือไม่ หากฝ่ายชายจะถือเหตุของการมีชู้ในการละทิ้งเมียที่ไม่ต้องการอยู่กินกันอีกแล้ว เป็นโอกาสของผู้ชายในการใช้อำนาจที่กฎหมายมอบให้ลงโทษภรรยา ในที่นี้เห็นได้จาก มาตรา 10 ที่ว่า ถ้าสามีจะไม่เลี้ยงภรรยาที่มีชู้อีกต่อไป ทรัพย์สมบัติจะเป็นของสามีทั้งหมด ภรณานั้นเอาไปแค่ผ้าถุงผ้าห่มอย่างละผืนเท่านั้น ในบทลงโทษหญิงมีชู้⁷⁶ นี้ มีกรณีน่าสนใจเกี่ยวกับการที่กฎหมายอนุโลมให้สามีสามารถฆ่าชู้ฆ่าภรรยาได้โดยไม่ผิด⁷⁶

จะเห็นได้ว่า รัฐค่อนข้างจะสนับสนุนให้ชายผู้เป็นสามีใช้อำนาจในการจัดการครอบครัวของตนได้เต็มที่ในกรณีนี้⁷⁷ การให้อำนาจผู้ชายควบคุมความประพฤติทางเพศของผู้เป็นเมียอย่างมากนี้ สะท้อนให้เห็นการจัดการความสัมพันธ์ระหว่าง “ผัวเมีย” ในโลกทัศน์ของผู้ออกกฎหมายคือชนชั้นนำได้เป็นอย่างดี การที่ชนชั้นนำสยามนิยมการมีเมียหลายคน ความหวาดระแวงต่อการศึกษาประพฤติกองเมียของตนเองกับชายอื่นเกิดขึ้นได้ง่ายเพราะความสัมพันธ์อัน “ผัวเมีย” ในรูปแบบนี้ มักไม่ได้เกิดขึ้นมาจากความรักใคร่ชอบพอก และเป็นกรยากที่ชายซึ่งเป็นบุคคลในระดับชนชั้นนำ ซึ่งมีเมียจำนวนมากจะสามารถให้การดูแลเมียทุกคนได้อย่างทั่วถึง ด้วยความต้องการที่จะควบคุม

⁷³ ดู พระไอยการลักษณะผัวเมีย, กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, หน้า 2.

⁷⁴ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 6, ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, หน้า 5.

⁷⁵ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 7, ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, หน้า 6.

⁷⁶ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 8, 9, ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, หน้า 6.

⁷⁷ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเริ่มทำการปฏิรูปกฎหมายและการศาล ได้มีการประกาศยกเลิกโทษประจันต่างๆ และการอนุญาตให้สามีฆ่าภรรยาที่มีชู้ ถูกประกาศยกเลิก วันที่ 29 พฤศจิกายน ร.ศ. 117 –ผู้ศึกษา.

ความประพฤติของผู้หญิงที่เป็นเมีย ได้ถูกนำเสนอมาเป็นเนื้อหาของกฎหมายเกี่ยวกับการกำหนด โทษเมียซึ่งมีผู้

โทษในการเป็น “เมีย” ที่ไม่ดี

เมื่อภรรยาไม่เคารพสามี กฎหมายก็จะทำการลงโทษในลักษณะต่างๆกันไป เช่น ถ้าอนุภรรยาว่าสามีหรือภรรยาหลวงเป็นเรื่องฟ้องร้องกัน บทลงโทษคือ การนุ่งคาดเดี่ยว เอาเฉวปะหน้า ขึ้นขาหยั่ง แล้วค่อยตีด้วยไม้หวายสามลำหนึ่งที จากความผิดที่ไปเกี่ยวกับสามี⁷⁸ ถ้าทะเลาะวิวาทกัน แล้วฝ่ายภรรยามีความผิด สามีสามารถทุบตีภรรยาได้ ในขณะที่เดียวกัน ไม่ว่าสามีจะประพฤติตนอย่างไร หากภรรยาว่าสามีก็ถือว่ามีความผิด ภรรยาเป็นฝ่ายที่จะต้องเอาข้าวตอกดอกไม้ไปขอมา⁷⁹ กรณีสามีตายไปแล้วยังเก็บศพไว้ในบ้าน แต่ภรรยามีชายใหม่ ญาติพี่น้องของฝ่ายชายสามารถฟ้องร้องได้ บทลงโทษคือ การเอาตะกร้อครอบศีรษะภรรยาเวียนรอบเรือนที่เก็บศพสามีสามรอบ ส่วนชายผู้ถูกปรับไหมแก่ญาติสามี⁸⁰

การกำหนดความเป็น “ชู้” และความเป็น “เมีย” ในกฎหมายลักษณะผัวเมีย

แม้ว่า “เมีย” ในสังคมไทยจะมีความหมายตรงตัวถึงสภาพการเป็นหญิงมีสามี หากแต่ในมุมมองของกฎหมาย การเป็น “เมีย” กลับมิได้กำหนดขึ้นด้วยการกระทำทางพฤตินัยของชายหญิงเพียงเท่านั้น แต่การเป็นที่ชายหญิงจะเป็น “ผัว-เมีย” กันได้นั้น ต้องมีการรับรองจากสังคมควบคู่กันไปด้วย คือการได้รับการยอมรับจากครอบครัวและระบบเครือญาติของทั้งสองฝ่าย ดังนี้ “ชู้” ในมุมมองของกฎหมายจึงมิได้หมายความว่าความถึงแต่เพียง “ชายชู้” ที่เข้ามามีความสัมพันธ์กับ “เมีย” ผู้อื่นเท่านั้น หากแต่ยังมีความหมายถึงชายหญิงที่มีความสัมพันธ์กัน โดยที่ครอบครัวหรือผู้ปกครองไม่ยอมรับอีกด้วย กฎหมายระบุว่า “..หญิงนั้นยังมีเป็นเมียชาย เป็นแต่ชู้กัน..”⁸¹

เมื่อชายหญิงเป็นชู้กัน หากมีชายอื่นเข้ามามีความสัมพันธ์ทางเพศกับหญิงนั้นก็ไม่สามารถปรับไหมชายอื่นได้ เพราะหญิงผู้นั้นไม่ใช่ “เมีย” นอกจากปรับไหมในฐานะ “เมีย” ไม่ได้แล้ว ยังไม่สามารถริบเอาทรัพย์สินของฝ่ายหญิงไปได้อีกด้วย เพราะทั้งชายคนแรกและคนที่สองต่างก็เป็น “ชู้” ด้วยกันทั้งคู่ ทำให้ไม่มีผลทางกฎหมายแต่อย่างใด ยกเว้นในกรณีที่เมื่อลักลอบพากันหนีไปแล้วมี

⁷⁸ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 27 ยกเลิก ร.ศ. 117 เช่นกัน -ผู้ศึกษา

⁷⁹ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 60, ใน **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2**, หน้า 27.

⁸⁰ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 30 – โทษประจานถูกยกเลิกแล้วเช่นกัน ถือเป็นกรณีพิเศษที่ญาติพี่น้องสามีสามารถฟ้องร้องแทนได้ เพราะมาตรา 14 ในการฟ้องชายชู้ สามีเป็นคนเดียวที่มีสิทธิกระทำได้, ใน **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2**, หน้า 14.

⁸¹ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 48, ใน **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2**, หน้า 20.

การปลูกเรือนเลี้ยงดูกันฉันตัวเมียโดยพ่อแม่ฝ่ายหญิงไม่ได้ทำการฟ้องร้อง⁸² หรืออยู่กินด้วยกันฉันตัวเมียแล้วมีบุตรด้วยกันแล้ว⁸³ ชายจึงจะมีสิทธิในตัวหญิงในสถานะ “เมีย” มีการตำหนิชายที่ลักลอบร่วมประเวณีหรือลักพาหญิงหนีโดยไม่ได้ขออนุญาต⁸⁴ ทั้งนี้ บทบังคับที่เข้มงวดกับการต้องขอความยินยอมจากผู้ปกครองของหญิงไม่ใช่มีแต่เพียงเหตุผลที่หญิงจะต้องเคารพบุพการีหรือเพื่อปกป้องประโยชน์ของหญิงเท่านั้น แต่ยังเป็นไปเพื่อยืนยันถึงสิทธิแห่งบิดามารดาหรือผู้ปกครองในตัวหญิงนั้นด้วย⁸⁵

การกำหนดความเป็น “เมีย” ในบริบททางกฎหมายสมัยรัฐจารีตของสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นเนื้อหาของการแบ่งประเภทเมีย มโนทัศน์เรื่อง “หญิงร้าย” และการลงโทษ รวมไปถึงการกำหนดความเป็น “ชู้” สะท้อนภาพการจัดการความสัมพันธ์ชายหญิงที่ให้อำนาจกับชาย ในการเป็นเจ้าของ และมีอำนาจครอบครองหญิงผู้เป็นเมียตามลักษณะชายเหนือกว่า และหญิงด้อยกว่าอย่างชัดเจน กฎหมายยอมรับการมีเมียหลายคน และแบ่งเมียออกเป็นลักษณะต่างๆตามชั้นทางสังคมในการได้รับสิทธิการเลี้ยงดูจากชายผู้เป็นพ่อในลักษณะที่ลดหลั่นกันไป

อย่างไรก็ดี กฎหมายให้อำนาจกับครอบครัวของฝ่ายหญิงในการตัดสินใจที่จะมอบสิทธิในตัวหญิงสาวว่าจะให้เป็นเมียของชายใด จากการที่ชายหญิงแม้มีความสัมพันธ์ทางเพศต่อกัน แต่ปราศจากการยอมรับทางครอบครัว เครือญาติ หรือสังคม ชายหญิงคู่นั้นจะเป็นได้เพียง “ชู้” เท่านั้น การเป็น “เมีย” ของผู้หญิงไทยในทัศนะของกฎหมายจึงขึ้นอยู่กับความเลี้ยงดูของฝ่ายชายและการยอมรับทางสังคมเป็นสำคัญ ไม่ได้เป็นเรื่องที่กำหนดกันเพียงแต่ชายหญิงตามลำพังโดยไม่สัมพันธ์กับสังคม

กฎหมายกับการจัดการความสัมพันธ์ระหว่าง “พ่อ” และ “เมีย”

เมื่อพิจารณาความหมายของ “เมีย” ในทางกฎหมาย มักจะแสดงเป็นภาพของผู้มีสถานะเป็นรองกว่าสามี สืบเนื่องจากชื่อของกฎหมายครอบครัวสมัยรัฐจารีต เช่น กฎหมายลักษณะพ่อเมีย ว่ารัฐเลือกใช้คำว่า “พ่อ” มาก่อนคำว่า “เมีย” ในที่นี้ “พ่อ” คือผู้มีบทบาทหลักทางกฎหมาย และมี “เมีย” มาเป็นตัวเสริมให้เนื้อหาที่มีความสมบูรณ์ กฎหมายได้ให้อำนาจกับชายผู้เป็นพ่ออย่างมากกับการถือครองทรัพย์สินภายในครอบครัว รวมไปถึงอำนาจเหนือตัวหญิงผู้เป็น “เมีย” ด้วย ใน

⁸² พระไอยการลักษณะพ่อเมีย มาตรา 85, ใน *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2*, หน้า 41.

⁸³ พระไอยการลักษณะพ่อเมีย มาตรา 86, ใน *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2*, หน้า 41-42.

⁸⁴ พระไอยการลักษณะพ่อเมีย มาตรา 44, 48, 74, 80, 81, 84-86, 116, 119, 120, 123, 126-128, 130-133, 139, ใน *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2*.

⁸⁵ หลุยส์ ดูปลาตร์, *สถานะของหญิงมีสามีในประเทศสยาม*, แปลโดย ไพโรจน์ กัมพูศิริ, (พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540), หน้า 33.

กฎหมายลักษณะผัวเมียแสดงความคิดเห็นเรื่องชายเหนือกว่าหญิงอย่างชัดเจน ด้วยการระบุให้ผู้มีอำนาจในครัวเรือนเหนือกว่าผู้เป็น “เมีย” หรือ “ภรรยา” ไม่ว่าจะป็นกรณีของการที่กฎหมายยอมรับให้ผู้ชายมีเมียได้หลายคน ในขณะที่กฎหมายกลับควบคุมผู้หญิงที่เป็นเมียอย่างเข้มงวด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกรณีของการมีผู้⁸⁶ กฎหมายให้อำนาจผู้ชายลงโทษภรรยาโดยการตีโบย แต่ถ้าฝ่ายภรรยาถือว่าผู้เป็นสามีกลับต้องเอาข้าวตอกคอกไม้มาขอขมา⁸⁷ ในกฎหมายเก่าแก่อีกฉบับ เช่นกฎหมายลักษณะลักภลูกเมียผู้คนท่าน⁸⁸ ก็แสดงลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาที่ไปในแนวทางเดียวกันกับกฎหมายลักษณะผัวเมียคือ การระบุไว้ว่า หากมีการหนีของ “ลูกเมีย” “ผู้คน” “ข้าคน” และ “ทาส” หรือมีผู้ใดพาหนี ถือว่ามีความผิด ทั้งนี้คำว่า “เมีย” ถูกรวมไว้ในกลุ่มที่ถูกระบุนี้ด้วย จะเห็นว่า กฎหมายดังกล่าวไม่ได้มุ่งอธิบายสิทธิหน้าที่ของ “เมีย” “ข้าคน” หรือ “ทาส” แต่อย่างใด หากแต่นำเสนอบุคคลดังกล่าวในฐานะกำลังแรงงานภายในแผ่นดินและครัวเรือนของผู้เป็นสามี ผู้ปกครองหรือเจ้าของ สิ่งนี้แสดงให้เห็นการมองหญิงซึ่งเป็น “เมีย” ในสถานะการเป็นทรัพย์สินของ “ผัว” หรือ “สามี” และโดยหลักการแล้ว สามีมีอำนาจในการจัดการสินสมรสและทุนแต่เพียงผู้เดียวโดยไม่ต้องขอความยินยอมจากภรรยาแต่อย่างใด⁸⁹ กฎหมายไม่ได้นำเสนอหญิงผู้เป็น “เมีย” ในฐานะคู่ชีวิต หรือคนรักของชายแต่อย่างใด

ถึงแม้ว่ากฎหมายจะแสดงถึงความด้อยกว่าของหญิงอย่างชัดเจน แต่ความคิดเห็นของนักกฎหมายและนักวิชาการที่มีส่วนร่วมในการแก้ไขกฎหมายสมัยปฏิรูปประเทศหลายท่านนั้น เช่น แลงการ์ด ดูปลาตร์⁹⁰ สถานภาพของผู้หญิงในกฎหมายไทยนั้น ก็ไม่ได้ดำเนินไปในลักษณะที่เลวร้าย

⁸⁶ กฎหมายลักษณะผัวเมีย มาตรา 9, 10, 11, 16, 17, 18, 20, 25, 29, 30, 33, 37, 39, 49, 50, 53, 56, 63, 84, 86, 102, 114, 115 และ 116 , **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2**

⁸⁷ กฎหมายลักษณะผัวเมีย มาตรา 60, **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2**, หน้า 27.

⁸⁸ “กฎหมายลักษณะลักภ” นี้ตราขึ้นตั้งแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีเนื้อหาเกี่ยวกับการกำหนดโทษกรณีข้าหนีเข้าไพร่หนีนาย การพาทาสหรือ ลูกเมียของผู้อื่นหนีไปต่างเมืองหรือไปขาย เป็นกฎหมายคนละฉบับกับ “พระราชบัญญัติลักภ” ในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นบทบัญญัติการห้ามบิดามารดาขายบุตรลงเป็นทาส-ผู้ศึกษา

⁸⁹ คำพิพากษา 485/2547 สามีชายฝากสินสมรสไป ภรรยาไม่มีสิทธิเรียกร้องทรัพย์สินส่วนนี้โดยอ้างว่าตนจะได้รับหากมีการหย่าขาดจากกัน—อ้างอิงจาก-หลุยส์ ดูปลาตร์, **สถานะของหญิงมีสามีในประเทศไทยสยาม**, แปลโดยไพโรจน์ กัมพูศิริ, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , พิมพ์ครั้งที่ 2 , 2540).

⁹⁰ ดู ร. แลงการ์ด, “สถานะของหญิงในสยาม”, แปลโดยไพโรจน์ กัมพูศิริ, **ร. แลงการ์ดกับไทยศึกษา : รวมบทความแปลและบทความศึกษาผลงาน**, สุรศักดิ์ ลิขสิทธิ์วัฒนกุล, กรรณิกา จรรย์แสง, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548) และ ปรีชา ช้างขวัญยืน , **สตรีในคัมภีร์ตะวันออก**, (กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541).

นักเมื่อเทียบกับกฎหมายของประเทศใกล้เคียงในเอเชียสมัยเดียวกัน ผู้หญิงไทยมีสิทธิในการดำเนินชีวิตได้มากกว่าผู้หญิงในสังคมอื่นในพื้นที่ใกล้เคียงกันอย่างจีนหรืออินเดีย เพราะความสำคัญของระบบเครือญาติในการคุ้มครองสถานะของหญิงถูกระบุไว้ในเนื้อหากฎหมายลักษณะผัวเมียหลายมาตราเช่นกัน⁹¹ เพื่อถ่วงดุลอำนาจทางกฎหมายที่สามีมีเหนือภรรยาค่อนข้างมาก

การจัดความสัมพันธ์ระหว่าง “ผัว-เมีย” ในทางกฎหมาย ก่อนการเปลี่ยนแปลงกฎหมายให้เป็นแบบสมัยใหม่ สามารถสรุปได้เป็นประเด็นสำคัญได้ดังนี้

การอยู่กินร่วมกัน

กฎหมายลักษณะผัวเมียให้ความสำคัญกับการที่ผัวเมียต้องอยู่กินร่วมกันอย่างมาก การที่ภรรยาที่หนีจากสามีนั้น ผู้ที่ให้ที่พักอาศัยระหว่างหลบหนีจะถือว่ามีความผิดทางกฎหมาย⁹² และจะต้องส่งคืนสามี⁹³ แม้แต่บิดามารดาของฝ่ายหญิงเองก็ไม่สามารถให้ที่พักแก่ลูกสาวที่หนีสามีมาได้เกินกว่าหนึ่งเดือน⁹⁴ และการให้สิทธิในการเป็นเจ้าของภรรยาดังกล่าวนี้นี้ ชายผู้เป็นสามีก็ต้องทำการเลี้ยงดูภรรยาด้วย⁹⁵ ถ้าหากไม่เลี้ยงดูขับไล่ ภรรยาก็สามารถขอหย่าได้ และฝ่ายชายจะได้สินสมรสเพียงคนละครึ่งเท่ากัน ทั้งนี้เพราะกฎหมายระบุว่า “เหตุชายมิได้เลี้ยงหญิงโดยธรรม”⁹⁶ และถ้าภรรยาป่วยแล้วสามีส่งตัวกลับไปอยู่กับพ่อแม่ฝ่ายหญิง ชายก็ต้องจ่ายค่ารักษาให้กับพ่อแม่หญิงด้วย⁹⁷ เพราะ “เหตุบุตรทั้งหลาย เมื่อน้อยบิดามารดารักษา ครั้นมีเรือนแล้วผู้เปนสามีหากรักษา..”

สิทธิแห่งการอยู่กินร่วมกันนี้เป็นเงื่อนไขในการผูกมัดความเป็น “ผัว” “เมีย” แม้ว่ากฎหมายจะกำหนดให้ “เมีย” เป็นเสมือนทรัพย์สินที่ “ผัว” เป็นเจ้าของ แต่ก็ต้องเลี้ยงดูอย่างเป็นธรรม แต่การ

⁹¹ กฎหมายลักษณะผัวเมีย หมวด 6 ลักษณะวิวาทเกินเลยพ้อตาเมื่อยาย, หมวด 9 ลักษณะหญิง 7 ประการแลปรับโทษชายข่มขืนหญิง, หมวด 10 ลอบทำซู้ไม่ได้ซู้ขอ, หมวด 11 ลักษณะชายซู้ขอลูกสาวหลานสาวท่าน หมวด 12 ลักษณะหญิงชายสมรักลักภากันไป และหมวด 13 ลักษณะแห่งบิดามารดาหญิงแลชายอันให้เกิดมูลวิวาท - ทั้งหมดแสดงให้เห็นบทบาทของผู้เป็นบิดามารดาและญาติผู้ใหญ่ของฝ่ายหญิงในข้อพิพาทระหว่างหญิงชายซึ่งเป็นสามีภรรยา

⁹² พระไอยการลักษณะลักภ มาตรา 27, 34, ใน **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2**, หน้า 121, 123.

⁹³ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 22, 24, และ พระไอยการลักภ มาตรา 29, ใน **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2**, หน้า 11, 12 และ 121.

⁹⁴ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 22, ใน **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2**, หน้า 21.

⁹⁵ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 55 และ 74, ใน **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2**, หน้า 25, 35.

⁹⁶ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 55, ใน **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2**, หน้า 25.

⁹⁷ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 122, ใน **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2**, หน้า 56.

หาเลี้ยงภรรยาอย่างเป็นธรรมดังกล่าวอาจจะมีมาตรฐานที่แตกต่างกันไป เมื่อเทียบกับการที่กำหนดให้ “ผัว” สามารถมีอำนาจเหนือ “เมีย” อย่างชัดเจน

การตัดสินเหตุวิวาทในครอบครัว

การทะเลาะวิวาทภายในครอบครัวระหว่างสามีภรณานั้น กฎหมายให้อำนาจชายในการลงโทษภรรยา⁹⁸ หากสามีทำร้ายภรรยาจนบาดเจ็บสาหัส ผู้เป็นสามีจะต้องเสียสินไหมให้กับครอบครัวของภรรยา⁹⁹ และถึงแม้จะมีสิทธิในตัวภรรยา แต่ก็ไม่มิตินิติที่จะกระทำการเกินเลยต่อบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่ฝ่ายภรรยาได้ ในการวิวาทระหว่างสามีภรณานั้น หากมีสมาชิกในครอบครัวของภรณามาห้ามปราม แต่สามีไม่ฟังและได้ทำการล่วงเกิน กฎหมายบังคับให้สามีต้อง “ขอลูแก่โทษ” หากได้รับการยกโทษจึงจะกลับมากลืนอยู่กับภรรยาได้ตามเดิม¹⁰⁰ นอกจากนี้ ญาติผู้ใหญ่ของภรณายังสามารถบังคับให้ชายผู้เป็นสามีทำทัณฑ์บนความประพฤติได้ด้วย¹⁰¹ แต่หากฝ่ายชายไม่ยอมขอขมาหรือทำทัณฑ์บน ภรรยาก็สามารถฟ้องหย่าได้ และในกรณีที่สามีทำร้ายร่างกายบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่ฝ่ายภรรยา ครอบครัวของฝ่ายหญิงสามารถขับไล่ฝ่ายชายออกจากบ้านและยึดทรัพย์สินทั้งหมดไว้ได้ตามกฎหมายบังคับ¹⁰² จะเห็นได้ว่ากฎหมายมีความสอดคล้องกับระบบเครือญาติและลักษณะทางสังคมที่ครอบครัวฝ่ายหญิงสามารถเข้ามามีบทบาทในการคุ้มครองบุตรหลานหรือเครือญาติของตนจากความเป็นธรรมของฝ่ายชายที่แต่งงานเข้ามาได้ เพราะกฎหมายในเนื้อหาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่าง “ผัว” และ “เมีย” นั้น ให้อำนาจแก่ฝ่ายชายอย่างมาก จนอาจจะนำไปสู่ความไม่เป็นธรรมระหว่างชายหญิงได้โดยง่าย

กรณีการหย่าร้าง

ถ้าสามีภรรยาวิวาทกัน ผัวเมียสามารถทำหนังสือหย่าขาดต่อหน้าญาติผู้ใหญ่ ถือเป็น การหย่าที่ง่ายที่สุด โดยภรรยาจะต้องคืนสินสอดชั้นหมากให้สามี แต่ถ้ามีลูกด้วยกันไม่ต้องคืนให้ แบ่งคืนกันแต่สินเดิมของแต่ละฝ่ายและแบ่งสินสมรสตามส่วนที่ระบุในกฎหมาย แต่ถ้าสามีมีภรรยาใหม่ แล้วต้องการหย่าภรรยาเดิม การแบ่งทรัพย์สินจะเป็นคนละครึ่งเท่าๆกัน เพราะถือว่าสามีเป็นฝ่ายผิด¹⁰³ สำหรับภรรยาที่ถูกสามีละทิ้ง กฎหมายบังคับให้ต้องรอสามีกลับมาอยู่กับด้วยกัน ระยะเวลาที่กำหนดเวลาที่ต้องรอสามีนานที่สุดคือสิบสี่เดือน จึงจะสามารถขาดจากเป็นสามีภรรยา กัน โดยฝ่าย

⁹⁸ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 34, 60, ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, หน้า 15, 27.

⁹⁹ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 26, ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, หน้า 12.

¹⁰⁰ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 57, ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, หน้า 26.

¹⁰¹ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 58, ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, หน้า 26.

¹⁰² พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 57, ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, หน้า 26.

¹⁰³ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 65-68, ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, หน้า 30-31.

หญิงต้องคืนทรัพย์ที่เป็นทุน สิ้นสุด และชั้นหมากให้กับสามีหรือญาติสามี แต่ถ้าไม่ได้คืนแล้วฝ่ายหญิงไปมีสามีใหม่จะถูกถือว่าเป็นฝ่ายผิด ถ้าหากมีบุตรกับสามีที่ละทิ้งไปให้คืนแต่สินเดิมของสามีเท่านั้น¹⁰⁴ จะเห็นได้ว่ากฎหมายสมัยรัฐจารีตให้ความสนใจกับการมีลูกจากการสมรสเป็นอย่างมาก และให้สิทธิพิเศษกับ “เมีย” ที่เป็น “แม่” ด้วยมากกว่า “เมีย” ที่เป็น “เมีย” อย่างเดียว สิ่งนี้แสดงความคาดหวังของสังคมต่อการเป็น “ผัวเมีย” ของชายหญิงที่จำต้องนำมาซึ่งการให้กำเนิดบุตรเป็นสิ่งสำคัญ¹⁰⁵ ความสำคัญของการเป็น “เมีย” ที่ต้องเป็น “แม่” ด้วยนั้น แสดงออกผ่านจากการที่หากหญิงที่ยังไม่มีบุตร หนีสามีไปอยู่กินกับชายอื่นจนมีลูกถึงสามคนขึ้นไป ก็สามารถถือได้ว่าเธอขาดจากการเป็น “ผัวเมีย” กับสามีเก่าโดยปริยาย¹⁰⁶

การหย่าขาดอีกรูปแบบหนึ่งที่น่าสนใจคือ จากมาตรา 51 ระบุว่าสามีภรรยาทะเลาะกัน ฝ่ายชายเก็บข้าวของลงจากเรือน เขามีดพร้าฟันเสาเรือนของภรรยา แม้ฝ่ายชายจะละทิ้งภรรยาไปแคว้นเดียวก็ถือว่าทั้งคู่ขาดจากการเป็นผัวเมียกัน โดยที่ฝ่ายหญิงไม่ต้องคืนทรัพย์สิน แต่ถ้าหากฝ่ายชายลงจากเรือนโดยไม่ได้เก็บทรัพย์สิน ไม่ได้ฟันเสาเรือน ฝ่ายหญิงจะต้องส่งชั้นหมากสิ้นสุดและสินเดิมคืนแก่ฝ่ายชาย ส่วนสินสมรสแบ่งกันตามส่วน¹⁰⁷ ในทางตรงกันข้าม ถ้าฝ่ายภรรยาเป็นคนลงเรือนหนีเสียเอง ถ้าฝ่ายสามีไปรับแล้วไม่ยอมกลับ แล้วฝ่ายหญิงมีชู้ จะมีโทษประจาดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น¹⁰⁸ จากการที่สังคมไทยเป็นสังคมพุทธ กรณียาที่น่าสนใจอีกประเภทคือ การที่กฎหมายให้สิทธิหญิงในการหย่าขาดจากสามีได้ หากผู้เป็นสามีออกบวชเป็นภิกษุ¹⁰⁹ แต่ถ้าภร่ายายังคงรอจนสามีสึกออกมาแล้วมาอยู่กินด้วยกันอีกครั้ง ให้ถือว่าไม่เคยหย่าขาดจากกัน หากภร่ายไปมีชายอื่น สามีสามารถฟ้องปรับสินไหมชรายุ้ได้

¹⁰⁴ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 49-50, ใน **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2**, หน้า 20-23.

¹⁰⁵ หลุยส์ ดูปลาตร์, **สถานะของหญิงมีสามีในประเทศไทย**, หน้า 77.

¹⁰⁶ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 20, ใน **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2**, หน้า 10-11.

¹⁰⁷ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 52, ใน **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2**, หน้า 24 -เมื่อมาพิจารณาประเด็นการหย่าที่ชายต้องเอามีดพร้าฟันเสาเรือนนี้ มีดพร้าซึ่งมีความสำคัญในการเป็นเครื่องมือเครื่องใช้สำคัญในการทำมาหากินในอดีต จากคำพิพากษาที่ว่า ชายที่ซัดสนมีแต่มีดพร้าซัดหลังมา หากเป็นคนขยันก็มีคนยกลูกสาวให้เป็นเมีย มีดพร้าในเนื้อหาของกฎหมายมาตรานี้มีความสำคัญของการเป็นนัยยะการเลี้ยงดูหญิงผู้เป็นเมียได้หรือไม่ จากการที่ฝ่ายชายเอามีดพร้าฟันเสาเรือนซึ่งเป็นเรือนของฝ่ายหญิง คือการประกาศไม่เลี้ยงดูกันเป็นเมียอีกต่อไป การฟันมีดพร้าดังกล่าวจึงมีความสำคัญในการหย่าขาดจากการเป็น “ผัวเมีย” กัน – ผู้ศึกษา

¹⁰⁸ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 53, ใน **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2**, หน้า 24.

¹⁰⁹ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 37-38, ใน **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2**, หน้า 16-17.

ในกรณีของหญิงที่หย่าขาดจากสามีแล้ว สามารถสมรสใหม่ได้ทันที หญิงที่หย่าเพราะมีคู่ นั้น สามารถสมรสกับชายคู่ได้ ไม่มีข้อห้ามเช่นในประเทศทางยุโรป เช่น ฝรั่งเศส ที่ขณะนั้นยังมีกฎหมายห้ามไม่ให้หญิงที่หย่าเพราะมีคู่แต่งงานกับชายคู่¹¹⁰

การจัดการเรื่องการเงินระหว่างผัวเมีย

ทรัพย์สินของ “ผัว” และ “เมีย” จะแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ สินเดิม ทุน และสินสมรส ชายและหญิงสามารถจัดการกับสินเดิมของตนได้อย่างเต็มที่ แต่โดยหลักการแล้วสามีสามารถจัดการกับทุนและสินสมรสได้โดยไม่ต้องขอความยินยอมจากภรรยา สิ่งนี้แสดงให้เห็นถึงการควบคุมเรื่องทรัพย์สินโดยสามี ส่วนผู้เป็น “เมียหลวง” นั้นมีสิทธิก่อนนี้โดยไม่ต้องรับความยินยอมจากสามี¹¹¹ ฝ่ายสามีนั้นจะต้องคืนเงินต้น แต่ไม่ต้องใช้ในส่วนของดอกเบี้ย ซึ่งเจ้าหนี้สามารถบังคับชำระส่วนของดอกเบี้ยได้จากสินเดิมของผู้เป็น “เมียหลวง” ได้ แม้ในกฎหมายลักษณะกู่หนี่ มาตรา 18 จะระบุให้สามีรับผิดชอบเฉพาะแต่หนี้ที่ภรรยาก่อขึ้นเพื่อประโยชน์แก่ครอบครัวเท่านั้น แต่ความเป็นจริง เนื่องจากผู้ให้กู้ไม่สามารถทราบได้เลยว่าเงินนั้นจะถูกนำไปใช้จ่ายในทางไหน และกฎหมายก็ไม่ได้บังคับให้เจ้าหนี้ต้องเสาะหาข้อเท็จจริงดังกล่าว ในทางปฏิบัติ ไม่ว่าจะอย่างไร สามีก็ต้องจ่ายหนี้นั้นอยู่ดี¹¹² รวมไปถึงเรื่องการแบ่งสินสมรสหลังหย่าขาดให้ผู้ชายได้มากกว่าผู้หญิง¹¹³ จากความคิดเรื่อง “ผัวหาบเมียคอน” ที่มีความหมายถึงการที่ผู้ชายเป็นคนทำงานหนักกว่า แต่ในขณะเดียวกัน ปรากฏในกฎหมายลักษณะกู่หนี่ว่า ถ้าสามีภรรยาอยู่ด้วยกันแล้วจะหย่ากัน ก็ให้ฝ่ายชายเป็นผู้ใช้หนี้มากกว่า¹¹⁴ ดังนั้น การเป็น “เมีย” ในทางกฎหมายของสังคมไทยก่อนการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบกฎหมายรัฐสมัยใหม่นั้นจึงไม่ได้เป็นสะท้อนภาพสถานะที่ด้อยกว่าของสตรี แต่เพียงอย่างเดียว แต่ความด้อยกว่าดังกล่าวก็สามารถพลิกเป็นข้อได้เปรียบทางกฎหมายได้ในบางโอกาสเช่นกัน

¹¹⁰ หลุยส์ ดูปลาตร์, **สถานะของหญิงมีสามีในประเทศสยาม**, หน้า 83.

¹¹¹ พระไอยการลักษณะกู่หนี่ มาตรา 17, ใน **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2**, หน้า 158.

¹¹² หลุยส์ ดูปลาตร์, **สถานะของหญิงมีสามีในประเทศสยาม**, หน้า 69-70.

¹¹³ พระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 68, ใน **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2**, หน้า 30. - เมื่อมีการหย่าร้างให้แบ่งสินสมรสเป็นสามส่วน ผู้ชายได้สองส่วนและผู้หญิงได้หนึ่งส่วน ยกเว้นในกรณีที่ฝ่ายชายไม่มีทุนเดิมมาก่อนสมรส ฝ่ายหญิงจึงจะได้ส่วนแบ่งมากกว่า

¹¹⁴ พระไอยการลักษณะกู่หนี่ มาตรา 18, ใน **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2**, หน้า 159.- แต่ถ้าหากเป็นการกู่มาเพื่อเลี้ยงดูครอบครัวให้ร่วมกันใช้หนี้คนละครึ่งเท่าๆกัน

การรับมรดก

นอกจากกฎหมายจะให้สิทธิเมียในการรับส่วนแบ่งในทรัพย์สินที่ได้มาระหว่างสมรสแล้ว หญิงผู้เป็นเมียยังมีสิทธิในการรับมรดกของสามีอีกด้วย กฎหมายลักษณะมรดกได้แบ่งมรดกของผู้ตายเป็นหลายส่วนและยกให้กับทายาทแต่ละลำดับ โดยมีบุพการีเป็นลำดับแรก คู่สมรสเป็นลำดับที่สอง และผู้สืบสันดานและญาติเป็นลำดับที่สาม¹¹⁵ ในกรณีที่มี “เมีย” หรือ “ภรรยา” หลายคน “ภรรยาพระราชทาน” จะได้ทรัพย์มรดกสามส่วนครึ่ง “ภรรยาผู้ขอมีขันหมาก” ได้มรดกสามส่วน “ภรรยาอันทูลขอและพระราชทาน” และ “อนุภรรยา” ได้มรดกสองส่วนครึ่ง¹¹⁶ ลดหลั่นกันมาตามสถานะ ชื่อน่าสนใจอีกอย่างในการรับมรดกของผู้เป็นสามีคือ “เมีย” แต่ละคนมีสิทธิแบ่งมรดกต่อเมื่อสมรสหรืออยู่กินกับสามีมาเป็นเวลาสามปีขึ้นไปเท่านั้น ไม่เช่นนั้นจะได้รับการมรดกเพียงครึ่งหนึ่งจากที่แบ่งไว้เดิม และบุตรที่เกิดกับภรรยาแต่ละประเภทดังกล่าวก็จะได้ทรัพย์มรดกลดหลั่นกันไปตามสถานะของผู้เป็นแม่¹¹⁷ ในกรณีที่เป็น “ทาสภรรยา” นั้น หลังจากที่สามีตาย หญิงผู้นั้นก็เป็นอิสระ ไม่สามารถรวมอยู่ในกองมรดกด้วยได้ ทั้งทรัพย์สินที่เคยให้ไว้กับบุตรซึ่งเกิดด้วยทาสภรรยา แม้บุตรตายไปแล้ว ก็ต้องตกอยู่กับแม่ซึ่งเป็น “ทาสภรรยา” นั้น¹¹⁸ และบุตรที่ยังมีชีวิตอยู่ของผู้ตายที่เกิดกับ “ทาสภรรยา” ก็มีสิทธิในกองมรดกด้วย¹¹⁹

มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” และการนำเสนอเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ยุคสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถือเป็นช่วงรอยต่อของสังคมไทยก่อนการปฏิรูปประเทศให้เข้าสู่การเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ในรัชสมัยต่อมา ก่อนหน้ารัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สังคมไทยตอบสนองกับความเปลี่ยนแปลงจากความเป็นสมัยใหม่มาบ้างแล้วกับระบบเศรษฐกิจเงินตราจากการค้าระหว่างประเทศที่เฟื่องฟูในรัชกาลก่อน หลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน พ.ศ. 2398 สยามเข้าสู่ระบบการค้าเสรีและเริ่มเปิดรับเอาความเป็นสมัยใหม่ของตะวันตกเข้ามาเพิ่มมากขึ้น การปฏิสัมพันธ์กับชาวตะวันตกมากขึ้นในรัชสมัยนี้ ได้เปิดกว้างโลกทัศน์ของชาวสยามให้รับรู้กับองค์ความรู้ และวัฒนธรรมต่างๆของความเป็นสมัยใหม่แบบตะวันตก

¹¹⁵ พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา 51, ใน *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2*, หน้า 151.

¹¹⁶ พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา 5, ใน *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2*, หน้า 129.

¹¹⁷ พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา 9,10 และ 11, ใน *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2*, หน้า 131.

¹¹⁸ พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา 7, *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2*, หน้า 130.

¹¹⁹ พระไอยการลักษณะมรดก มาตรา 8, *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2*, หน้า 130.

ภายใต้เงื่อนไขทางสังคมและบริบททางการเมืองหลายประการ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งชนชั้นนำในสมัยพระองค์ยังเริ่มรับรู้และเรียนรู้ศาสตร์แขนงต่างๆ และความก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี พระองค์ทรงแสดงออกถึงความคิด “ล้ำ” สมัยของพระองค์กับความเป็นจารีตของสังคมในช่วงเวลานั้นหลายประการ เช่น พระปรีชาญาณทางด้านดาราศาสตร์ ความพยายามในการสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักสยามและราชสำนักยุโรป เป็นต้น ความ “ล้ำ” สมัยของพระองค์ในด้านหนึ่งถูกแสดงออกมาเกี่ยวกับเรื่องการจัดการลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงภายในสังคมไทย

โดยทั่วไปแล้ว การพยายามเผยแพร่ความคิดตะวันตกเกี่ยวกับบทบาทและสถานะของผู้หญิงที่เข้ามาในสังคมตะวันออก มักจะนำเสนอบนพื้นฐานความคิดของชาวตะวันตกที่ว่า ผู้หญิงชาวตะวันออกมีสถานะที่ “ต่ำต้อย” อย่างมาก เพราะวัฒนธรรมอัน “ป่าเถื่อน” ของสังคมตะวันออกในความเป็นจริงแล้วบทบาทและสถานะของผู้หญิงตะวันตกในสมัยนั้นโดยทั่วไปแล้วได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมวิคตอเรียนของอังกฤษซึ่งเป็นแนวคิดที่ผสมผสานระหว่างความคิดแบบคริสเตียนและความเป็นวิทยาศาสตร์ในสมัยศตวรรษที่ 19 ก็ได้ทัดเทียมกับบทบาทและสถานะของผู้ชายในหลายประเด็น แต่อย่างไรก็ตาม ชาวตะวันตกมีความภาคภูมิใจอย่างมากในการประพฤติปฏิบัติบางประการเกี่ยวกับผู้หญิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบผัวเดียวเมียเดียว และการให้เกียรติผู้หญิงตามมารยาทสังคม¹²⁰ ซึ่งก็มีอิทธิพลทางความคิดต่อกลุ่มชนชั้นนำหรือกลุ่มปัญญาชนสยามในเวลาต่อมา กับการนำเสนอรูปแบบความสัมพันธ์ชายหญิงที่เป็นแบบสมัยใหม่

การรับรู้เกี่ยวกับความคิดเรื่องชายหญิงในแบบสมัยใหม่ในระยะแรกของสังคมไทย เริ่มต้นมาจากการเข้ามาของชาวตะวันตกตั้งแต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พยายามเผยแพร่ความคิดและการปฏิบัติต่อผู้หญิงตามทัศนะของตนซึ่งได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมวิคตอเรียนของอังกฤษเข้ามาสู่สังคมไทย ผ่านชนชั้นนำหัวก้าวหน้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์พระมหากษัตริย์ โดยมุ่งไปที่ประเด็นประเพณีหลายเมีย การแต่งกายของผู้หญิงที่ไม่รัดกุม และการไม่ให้เกียรติผู้หญิง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงตอบสนองต่อแนวความคิดดังกล่าวในบางกรณี เช่น พระราชวินิจฉัยเกี่ยวกับผู้หญิงในพระราชบัญญัติลักกาและพระราชบัญญัติผัวชายเมีย¹²¹ ความสนใจอีกประการหนึ่งของชาวตะวันตกที่เข้ามาในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็คือ การเผยแพร่มารยาทสังคมแบบตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้เกียรติสตรี และบทบาทของผู้หญิงในการต้อนรับแขก ชนชั้นนำหัวก้าวหน้าของไทยก็

¹²⁰ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, “สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ”, *วารสารอักษรศาสตร์*, (ก.ค.-ธ.ค. 2535), หน้า 5.

¹²¹ เพิ่งอ้าง, หน้า 5-6.

อนุโลมตามในการรับแขกชาวตะวันตก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองยังทรงโปรดเกล้าให้ภรรยาของมิชชันนารีชาวอเมริกัน ผลัดเปลี่ยนกันเข้าไปสอนภาษาอังกฤษและมารยาทสังคมแก่สตรีในราชสำนักเป็นเวลาสามปี หลังจากนั้นก็โปรดเกล้าฯให้จางนางแอนนา เลียวโนเวนส์ (Anna Leonowens: พ.ศ. 2374-2453) ชาวอังกฤษเข้ามาเป็นครูประจำราชสำนักสำหรับพระเจ้าลูกเธอและนางในราชสำนัก¹²²

พ.ศ. 2397 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประกาศพระราชทานพระบรมราชาอนุญาตให้เจ้าจอมอยู่งานกราบถวายบังคมลาออกได้ มีเนื้อหาให้อิสระกับเจ้าจอมอยู่งานฝ่ายในสามารถลาออกจากราชการไปมีครอบครัวใหม่ หรืออยู่กับครอบครัวเดิมของตนได้ ไม่ว่าจะเป็เจ้าจอมอยู่งานชั้นใน ชั้นกลาง ชั้นนอก รวมถึงหม่อม พนักงานทุกตำแหน่ง มีสาระสำคัญของประกาศฉบับนี้ว่า

ด้วยบัดนี้ไม่ทรงหวงแหนท่านผู้ใดผู้หนึ่งไว้ในราชการด้วยการข่มเหงกักขังดอก ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยง พระราชทานเบี้ยหวัดผ้าปีแลเครื่องยศบรรดาศักดิ์ โดยสมควร บัดนี้ท่านทั้งปวงก็ทำราชการมานานแล้ว ใครๆไม่สบาย จะใคร่กราบถวายบังคมลาออกนอกราชการไปอยู่วังเจ้า บ้านขุนนาง บ้านบิดามารดา จะมีลูกมีผิวให้สบายประการใดก็อย่าให้กลัวความผิดเลย ให้กราบทูลถวายบังคมลาโดยตรง แล้วถวายเครื่องยศคืนแล้ว ก็จะไปตามปรารถนาโดยสะดวก... เมื่อไปอยู่นอกพระราชวังแล้ว ถ้าเป็นคนมีตระกูลอยู่ไปอยู่กับบิดามารดาญาติพี่น้องหรือเป็นนางห้ามเจ้านายที่ทรงพระกรุณาให้มีบรรดาศักดิ์ใหญ่ๆ หรือเป็นภรรยาข้าราชการที่มีศักดิ์นามาก ก็จะมีพระราชทานเบี้ยหวัดอยู่บ้างโดยสมควร¹²³

ทั้งนี้ ประกาศทุกฉบับเกี่ยวกับการลาออกของฝ่ายใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเน้นย้ำว่าทรงมีพระราชปณิธานที่จะทรงอนุญาตอย่างแท้จริง มิได้ทรงมีเจตนาอื่น ทรงตรัสเล่นหรือทรงประชดแต่อย่างใด และยืนยันว่าจะไม่ทรงกริ้วหรือลงโทษผู้ที่ลาออกกลับไปอยู่กับครอบครัวหรือมีผิวใหม่เลย

ผู้หญิงที่เป็นเมียข้าพเจ้าอยู่ก่อนลาออกไปมีผิวก็หลายคน ผิวของผู้หญิงเหล่านั้นกับข้าพเจ้าก็ดีกันหมด ไม่ได้ขัดเคืองกระดากกระเดื่องกับใคร คนที่เป็นเมียข้าพเจ้าอยู่ก่อนบางคนมีผิวใหม่แล้วกลับมาหาข้าพเจ้าก็พูดจาด้วยดีอยู่¹²⁴

¹²² เฟิงอ๋าง, หน้า 7.

¹²³ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย พุศศิกายน 2547) , หน้า 60.

¹²⁴ เฟิงอ๋าง, หน้า 362.

แต่อย่างไรก็ดี แม้ว่าประกาศฉบับนี้จะนำเสนอการผ่อนคลายการควบคุมผู้หญิงในกลุ่มชนชั้นนำ แต่ความเชื่อเรื่องชั้นทางสังคมและการรักษาเกียรติของเจ้านายก็ยังถูกรักษาไว้อยู่บ้าง จากการศึกษาที่ตีพิมพ์ดังกล่าวนี้ถูกยกเว้นไว้กับกลุ่มเจ้าจอมมารดา เพราะทรงวิตกว่าจะเป็นการเสียพระยศของพระเจ้าลูกเธอ หากเจ้าจอมมารดาไปมีสามีเป็นสามัญชน ถ้าหากจะไปมีสามี เจ้าจอมมารดาผู้นั้นจะต้องคืนตำแหน่งและตัดขาดจากพระองค์เจ้าผู้เป็นบุตร

อนึ่งเจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าในแผ่นดินล่วงแล้วมา ถ้ายังมีพระองค์เจ้าอยู่ ก็อย่าให้มีผัว ถ้าอยากจะมีผัวให้ได้ก็ให้มากราบทูลพระกรุณาว่าตัดรอนพระองค์เจ้าให้ขาดเสียก่อน อย่าให้เรียกว่าเจ้าจอมมารดาเลย ถ้าพระองค์เจ้ายอมตัดไม่นับถือแล้ว จะโปรดให้มีผัวตามสบาย ถ้าไม่กราบทูลพระกรุณา ขึ้นมีผัว ถ้าผัวเป็นพระองค์เจ้าก็จะโปรดลดเบี้ยหวัดเสียกึ่งหนึ่ง ถ้าผัวเป็นหม่อมเจ้าเป็นข้าราชการมีบรรดาศักดิ์ก็ดี จะยกเบี้ยหวัด แล้วจะให้เสียภาษี ปีละ 12 ตำลึง ถ้ามีผัวข้าราชการมีบรรดาศักดิ์น้อยแลไพร่ จะให้ลงพระราชอาญา แล้วผัวจะให้รับราชการแล้วเอาตัวส่งหญ้าช้าง ตัวหญิงจะให้ลงพระราชอาญาจำไว้จนตาย ถ้าพระองค์เจ้าสงสาร กราบทูลขอ ก็จะพระราชทานให้ไปอยู่กับพระองค์เจ้ารับพระราชทานเบี้ยหวัดเหมือนอย่างนางนม ให้เรียกแต่ว่ามารดา ไม่ให้ใส่คำเรียกว่า เจ้าจอม...ถ้ามารดาหม่อมเจ้ามีผัวเป็นพระองค์เจ้า ไม่เสียเกียรติยศอันใด เป็นแต่โปรดให้ยกเบี้ยหวัด ให้ไปให้พระองค์เจ้าผู้ผัวเลี้ยงเกิด หรือจะได้เบี้ยหวัดก็จะได้ด้วยอำนาจพระองค์เจ้าที่เป็นผัวใหม่ ถ้ามารดาหม่อมเจ้าไปได้ ผัวใหม่เป็นหม่อมเจ้า ถ้าหม่อมเจ้าผู้บุตรยอมยินดีเอาเป็นบิดาเลี้ยงก็แล้วไป ถ้าหม่อมเจ้าผู้บุตรมิยอมยินดีด้วย ก็จะทรงพระกรุณาโปรดชักเอาเบี้ยหวัดของหม่อมเจ้าที่เข้ามาเป็นผัวนั้นแบ่งเป็น 3 ส่วน ยกเอาส่วน 1 ให้แก่หม่อมเจ้าผู้บุตรเป็นภาษีทุกปีไป¹²⁵

จะเห็นว่า ในรายชื่อเจ้าจอมพนักงานที่ขอลูกหลานนั้นไม่มีเจ้าจอมมารดาคนไหนที่จะยอมกระทำการเหมือนตัดแม่ตัดลูกดังกล่าวเลยแม้แต่รายเดียว และการปรับโทษสำหรับชายที่จะมาเป็นสามีใหม่ของอดีตเจ้าจอมมารดาก็มีมากจนดูเหมือนว่าอาจจะเป็นการไม่อนุญาตในทางอีกทางหนึ่ง ประเด็นการให้ความสำคัญของเจ้าจอมมารดาเป็นกรณีพิเศษนี้ น่าจะเป็นมาจากการที่เจ้าจอมดังกล่าวทรงเป็นมารดาของพระเจ้าลูกเธอ มีสิทธิในการเป็นแม่ จึงมีความสำคัญมากกว่าพระชายาหรือเจ้าจอมที่ไม่มีพระเจ้าลูกเธอ อย่างไรก็ตาม สถานะของการเป็น “แม่” ในวังหลวงก็ยังคงถูก

¹²⁵ เฟิงอ๋าง, หน้า 60-62.

กตเอาไว้ให้ต่ำต่อยกว่าการเป็น “พ่อ” ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทาน
โอวาทแก่พระเจ้าลูกเธอว่า

จงระวังความผิดให้มาก อย่าตามใจมารดาแลคนรักนัก ทรัพย์นี้ของพ่อให้
เจ้าดอก ไม่ใช่มารดาเจ้า และผู้อื่นเข้าทูลด้วย จงคิดถึงพ่อคนเดียวให้มาก
เจ้าเกิดเมื่อพ่อสูงอายุแล้ว พ่อไม่ประมาทจึงจัดแจงไว้ให้แต่เดิม¹²⁶

จากประกาศฉบับนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต้องการที่จะสั่งสอนพระเจ้าลูกเธอไม่ให้เชื่อฟังหรือยอมตามใจพระมารดาหรือพระชานาหรือพระสวามีในอนาคตมากเกินไป เพราะพระราชทรัพย์ที่ถวายให้เป็นของที่พระองค์ตั้งใจให้พระเจ้าลูกเธอ ไม่ใช่พระมารดา พระองค์จึงมีความสำคัญสูงสุด จะเห็นได้ว่าสถานะของการเป็น “แม่” ในที่นี้ ถูกให้ความสำคัญน้อยกว่าการเป็นพระราชบิดาอย่างเห็นได้ชัด แม้สังคมไทยโดยทั่วไปจะยกย่องผู้หญิงกับการให้กำเนิดอย่างมากก็ตาม ทั้งนี้ เพราะชั้นทางสังคมที่เหนือกว่าของฝ่าย “บิดา” ที่สืบทอดความเหนือกว่าดังกล่าวสู่บุตรมารดาที่มีชั้นทางสังคมต่ำกว่า แม้จะเป็นผู้ให้กำเนิดแต่ก็ต่ำต่อยกว่าบุตรของตนเองจากการให้คุณค่าของความเป็นเชื้อพระวงศ์สูงส่งกว่าชั้นสังคมใดๆภายในสังคมไทย

พ.ศ. 2408 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีประกาศพระราชบัญญัติลักภาจากกรณีฎีกาของอำแดงเหมือน หญิงชาวบ้านผู้หนึ่งที่อยู่กับนายริดชายคนรัก แต่บิดามารดาบังคับตัวให้มาเป็นภรรยาของชายอีกคน คือ นายภู โดยที่อำแดงเหมือนไม่เต็มใจ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นพระทัยในความทุกข์ยากของอำแดงเหมือน ที่เป็นเสมือนตัวแทนความทุกข์ยากของราษฎรภายในสังคม จึงทรงประกาศห้ามไม่ให้บิดามารดาขายบุตร หากบุตรนั้นไม่ยินยอม และทรงระบุให้ผู้หญิงที่อายุเกินยี่สิบปีมีอิสระในการเลือกคู่ครองได้เองโดยไม่จำเป็นต้องได้รับความยินยอมของบิดามารดา

ดังนี้ ให้ตัดสินว่าบิดามารดาไม่ได้เป็นเจ้าของบุตรชายบุตรหญิงดังหนึ่ง
คนเป็นเจ้าของโคกระบือช้างม้า จะตั้งราคาขายตามชอบใจได้หรือ...เมื่อ
บิดามารดาจนจะขายบุตร ต่อบุตรยอมให้ขายจึงขายได้ ถ้าไม่ยอมให้ขาย
ก็ขายไม่ได้..¹²⁷

¹²⁶ เฟิงอ้าง, หน้า 128.

¹²⁷ สมเด็จพระกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ (ทรงร่วบรม), "ประกาศพระราชบัญญัติลักภา", **กฎหมายครอบครัว-มรดก เก่าและใหม่**, (กรุงเทพฯ: เนติบัณฑิตยสภาพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงกลีบมหิธร ท.จ., ท.ช. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 17 ก.ค. 2504), หน้า 4.

ฎีกาของอำแดงเหมือนก็กลายมาเป็นที่มาของประกาศพระราชบัญญัติลักษณ พ.ศ. 2408 มีเนื้อหาประกาศให้ผู้หญิงที่อายุเกินยี่สิบปีมีอิสระในการเลือกคู่ครองได้เองโดยไม่จำเป็นต้องได้รับความยินยอมของบิดามารดา พระราชบัญญัติฉบับนี้ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มีอิทธิพลเป็นอย่างมากในงานศึกษาเกี่ยวกับสตรีไทยในสมัยหลัง เพราะมีผลบังคับต่อการบังคับขายบุตรของคนไทยสมัยก่อน ผู้เป็นลูกสาวสามารถเลือกสามีได้อย่างอิสระ มีการให้ภาพของอำแดงเหมือนในสมัยหลัง ที่แทบจะกลายเป็น วีรสตรีสามัญชนคนแรกๆ ที่เรียกร้องสิทธิความเป็นมนุษย์ของสยามสมัยจารีตในการศึกษาประวัติศาสตร์สตรี แต่ที่น่าสนใจมากกว่าในรายละเอียดของพระราชบัญญัติลักษณ กลับเป็นประเด็นของการเลือกปฏิบัติระหว่างชั้นทางสังคมที่อยู่ในเนื้อหาของคดีความอีกเรื่องหนึ่งที่รวมอยู่ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ด้วย คือกรณีของทรัพย์ ภรรยาของขุนนครเขตเกษมศรีกระทำชู้กับพันศรีสิทธิปิ่น หลังจากลูกขุนปรับชายชู้ตามศักดินาของสามีแล้ว ทรัพย์มีความต้องการจะไปอยู่กับพันศรีสิทธิปิ่น แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงไม่อนุญาตให้ เป็นไปตามความพอใจของฝ่ายหญิง และทรงยกการตัดสินใจเรื่องดังกล่าวให้กับพระยาเทพวรชุน บิดาของทรัพย์ แต่ในขณะนั้นพระยาเทพวรชุนไปราชการต่างเมือง สิทธิดังกล่าวจึงเป็นของบุตรพระยาเทพวรชุน พี่น้องของทรัพย์ซึ่งเป็นข้าราชการชั้นสูงเช่นกันเพื่อสอบถามความเห็น ว่าพระยาเทพวรชุนจะยอมให้ทรัพย์ไปอยู่กับชายชู้หรือไม่ ทุกคนไม่ยอมและยืนยันว่าพระยาเทพวรชุนก็จะไม่ยอมด้วย สุดท้ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงโปรดให้พี่ชายรับตัวทรัพย์ไปกักตัวไว้เพื่อรอบิดามาตัดสิน เนื้อหาของพระราชบัญญัติลักษณที่ให้สิทธิการเลือกคู่ครองของหญิงจึงมีเนื้อหาแตกต่างออกเป็นสองประเด็นว่า

แต่ความสามัญในศาลในกรุงแลหัวเมืองทั้งปวง ให้ตระลาการพิจารณา
 สังเกตตระกูลหญิงตระกูลชาย แลเปรียบเทียบให้คล้ายกับกระแสพระราชดำริ
 ก็ซึ่งถือลัทธิว่าชายถูกต้องหญิงแล้ว ก็ชื่อว่าเป็นเมียนั้นใช้ไม่ได้ ให้บังคับตามใจ
 สมัครในตระกูลหญิงที่ต่ำ แลตามใจบิดามารดาพี่น้องหญิงในตระกูลที่สูงศักดิ์
 ตามบังคับนี้เกิด¹²⁸

ทั้งนี้ มีสาเหตุมาจากการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มองความแตกต่างระหว่างตระกูลสูงและตระกูลต่ำว่า

วิสัยตระกูลต่ำมีแต่จะคิดหาเงินทอง ย่อมข่มขืนบุตรหลานของตัวเองแล้วเอาไปขาย
 ให้ไปต้องทนยากอยู่ในที่ที่ตัวเองจะได้เงินได้ทองมาก...จึงต้องตัดสินให้ตามใจบุตร
 สมัครประการหนึ่ง หญิงก็ไม่ควรจะสึกหรอมากไปหลายแห่ง ในตระกูลต่ำ ถ้าตัด

¹²⁸ เฟิงอ้าง, หน้า 9.

ในตระกูลสูงโดยว่าหญิงพลัดไปสึกหรือในสถานที่ต่ำ เป็นที่อับอายขายหน้าแก่ญาติพี่น้อง ก็เมื่อคืนมาให้ญาติพี่น้องถึงไปต้องสึกหรือเป็นสองข้าสามข้า ญาติพี่น้องทั้งปวงคงจะไม่ยอมให้ไปสึกหรือในตระกูลต่ำ โดยจะต้องสึกหรือ เขาคงจะให้ไปสึกหรือในที่ศักดิ์สูงเป็นที่ยำเยกกลัวของคนเป็นอันมาก คนทั้งปวงเกรงใจไม่ออกปากพูดถึงความเรื่องนั้นได้ ก็เป็นอันแก้อายให้หายไปได้โดยลำดับ¹²⁹

ข้อความข้างบนนี้สามารถตีความได้ว่า ในกรณีของอำแดงเหมือน ซึ่งอยู่ในตระกูลต่ำ การ 'สึกหรือ' ของเธอเป็นเรื่องเล็กกว่า การสึกหรือของหญิงตระกูลสูง เป็นเรื่องที่ผูกพันกับหน้าตาของครอบครัวและตระกูล ทั้งนี้ อาจจะเป็นเพราะการเมืองเรื่องชั้นสังคมที่มีอิทธิพลต่อพระราชวินิจฉัยด้วย ดังที่ทรงปรารภเรื่องหญิงสูงศักดิ์ไปมี "ผัวไพร่" มีบุตรแล้ว บุตรจะเป็นของผู้ใด

ถ้าในบางที่บางคราว หญิงที่มีศักดิ์สูงจะไปได้ผัวไพร่มีบุตรด้วยกัน บุตรนั้นก็ต้องเป็นของมารดา ฤาของตา แลญาติข้างมารดาหมดตามบันดาศักดิ์ เมื่อตัดสินดังนี้ จะว่าเข้าข้างผู้ตีขมิ้นไพร่เกินไปก็ตาม แต่เห็นว่าผู้ตีมีบันดาศักดิ์เป็นอันมากจะเห็นชอบด้วย ถ้าจะไม่ตัดสินอย่างนั้น จะว่าไปตามกฎหมายเก่า ก็จะเป็นที่เสียใจแก่ผู้มีบันดาศักดิ์มากนัก¹³⁰

พระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในประกาศฉบับนี้ จึงเป็นเรื่องของมาตรฐานเชิงซ้อนเกี่ยวกับสิทธิของสตรีในสมัยนั้น ที่กลไกชั้นทางสังคมเป็นเรื่องสำคัญที่สุดในการกำหนดบทบาทสถานะและการใช้ชีวิตของผู้คนในสังคม ดังจะเห็นว่าแม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงเห็นพระทัยกับความทุกข์ของอำแดงเหมือนและหญิงชาวสามัญชนที่ต้องถูกขายเป็นภรรยาหรือทาสโดยอำนาจของบิดามารดา แต่กลับทรงมีพระราชวินิจฉัยแตกต่างออกไปในกลุ่มหญิงตระกูลสูงว่าไม่สามารถเลือกคู่ครองได้เอง เพียงเพราะว่าบิดามารดาในกลุ่มชนชั้นไพร่นั้นเป็นคน "ตระกูลต่ำ" และหวังแต่จะขายบุตรธิดาไปให้ตกยากเพียงเพื่อเงินแต่อย่างเดียว ในขณะที่ครอบครัวของหญิง "ตระกูลสูง" นั้นมีสิทธิในการเลือกคู่ครองให้บุตรธิดาได้ ทั้งหญิงใน "ตระกูลสูง" และญาติยังสามารถมีสิทธิในตัวบุตรที่เกิดกับ "ผัวไพร่" ได้ ทั้งนี้ เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิตกกังวลเรื่องผลกระทบทางการเมืองไม่น้อย จากการที่ทรงวินิจฉัยว่ากลุ่มผู้มีบรรดาศักดิ์ในชนชั้นน่าน่าจะเห็นด้วยและพึงพอใจมากกว่า ถ้ากลุ่มชนชั้นนำหรือพวก "ตระกูลสูง" ยังสามารถมีสิทธิในการตัดสินเรื่องคู่ครองของบุตรธิดาตัวเองได้ตามธรรมเนียมเดิมที่เคยเป็นมา

¹²⁹ เฟิงอ๋าง, หน้า 9-10.

¹³⁰ เฟิงอ๋าง, หน้า 8.

แต่กฎหมายก็ยังให้สิทธิในการเลือกคู่แก่หญิงใน “ตระกูลสูง” นั้นได้หากฝ่ายชายมีบรรดาศักดิ์เสมอกับตนหรือสูงกว่า¹³¹

ปีพ.ศ. 2410 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงออกประกาศกฎหมายที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกันอีกฉบับหนึ่งคือ พระราชบัญญัติฝัวชายเมีย จากฎีกาของอำแดงจันผู้ร้องเรียนว่า ลูกสามีแอบนำชื่อของตนไปขายเป็นทาสโดยที่ตนไม่เต็มใจ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้ลูกขุนคัดบทกฎหมายดังกล่าวถวายก็พบว่า ในกฎหมายเก่า ฝัว หรือ พ่อแม่มีสิทธิที่จะเอาชื่อเมียหรือลูกไปส่งในกรมธรรม์เพื่อขายให้แก่ผู้อื่น แม้ว่าลูกหรือเมียจะไม่ทราบก็ได้ ทั้งนี้เพราะฝัว หรือพ่อแม่ มี “อำนาจอิสระ” เหนือเมียและลูก ดังนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวินิจฉัยว่าเนื้อหาของกฎหมายเดิมซึ่งมีเนื้อหาดังกล่าวนี้ไม่เป็นธรรม เพราะ “..พิเคราะห์ดูเหมือนผู้หญิงเป็นคนไป หาเป็นยุติธรรมไม่ให้ยกเสีย..”¹³²

แม้ดูเหมือนพระราชบัญญัติฉบับนี้จะมีประเด็นหลักที่เข้าข้างฝ่ายหญิงดังลือมตะข้างบนนี้ แต่ก็เช่นเดียวกันกับกรณีของพระราชบัญญัติลักกา รายละเอียดปลีกย่อยของกฎหมายกลับขัดแย้งกับประเด็นหลักที่นำเสนอไว้ ซึ่งก็คือ ถึงแม้ว่ากฎหมายจะห้ามไม่ให้สามีขายภรรยาไปขายเป็นทาส แต่กฎหมายก็ยังให้สิทธิสามีในการขายภรรยาอยู่ดี หากภรณยานั้นเต็มใจให้ขาย ดังที่ปรากฏว่า “..ถ้าฝัวจะเขียนชื่อเมียในสารกรมธรรม์ขาย ถ้าเมียมิใช่เมียทาสมีค่าตัวมีสารกรมธรรม์ในมือฝัวแล้ว ต่อเมียยอมให้ขาย..จึงเปนอันขาย..”¹³³

ถ้าเป็นสามีภรรยาที่อยู่กินร่วมกันไม่ได้หย่าร้าง สามีนำชื่อภรรยาไปขายแล้วหนีไป นายเงินสามารถฟ้องร้องให้ภรรยาจำนำตัวแทนสามีได้ แต่ถ้าภรรยาไม่ยอมเป็นทาส ก็จะต้องจำนำตัวไว้ที่ศาล และหากภรรยาผู้ใดอยู่ในสถานะ “เมียทาส” สามีหรือนายเงินยังไม่ได้ฉีกสารกรมธรรม์ยกค่าตัวให้ สามีหรือนายเงินก็สามารถขายหญิงผู้นั้นได้ เพียงแต่ไม่ให้ขายมากกว่าราคาตัวเดิม¹³⁴ เมื่อรายละเอียดในกฎหมายเป็นเช่นนี้ ในทางปฏิบัติ “เมีย” ที่ถูก “ฝัว” ขายจึงไม่น่าจะลดจำนวนลง

¹³¹ เพิ่มเติมขึ้นในประกาศพระราชบัญญัติลักกา พ.ศ. 2411 มีเนื้อความว่าถ้าหญิงมีบิดามารดาที่มีศักดิ์นาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป จะแต่งงานกับชายที่มีบรรดาศักดิ์เสมอกับตน หรือสูงกว่าตนก็ให้เป็นไปตามความสมัครใจของหญิง เพราะถือว่า ชายเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์ไม่ใช่ไพร่ แต่ถ้าผู้ชายต่ำศักดิ์กว่า การตัดสินใจจะตกเป็นของบิดาของหญิง – ผู้เขียน.

¹³² สมเด็จพระกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์(ทรงรวบรวม) , “ ประกาศพระราชบัญญัติฝัวชายเมีย”, **กฎหมายครอบครัว-มฤตก**, หน้า 1.

¹³³ เพิ่งอ้าง, หน้า 2-3.

¹³⁴ เพิ่งอ้าง, หน้า 2-3.

หรือมีความเป็นธรรมชาติมากขึ้นอย่างไรเลย เพราะสิทธิของสามีในการขายภรรยาตามกฎหมายนั้นแทบจะไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลง

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงระยะแรกๆ ที่ความเป็นสมัยใหม่ได้เข้ามากระทบต่อโลกทัศน์ของชนชั้นนำสยามและกลุ่มปัญญาชน รวมทั้งความคิดเรื่องความเท่าเทียมกันระหว่างชายหญิง และอำนาจรัฐ หรือในที่นี้คือพระมหากษัตริย์ ได้พยายามแสดงออกให้ภายในและภายนอกสยาม ได้รับรู้ถึงความเป็นสมัยใหม่ดังกล่าวด้วยการใช้กฎหมายเข้ามาเป็นเครื่องมือ เช่น กรณีของอำแดงเหมือน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า เธอมีสิทธิเต็มๆ ในการเลือกคู่ครองได้เอง จากกรณีนี้ ได้แสดงให้เห็นถึงทัศนคติที่เปลี่ยนไปว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีภาพลักษณ์ของผู้นำแห่งอาณาจักรที่ศิวิไลซ์ซึ่งใส่พระทัยกับความเป็นอยู่ของราษฎรหญิง¹³⁵ ความเป็นธรรมที่เกิดขึ้นในกรณีของอำแดงเหมือน และอำแดงจั่นซึ่งกลายเป็น ความเป็นธรรมที่ถูกสร้างขึ้นมาจากด้วยปัจจัยทางการเมืองของชนชั้นปกครองมากกว่าเป็นการมุ่งแก้ไขปัญหาคือความเป็นธรรมระหว่างชายหญิงภายในสังคมไทยอย่างจริงจัง

สรุป

ก่อนการเข้าสู่สมัยปฏิรูปประเทศ ซึ่งเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นไปนั้น มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทย เป็นรูปแบบความคิดเกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์ชายหญิงและสถานภาพของสตรี โดยกลไกทางสังคมหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นในส่วนของอำนาจรัฐหรือกลุ่มวัฒนธรรมภายในสังคม โดยมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทยจึงมีความแตกต่างและเต็มไปด้วยข้อขัดแย้ง อันเกิดขึ้นจากเงื่อนไขความแตกต่างระหว่างเพศสภาพและความแตกต่างระหว่างชั้นทางสังคมที่ทับซ้อนกันอยู่ ความเป็น “เมีย” ถูกให้ความหมายและอธิบายทั้งจากแนวคิดชายเหนือกว่าและหญิงด้อยกว่าที่ขบเน้นให้ลักษณะของ “เมีย” ต้องเป็นรองหรืออยู่ภายในอำนาจของ “ผัว” และความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมของชนชั้นนำคือ กลุ่มเจ้านายมูลนายชั้นสูงกับกลุ่มสามัญชน ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มชนชั้นกลาง ไพร่ และทาส มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นดังกล่าวนี้จึงมีความซับซ้อนและมีข้อขัดแย้งอันเกิดมาจากความแตกต่างดังกล่าวนี้เองแล้ว ในสมัยปฏิรูป ที่ศูนย์กลางอำนาจอยู่ภายใต้พระราชอำนาจของกษัตริย์โดยสมบูรณ์ (สมบูรณาญาสิทธิราชย์) รัฐไทยและสังคมไทยได้มีการปรับเปลี่ยนตัวเองเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่มากยิ่งขึ้น ความแตกต่างระหว่างการจัดการความสัมพันธ์ชายหญิงใน

¹³⁵ Junko Koizumi, “From a Water Buffalo to a Human Being Women and the Family in Siamese History,” in *Other Pasts: Women, Gender and History in Early Modern Southeast Asia*, ed. Barbara Watson Andanya (Honolulu, Center for Southeast Asian Studies School of Hawaii at Manoa, 2000), p. 254.

รูปแบบตะวันตกก็จะเข้ามาเป็นตัวแปรให้เกิดความแตกต่างของมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” มากยิ่งขึ้น ด้วยการวิพากษ์ลักษณะความสัมพันธ์ชายหญิงในรูปแบบเดิมในลักษณะของการเป็นเรื่องล้ำสมัย และไม่เป็นอารยะ อันนำไปสู่ข้อโต้แย้งทางการเมืองระดับสูงต่อไป

บทที่ 3

มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” กับการปฏิรูปประเทศ

ตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มาจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สยามได้ทำการเปลี่ยนแปลงประเทศเข้าสู่ความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกอย่างต่อเนื่อง ความเป็นสมัยใหม่ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คนโดยเฉพาะในเขตเมือง จากการปฏิรูปทางสังคม เช่น การเลิกระบบไพร่ การปฏิรูปการศึกษา การปฏิรูปกฎหมาย เป็นต้น การตอบสนองต่อโลกทัศน์แบบสมัยใหม่ของสังคมในเขตเมือง และเหตุผลทางการเมืองระหว่างประเทศ ชนชั้นนำสยามจึงมีความจำเป็นที่จะต้องปฏิรูปประเทศให้สยามกลายเป็นรัฐสมัยใหม่ มีมาตรฐานเป็นที่ยอมรับในฐานะอารยประเทศทัดเทียมกับชาติตะวันตกอื่นๆ

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของสังคมจากหลักร่วมสมัยจะเห็นได้ว่าผู้คนในสังคมกรุงเทพฯ สมัยปฏิรูปอาจแบ่งออกเป็นสามกลุ่ม กลุ่มคนชั้นสูง ได้แก่เจ้านายและขุนนางระดับสูง กลุ่มคนชั้นกลาง ได้แก่ข้าราชการระดับกลางและระดับล่าง เจ้าของและลูกจ้างของธุรกิจแบบใหม่ กลุ่มคนชั้นกลาง ได้แก่ คนงานในสถานที่ราชการ คนรับใช้ในบ้านและผู้รับจ้างแรงงาน การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของกรุงเทพฯ ทั้งในด้านการศึกษา รูปแบบธุรกิจ การปรับปรุงอาคารบ้านเรือน ซึ่งทำให้เกิดวัฒนธรรมแบบเมือง อันหมายถึงความเป็นอยู่ ความนึกคิด และความเชื่ออันเป็นลักษณะเฉพาะของผู้ที่อยู่อาศัยในตัวเมือง ชนชั้นสูงและชนชั้นกลางโดยเฉพาะผู้ที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตก ดำเนินวิถีชีวิตตามวัฒนธรรมแบบใหม่อย่างเห็นได้ชัด ในแง่ความนึกคิดตามแบบวัฒนธรรมเมืองนั้น บุคคลเหล่านี้ได้รับอิทธิพลของแนวคิดเรื่องความก้าวหน้า จากวัฒนธรรมเมือง และแนวคิดเรื่องความก้าวหน้า ปัญญาชนไทยในสมัยปฏิรูปประเทศได้ให้คำจำกัดความใหม่แก่บทบาทของผู้หญิงในบ้านเพื่อให้เป็นผลดีต่อความเจริญรุ่งเรืองของประเทศ เป็นผลให้ผู้หญิง โดยเฉพาะผู้หญิงชั้นสูงและชั้นกลางถูกคาดหวังให้รับภาระในบ้านให้สอดคล้องไปด้วย¹

ความคาดหวังต่อผู้หญิงที่เปลี่ยนแปลงไปส่งผลให้เกิดการให้ความหมายและคุณค่าต่อสตรีในรูปแบบใหม่หลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษาสำหรับผู้หญิงที่มุ่งเน้นการสร้างแม่เรือนสมัยใหม่ที่สามารถปรับตัวให้เข้ากับความต้องการของรัฐที่ผลักดันตัวเองให้ไปสู่ความเป็น

---

¹ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, “สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ”, วารสารอักษรศาสตร์, (ก.ค.-ธ.ค. 2535) , หน้า 8-9.

สังคมอารยะตามแบบตะวันตกมากขึ้น มโนทัศน์เรื่อง “เมื่อย” ในสมัยปฏิรูปจึงต้องทำการปรับ ลักษณะความสัมพันธ์กับครอบครัวและสังคมให้ดำเนินไปตามความคาดหวังรูปแบบใหม่ที่ นำเสนอออกมาภายในสังคมสมัยปฏิรูป

บทที่สามนี้ มุ่งเน้นไปสู่การอธิบายการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์เรื่อง “เมื่อย” ในสังคมไทย ในช่วงระยะเวลาแห่งการปฏิรูปประเทศสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ กลุ่มชนชั้นนำและปัญญาชนของ รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้สร้างรูปแบบของมโนทัศน์เรื่อง “เมื่อย” ที่ผสมผสานระหว่างลักษณะ ดั้งเดิมในสังคมไทยกับความเป็นสมัยใหม่แบบตะวันตกเข้าด้วยกัน ซึ่งรูปแบบใหม่ของมโนทัศน์ เรื่อง “เมื่อย” ยุคปฏิรูปนี้ ได้ส่งอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อการขับเคลื่อนทางความคิดเรื่องสถานภาพ ผู้หญิงในสังคมไทย ในการรับรู้ของระดับชั้นสังคมต่างๆ สมัยต่อมา

การปฏิรูปประเทศและการสถาปนารัฐสมัยใหม่

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453) รัฐไทยมีการ เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมากจากนโยบายปฏิรูปประเทศ ทั้งจากการสถาปนารัฐสมัยใหม่แบบ รวมศูนย์ หรือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสบ ความสำเร็จกับการสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นสถาบันที่มีอำนาจสูงสุด ทรงก่อตั้งทหาร ประจำการ ตำรวจ ทรงสถาปนาระบบราชการ สถาบันสงฆ์ ระบบการศึกษา มีอำนาจรวมศูนย์อยู่ กรุงเทพฯ การปฏิรูปดังกล่าว อาจสรุปได้ว่าเหตุผลทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกรัฐเป็นตัว แปรสำคัญ คือ ความพยายามของราชสำนักในการที่จะลดอำนาจและอิทธิพลของตระกูลขุน นางรุ่นเก่า ความพยายามในการปรับปรุงประเทศให้เจริญตามแบบตะวันตกให้มากที่สุด เพื่อมิให้ จักรวรรดินิยมตะวันตกอ้างเหตุความเป็นประเทศล่าหลังเพื่อทำให้สยามตกเป็นอาณานิคม และ จากการศึกษาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับรู้ความเจริญที่ประเทศตะวันตกสร้าง ให้แก่อาณานิคม เช่น สิงคโปร์ ชวา พม่า อินเดีย ระหว่างการเสด็จประพาสก็เป็นเสมือนแรง บันดาลใจในการที่จะทรงนำมาปรับปรุงพัฒนาประเทศให้เข้าสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่³

ในระยะแรกของการขึ้นครองราชย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมุ่งสร้าง กลุ่มขุนนางใหม่ที่จะสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงของพระองค์ มีการส่งพระเจ้าน้องยาเธอ และบุตร หลานตระกูลขุนนางสำคัญบางท่านไปศึกษายังต่างประเทศ เพื่อกลับมาบริหารราชการในพระองค์

² ปิยนาด บุนนาค, **ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ (ตั้งแต่การทำสนธิสัญญาบาวริง ถึง “เหตุการณ์ 14**

ตุลาคม พ.ศ. 2516), (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2547), หน้า 79-81.

³ เพิ่งอ้าง, หน้า 52-53.

พระราชวงศ์และบุตรหลานตระกูลขุนนาง ที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตก รวมตัวกันเป็นกลุ่มที่เรียกว่าสยามหนุ่ม พวกเขาเรียนรู้วิทยาการใหม่ๆ และวิถีชีวิตของตะวันตกเพื่อที่จะนำมาใช้เป็นประโยชน์ในการดำเนินอิทธิพลของกลุ่มขุนนางที่มีบทบาทสำคัญทางการเมืองอย่างมาก เช่นตระกูลขุนนาค และควบคุมกลุ่มที่มีอำนาจต่อรองอื่นๆภายในสังคม เช่น กลุ่มเจ้าภาชีนายอากร กลุ่มชาวนาอิสระ กลุ่มจีนฮั่งยี่ รวมไปถึงจนถึงการใช้วิถีแบบตะวันตกในการดำเนินอิทธิพลของชาวตะวันตกเองในกรณีของอำนาจจักรวรรดินิยมที่พยายามอ้างความไม่เป็นศิวิไลซ์ในการครอบครองประเทศแถบเอเชียให้เป็นอาณานิคม⁴

การปฏิรูปบ้านเมืองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านต่างๆ ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสมบูรณ์ในลักษณะ “absolute monarchy” อย่างแท้จริง ในขณะที่เดียวกันก็มี สยามก็เริ่มที่จะมีลักษณะโครงสร้างและรูปแบบของความเป็นรัฐสมัยใหม่ตามแบบตะวันตก โดยเปลี่ยนแปลงจากโครงสร้างและรูปแบบของรัฐไทยที่มีการปกครองแบบหลวมๆ ซึ่งอำนาจกระจายไปอยู่ตามหน่วยงานและหัวเมืองต่างๆแบบจารีต มาเป็นราชอาณาจักรที่มีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงเทพฯ โดยองค์พระมหากษัตริย์ซึ่งทรงส่งผ่านพระราชอำนาจในการบริหารบ้านเมืองส่วนกลางไปยังกระทรวงต่างๆที่มีการแยกแยะอำนาจหน้าที่เฉพาะทางตามหลักการของระบบกระทรวงและระบบเทศบาลสำหรับการปกครองหัวเมือง⁵ การวางรากฐานการคมนาคม สื่อสาร การเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพของกรุงเทพฯ โดยผ่านการสร้างถนนแบบสมัยใหม่และการขุดคลอง การยกเลิกระบบไพร่และทาส อันทำให้เกิดอิสระชน การส่งเสริมอาชีพของราษฎร และการให้การศึกษาแก่ประชาชนทั้งในประเทศและต่างประเทศ นอกจากเป็นการปฏิรูปประเทศให้เป็นรัฐสมัยใหม่ตามแบบตะวันตก และทำให้การรวมศูนย์อำนาจสู่สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพแล้ว ยังเป็นการสร้างสำนึกและอุดมการณ์ของความเป็นชาติร่วมกัน ด้วยการเดินทางติดต่อสื่อสารที่เป็นไปอย่างรวดเร็วทั่วถึงยิ่งกว่าสมัยก่อน มีการใช้แบบเรียนร่วมกันในโรงเรียนต่างๆทั่วประเทศ อยู่ภายใต้กฎหมายฉบับเดียวกัน มีระบบยุติธรรมแบบเดียวกัน⁶

⁴ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, คริส เบเกอร์, **เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ**, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: โอ.เอ.พรินติ้งเฮาส์, พ.ศ. 2546), หน้า 284.

⁵ ปิยนาด บุณนาค, **ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ (ตั้งแต่การทำสนธิสัญญาบาวริง ถึง “เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516)**, (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2549), หน้า 79.

⁶ เพิ่งอ้าง, หน้า 79.

ความคิดเกี่ยวกับผู้หญิงในสังคมตะวันตกหลังเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่

ในวิถีการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงในตะวันตก หลังการปฏิวัติอุตสาหกรรม ในศตวรรษที่ 17 พื้นที่ระหว่างงานและบ้านถูกแยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด คริวเรือนไม่ใช่หน่วยการผลิตอีกต่อไปเมื่อการผลิตแบบอุตสาหกรรมพัฒนาขึ้น ทำให้ผู้หญิงชั้นกลางหลุดออกมาจากระบบการผลิตในครัวเรือน และมีสภาพที่พึ่งพาผู้ชายทางเศรษฐกิจมากขึ้น รวมไปถึงการถูกกีดกันจากอาชีพต่างๆที่เปิดโอกาสให้เฉพาะกับผู้ชาย⁷ ผู้หญิงถูกกำหนดพื้นที่ไว้แต่เพียงในครอบครัวเท่านั้น ในระยะแรก นักคิดปรัชญาตะวันตกส่วนใหญ่ยังคงมองความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงที่ไม่เท่าเทียมกัน จอห์น ล็อก (John Locke: พ.ศ. 2175-2247) นำเสนอว่าผู้ชายเป็นเจ้าของทุกอย่างในครอบครัว รวมถึงภรรยาและคนรับใช้ ผู้หญิงถือเป็นทรัพย์สินส่วนหนึ่งของผู้ชาย และไม่สามารถเป็นเจ้าของทรัพย์สินและไม่มีสิทธิเป็นพลเมืองเต็มขั้น⁸ ค้านต์ (Immanuel Kant : พ.ศ. 2267-2347) นำเสนอว่าจุดมุ่งหมายหลักของผู้หญิงคือการเป็นภรรยา แต่สำหรับผู้ชายคือการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบมากขึ้น ฌอง ฌาคส์ รูสโซ (Jean Jacques Rousseau : พ.ศ. 2255-2321) นำเสนอกฎของธรรมชาติที่ให้ผู้ชายเข้มแข็งและเป็นฝ่ายกระทำ และผู้หญิงต้องอ่อนแอและเป็นฝ่ายรองรับ รูสโซเสนอว่าการวางแผนการศึกษาของผู้หญิงต้องสัมพันธ์กับผู้ชาย คือ เป็นการศึกษาที่ทำให้ผู้หญิงสามารถสร้างความพึงพอใจแก่ผู้ชายเพื่อที่เขาจะได้รักเธอ⁹ เฮเกล (Georg Wilhelm Friedich Hegel: พ.ศ. 2313-2374) นำเสนอว่าชีวิตของผู้หญิงอยู่ที่ครอบครัว แต่สาระของชีวิตผู้ชายอยู่ที่รัฐและอาชีพ และครอบครัวเป็นเพียงบางส่วนของชีวิตผู้ชายเท่านั้น¹⁰ ลักษณะความสัมพันธ์ชายหญิงที่มีการแบ่งแยกหน้าที่และพื้นที่ทางสังคมกันอย่างชัดเจนในแบบตะวันตกได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ในเรื่องชายหญิงในสังคมไทยสมัยปฏิรูปจากการรับเอาวัฒนธรรมและองค์ความรู้แบบตะวันตกมาพัฒนาปรับปรุงประเทศ

ความคาดหวังต่อผู้หญิงในสังคมไทยสมัยปฏิรูปประเทศ

ก่อนการปฏิรูปประเทศ และการรับเอาความคิดเกี่ยวกับผู้หญิงแบบตะวันตกเข้ามาในสังคมไทย การเป็น “แม่เรือน” มีความสำคัญในฐานะบทบาทที่สังคมคาดหวังจากผู้หญิงในฐานะ “เมีย” ไม่ว่าจะในกลุ่มชนชั้นนำหรือสามัญชน ต่างก็มีภาระหน้าที่ต่อการให้กำเนิด และเลี้ยงดู

⁷ วารุณี ภูริสิทธิ์, **สตรีนิยม: ขบวนการอุดมคติแห่งศตวรรษที่ 20**, (กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2545), หน้า 26-27.

⁸ เฟิ่งอ๋าง, หน้า 9.

⁹ เฟิ่งอ๋าง, หน้า 8.

¹⁰ เฟิ่งอ๋าง, หน้า 7.

บุตร รวมไปถึงการปรนนิบัติทั้งบิดาของตนและผู้เป็นสามี แต่โดยรายละเอียดของวิถีปฏิบัติก็จะมี ความแตกต่างจากกันด้วยลักษณะวัฒนธรรมของแต่ละชั้นทางสังคม ในสมัยปฏิรูปประเทศ แม้ ความคาดหวังเกี่ยวกับผู้หญิงของชนชั้นสูงและชนชั้นกลางยังคงจำกัดอยู่เฉพาะขอบเขตของงาน ในบ้าน คือ การเป็น เมีย แม่ และแม่เรือน แต่แนวคิดใหม่อันได้อิทธิพลมาจากความคิดแบบ ตะวันตกทำให้ชนชั้นสูงหรือชนชั้นกลางปัญญาชนมีความคาดหวังต่อบทบาทดังกล่าวที่มี ประสิทธิภาพ เทียนวรรณ ปัญญาชนสมัยรัชกาลที่ 5 แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความคาดหวังใน ลักษณะนี้ต่อผู้หญิง ใ้บทบาทของภรรยาในฐานะ “เมียคู่คิด” ของผู้เป็นสามี ไม่ใช่แต่การ ปรนนิบัติทางกายตามความนิยมในสมัยจารีต โดยย้าถึงความสำคัญของภรรยาต่อสามีในฐานะผู้ ใกล้เคียงที่สุดและมีอิทธิพลอย่างมากต่อสามี เทียนวรรณ อธิบายว่าเมียที่มีประสิทธิภาพจะช่วยแบ่ง เบาภาระของสามี เช่น การเป็นเลขานุการส่วนตัวของสามี¹¹ นอกจากนี้ สังคมยังได้แสดงความ คาดหวังต่อสตรีที่ได้เรียนหนังสือในการเป็นแม่ที่มีประสิทธิภาพด้วยการเป็นครูคนแรกของลูก¹² และยังคงเป็นแม่เรือนผู้รอบรู้ในการต้อนรับแขกเรื่องสุขอนามัยตลอดจนการควบคุมรายรับ รายจ่ายของครอบครัว¹³

มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” กับ “แม่เรือนสมัยใหม่”

รูปแบบเรื่อง “แม่เรือนสมัยใหม่” ได้ให้ความหมายและคุณค่าใหม่กับ “เมีย” ในสังคมไทย สมัยปฏิรูปที่สอดคล้องกับลักษณะความสัมพันธ์ระหว่าง “ผัว-เมีย” ของชนชั้นนำและชนชั้นกลางที่ มีอยู่ก่อนแล้ว การศึกษาแบบตะวันตกของผู้หญิงในช่วงเวลานี้ที่จัดทำขึ้นจากนโยบายรัฐได้ทำ การมุ่งเน้นในการกำหนดเนื้อหาการเรียนเพื่อฝึกสอนเด็กหญิงให้เติบโตเป็น “แม่เรือนสมัยใหม่” ที่ จะกลายมาเป็น “เมียคู่คิด” ที่จะมาช่วยเหลือแบ่งเบาภาระภายในครอบครัว และเป็นเกียรติและ ช่วยเสริมหน้าตาทางสังคมให้กับสามีซึ่งในทีนี้ส่วนใหญ่มีความหมายถึงขุนนางข้าราชการ

เด็กหญิงกับการศึกษาเพื่อเป็น “แม่เรือนสมัยใหม่”

ก่อนการปฏิรูปการศึกษาและก่อนการเปิดโอกาสให้ผู้หญิงเรียนหนังสือได้ ค่านิยมใน สังคมไทยที่ผู้หญิงไม่สามารถบวชเรียนได้เหมือนกับผู้ชาย ทำให้ผู้หญิงสามัญชนระดับไพร่ ชาวบ้าน ไม่สามารถเข้าถึงระบบการศึกษาแบบหลายลักษณะอักษรได้ ความรู้วิชาการส่วนใหญ่จึง กระจุกตัวอยู่ในกลุ่มผู้หญิงชนชั้นนำและชนชั้นกลางในเขตเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มของ

¹¹ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, “สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ,” วารสารอักษรศาสตร์, (ก.ค.-ธ.ค. 2535), หน้า 9.

¹² เฟิ่งอ๋าง, หน้า 9-10.

¹³ เฟิ่งอ๋าง, หน้า 10.

สตรีชาววังที่มักจะได้รับรู้เกี่ยวกับวิทยาการใหม่ๆ จากตะวันตกก่อนผู้หญิงระดับอื่นในสังคม คนกลุ่มแรกที่เห็นความสำคัญของการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับสตรีขึ้นมาคือกลุ่มมิชชันนารีที่ไปรเทศแดนที่ในสมัยรัชกาลที่ 4 กับการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับสตรี เช่น โรงเรียนการช่างสตรี (อรุณประดิษฐ์) โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง (วัฒนาวิทยาลัย) เป็นต้น หลังการปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 การศึกษาระบบโรงเรียนสำหรับสตรีได้ถูกจัดตั้งขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2435 และภาคเอกชนก็ได้จัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นหลายแห่ง ไม่ว่าจะเป็นโรงเรียนสำหรับสตรีชั้นสูง ได้แก่ โรงเรียนสตรีสุนันทาลัย โรงเรียนราชกุมารี หรือโรงเรียนสำหรับสามัญชน เช่น โรงเรียนสตรีวิทยา โรงเรียนสตรีบำรุงวิชา (บำรุงสตรีวิทยา) โรงเรียนศึกษานารี¹⁴

โรงเรียนสตรีในระยะเวลาแรกของการปฏิรูปการศึกษานี้มีส่วนสำคัญเป็นอย่างมากกับการส่งเสริมการศึกษาของสตรีไทยให้ได้รับการศึกษาที่กว้างขึ้น ในที่นี้หมายถึงลักษณะเนื้อหาวิชาและการที่ราษฎรสามัญชนได้รับการศึกษาวิชาหนังสือและวิชาอื่นๆ มากขึ้น ทั้งวิชาการอ่านเขียน ไวยากรณ์ ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ วิชาการช่างฝีมือ วิชาการเรือนรวมถึงการเรียนรู้ธรรมเนียมการสมาคมแบบตะวันตก แต่อย่างไรก็ดีรัฐไม่ได้ให้ความสนใจและทุ่มเทให้การจัดการศึกษาสตรีมากนัก ดังจะเห็นได้จากการที่รัฐไม่ได้สนใจที่จะจัดงบประมาณในการจัดการศึกษาสตรีโดยตรง แต่เป็นการแบ่งปันมาจากงบประมาณการศึกษาสำหรับเด็กชาย¹⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็มีพระราชดำริเกี่ยวกับการจัดการศึกษาสำหรับเด็กผู้หญิงว่า

จะตั้งโรงเรียนผู้ชายเป็นการปลูกคนไว้ใช้ดีกว่าตั้งโรงเรียนผู้หญิงซึ่งเป็นหน้าที่ของตัวเองซึ่งจะหาวิชาใส่ตัวสำหรับจะไปมีผู้เป็นแม่เรือน ควรจะออกทุนของตัวเองบ้าง รัฐบาลจะช่วยแต่ให้มีสถานที่แลตรวจตราปลดเปลื้องความขัดข้องก็พอสมควรแล้ว¹⁶

ในแง่ของหลักสูตรการศึกษาสำหรับผู้หญิง เป็นที่เข้าใจกันในหมู่ผู้สนับสนุนว่าวัตถุประสงค์ของการศึกษาผู้หญิงมิใช่เพื่อให้ผู้หญิงแข่งขันกับผู้ชายในงานอาชีพ แต่เพื่อผลิตแม่และเมียที่มีคุณภาพ ดังนั้นการจัดการศึกษาผู้หญิงจึงมุ่งที่จะทำให้งานในบ้านเรือนของผู้หญิงมี

¹⁴ ยูพากรณ์ แจ่มเจนนิก , “การศึกษาสตรีไทย: ศึกษากรณีเฉพาะของโรงเรียนราชินี (พ.ศ. 2447-2503)”, (วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 23.

¹⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 6 ศ.10/42, แผนการศึกษาสำหรับชาติ อ้างใน จากยูพากรณ์ แจ่มเจนนิก, “การศึกษาสตรีไทย: ศึกษากรณีเฉพาะของโรงเรียนราชินี (พ.ศ. 2447-2503)”, (วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 37.

¹⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 50.4/1, ซ่อมแซมโรงเรียนสุนันทาลัยจัดทำเป็นโรงเรียนราชินีและกลายเป็นของหลวง -อ้างใน ยูพากรณ์ แจ่มเจนนิก, เพิ่งอ้าง, หน้า 71.

ประสิทธิภาพมากขึ้น หลักสูตรในโรงเรียนสตรีจึงเน้นในเรื่องสุขอนามัยในครัวเรือน การเย็บปักถักร้อย การประกอบอาหาร การพยาบาลเบื้องต้น และการบริหารอาหาร เป็นต้น ในวิชาจรรยาบรรณมีข้อแนะนำในหลักสูตรให้เลือกหัวข้อที่ “เป็นการกล่อมเกลาสันดาน อภัยภัยใจคอ ฝึกหัดให้สมควรแก่ที่จะมีหน้าที่เป็นแม่เรือนและเป็นมารดาต่อไป”¹⁷

การจัดการศึกษาผู้หญิงโดยมีความคิด ค่านิยมและอุดมการณ์ของการจัดการผู้หญิงแบบชนชั้นนำที่เน้นการนำเสนอผู้หญิงในสถานะ “เมีย” เป็น “แม่เรือน” เป็นกุลสตรีที่มีหน้าที่ปรนนิบัติสามีและดูแลความเรียบร้อยของครอบครัว ทำให้การจัดการศึกษาผู้หญิงในสมัยปฏิรูปประเทศนั้นเน้นไปที่งานวิชาการเรือน หรืองานฝีมือต่างๆ เพื่อเป็นการพัฒนาผู้หญิงในอุดมการณ์การเป็น “แม่บ้าน” แบบสมัยใหม่ ผสมผสานกับอุดมการณ์การเป็น “แม่เรือน” ของวัฒนธรรมชนชั้นนำ ซึ่งมโนทัศน์ดังกล่าวก็ได้เป็นที่แพร่หลายจากระบบการศึกษาที่ได้จัดขึ้นมาในช่วงปฏิรูปประเทศนี้เอง

ภาพเสนอของ “แม่เรือนสมัยปฏิรูปประเทศ”

แม่ครัวหัวป่าก์ หนังสือว่าด้วยการปรุงอาหารไทยที่พิมพ์แพร่หลายในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นภาพสะท้อนการเปลี่ยนแปลงของมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” กับความเป็น “แม่เรือน” ในสมัยเริ่มเข้าสู่สังคมสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้เป็นอย่างดี ด้วยการนำเสนอแนวคิดของการเป็น “แม่เรือนสมัยใหม่” ของสังคมเวลานั้น ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์ ภรรยาของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ผู้ประพันธ์ ได้ใช้ตนเองเป็นต้นแบบของ “แม่เรือน” ในการนำเสนอ จากความสนใจและความสามารถส่วนตัวในการทำอาหาร และการดูแลบ้านเรือนในแบบตะวันตก ท่านผู้หญิงเปลี่ยนเป็นผู้ทดลองทำการชั่งน้ำหนักสัดส่วนของการปรุงสูตรอาหารต่างๆ ด้วยตัวเอง จากการใช้เครื่องชั่งของจีนในครั้งแรกๆ และพัฒนามาใช้เครื่องชั่งแบบอัตราฝรั่งในภายหลัง สูตรอาหารบางรายการก็มีเรื่องเล่าตำนานของผู้เป็นเจ้าของสูตร ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นหญิงสูงศักดิ์ในอดีต เช่น “ขนมค้างคาวเจ้าครอกทองอยู่” หรือ “ขนมได้หนูเจ้าครอกวัดโพธิ์”¹⁸ โดยทั้งสองท่านก็ต่างเป็นเจ้านายสตรีสูงศักดิ์ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ บางบทความก็จะเป็นการนำเสนอเรื่องการดูแลบ้านเรือน เช่น “ความสะอาด”¹⁹ นำเสนอเรื่องราวของการดูแลรักษาความสะอาดภายในบ้านเรือนในฐานะหน้าที่ของผู้หญิงไม่ว่าจะอยู่ในชั้นสังคมใดก็ตาม จุดมุ่งหมายก็เพื่อที่จะนำเสนอรูปแบบของ “แม่เรือนสมัยใหม่” แก่กลุ่มผู้อ่านผู้หญิงเป็นหลัก ปრაภาฎในคำนำว่า

¹⁷ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, “สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ”, *วารสารอักษรศาสตร์*, (ก.ค.-ธ.ค. 2535), หน้า 12.

¹⁸ เพิ่งอ้าง, หน้า 155-163.

¹⁹ เปลี่ยน ภาสกรวงศ์, *แม่ครัวหัวป่าก์ เล่ม 4*, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: สมาคมกิจวัฒนธรรม, 2545), หน้า 1-23.

ตีฉันทนาแต่งตำรา “แม่ครัวหัวป่าก์” รวบรวมวิธีทำกับข้าวของกินที่มีมาแล้วแต่โบราณ และปัจจุบันกาลโดยลำดับสำหรับครอบครัว พิมพ์ประกาศเพื่อประโยชน์แก่นารีเพศอันร่วมชาติ ราชพฤกนิกรในไทยณาจักรนี้ด้วยความหวังใจอันดี...²⁰

ก่อนหน้าการตีพิมพ์แม่ครัวหัวป่าก์ ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์ เคยจัดทำสูตรอาหาร และเป็นบรรณาธิการบทความเกี่ยวกับการเรือนมาก่อนหน้านั้นแล้วใน ปี พ.ศ. 2432²¹ ใน **ประติทินบัตรแลจดหมายเหตุ** สิ่งตีพิมพ์รายเดือนที่จัดทำขึ้นโดยเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ สามีของท่าน คอลัมน์ที่ท่านผู้หญิงเปลี่ยนรับผิดชอบอยู่คือ วิธีประกอบอาหาร คอลัมน์นี้ปาเกะวิชา เป็นที่นิยมอย่างมาก จนทำให้ในเวลาต่อมา หน้าสูตรอาหารโดยท่านผู้หญิงเปลี่ยนรับผิดชอบนี้มีการเรียกร้องให้ทำเพิ่มก่อนการกำหนดการออกหนังสือรายเดือน ในบทความ **“คุณนิตี แม่เรือน”** ของท่านผู้หญิงเปลี่ยน มีการให้ความหมายของแม่เรือนว่า

แม่เรือนฤคฤพตานี้ ท่านเปรียบไว้ว่าเหมือนดั่งแม่ทัพบังคับการทหารกองหนึ่ง ถ้าหัวหน้าของที่ประชุมชนทำการงานก็เช่นกัน ถ้าแม่เรือนในบ้านหนึ่งบ้านใดนั้น จะพิจารณาเห็นว่าตัวเป็นผู้ดูแลรักษาทรัพย์สมบัติแห่งสวามีของตนแล้ว แลด้วยความฉลาดความรู้ ความสามารถของตนนั้น ความสุขสถาวรทั่วไปบ้านเรือนซึ่งอาศัยอยู่ในตน ก็ควรจะเข้าใจได้ว่าสิ่งสำคัญในหน้าที่ของแม่เรือนนั้นเป็นอย่างไร แลในส่วนของแม่เรือนนั้น จะละเลยเสียบ้างจะเป็นประการใดบ้าง ก็เห็นได้ว่าถ้าแม่เรือนละเลยการงานอยู่แล้ว ก็เป็นการจำเอนที่จะให้เกิดการอยู่เช่นนี้ซ้ำรำไปอีก ในการประพฤติของคนใช้แลบ่าวไพร่ในบ้านเรือนของตัว ก็จะเอาเยี่ยงอย่างตามแม่เรือนละเลยการงานเสียบ้าง ...²²

ในบทความนำเสนอภาพของ “แม่เรือน” ที่มีหน้าที่ต้องตื่นเช้าตรู่ และทำความสะอาดหมดจด ดูแลควบคุมบ่าวไพร่และความเป็นไปภายในบ้าน²³ ความเป็น “แม่เรือน” ในรูปแบบท่านผู้หญิงเปลี่ยนจึงเป็นโลกทัศน์ของแม่เรือนที่อยู่ในกลุ่ม “เมียขุนนาง” เป็นหลัก คือการใช้ความรู้ทางด้าน

²⁰ เปลี่ยน ภาสกรวงศ์, **แม่ครัวหัวป่าก์ เล่ม 1**, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: สมาคมกิจวัฒนธรรม, 2545), หน้า 3.

²¹ แม่ครัวหัวป่าก์ ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2451 เนื่องในวาระทำบุญฉลองอายุครบ 60 ปีและวาระสมรส 40 ปีของท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์

²² **ประติทินบัตรแลจดหมายเหตุ เล่ม 1 เดือนตุลาคม-มีนาคม ขาดเดือน มกราคม**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: แสงไทยการพิมพ์, เล่ม 1 ฉบับที่ 1 ตุลาคมที่ 1 /108, พ.ศ. 2540), หน้า 20.

²³ เพิ่งอ้าง, หน้า 20-21.

การเรือนที่มุ่งเน้นการดูแลควบคุมงานภายในบ้านเป็นสำคัญ มิใช่การลงมือปฏิบัติงานบ้านทุกสิ่งทุกอย่างแต่อย่างใด

เชื่อกันว่า ต้นแบบของตำราอาหารฉบับแรกของไทย มาจากตำราอาหารที่มีชื่อเสียงในอังกฤษ คือ *The Book of Household Management* ของนางอิซาเบลลา บีตัน (Isabella Beeton)²⁴ ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ.1861 (พ.ศ. 2404) ด้วยยอดขายถึง 60,000 เล่ม ก่อนที่เจ็ดปีต่อมา ยอดขายจะเพิ่มจนถึง 2 ล้านเล่ม โดยกลุ่มผู้อ่านส่วนใหญ่คือกลุ่มคนชั้นกลางอังกฤษ

บริบทของการเขียนหนังสือเล่มนี้ เขียนขึ้นในบริบททางสังคมตะวันตกสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 19 ที่มีการแบ่งพื้นที่ระหว่างงานภายนอกบ้านของผู้ชาย และงานภายในบ้านของผู้หญิงอย่างชัดเจน ผู้ชายมีชีวิตอยู่นอกบ้านกับการทำงานได้สภาวะสมัยใหม่ ตำราของนางบีตันคือตำราที่จะทำให้ผู้ชายอยู่บ้านอย่างมีความสุข เพราะไม่ได้นำเสนอเพียงแต่เรื่องอาหาร แต่มีทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับงานบ้าน นอกเหนือจากเรื่องราวเกี่ยวกับสามี ตำรายังนำเสนอการดูแลลูกๆ และคนรับใช้ภายในบ้าน ซึ่งมีความสำคัญไม่น้อย เพราะการจัดการคนงานรับใช้ในครอบครัว และตลอดจนการแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างตัวเองและคนงานนั้นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากในการรักษาความแตกต่างทางชนชั้นของอังกฤษในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 19 ตำราของนางบีตันจึงเป็นตำราสำหรับผู้หญิงชนชั้นกลางในอังกฤษที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ในการแก้ปัญหาในบ้าน²⁵

ในสังคมไทย ตำราของนางบีตันได้รับความนิยมในกลุ่มชนชั้นนำหัวก้าวหน้าเป็นอย่างมาก แต่เงื่อนไขทางด้านภาษาทำให้ตำราอาหารเล่มนี้ไม่ใช่ตำราที่คนไทยทุกคนจะรู้จัก สำหรับกลุ่มคนที่ไม่สามารถในการใช้ภาษาอังกฤษ ตำรากับข้าวของท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์จึงมีประโยชน์สำหรับชนชั้นนำที่มีข้อจำกัดทางด้านภาษาดังกล่าว โดยมีการนำเสนอทั้งอาหารไทยและอาหารฝรั่ง²⁶

แม่ครัวหัวป่าก์ เป็นหนึ่งในภาพเสนอของรูปแบบ “แม่เรือนสมัยใหม่” แบบตะวันตกที่ชนชั้นนำสยามยุคปฏิรูปประเทศต้องการแสดงออกถึงการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความศิวิไลซ์ของตนผ่านการสร้างมโนทัศน์เกี่ยวกับผู้หญิงที่ตอบรับความเป็นสังคมสมัยใหม่ที่มีความรู้ความสามารถใน

²⁴ ดู ธเนศ วงศ์ยานนาวา, “การ “ครอบครัว” “ไฟ”: จากตะวันตกสู่ตะวันออก,” ใน *จักรวาลวิทยา*, ธเนศ วงศ์ยานนาวา, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2549), หน้า 238-279.

²⁵ อ้างแล้ว, หน้า 243.

²⁶ อ้างแล้ว, หน้า 252.

พื้นที่ของ "การเรือน" และการปฏิบัติดังกล่าวก็จะนำพามาซึ่งความพึงพอใจของสามีหรือผู้ชายในครอบครัว

ประเด็นการสร้างภาพลักษณ์เกี่ยวกับผู้หญิงในสมัยปฏิรูปประเทศนี้ สายชล สัตยานุรักษ์ ได้ศึกษาไว้ในงานเรื่อง สมเด็จพระนเรศวรมหาราชานุภาพกับการสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม วิเคราะห์การสร้างอัตลักษณ์ผู้หญิงของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชานุภาพจากงานพระนิพนธ์ชีวประวัติของผู้หญิง²⁷ เนื้อหาส่วนใหญ่จะเน้นภาพลักษณ์ของผู้หญิงมีคุณสมบัติที่จะเอื้อให้สามารถทำหน้าที่ตามสถานภาพในครอบครัว ผู้หญิงส่วนใหญ่ที่นำเสนอจะเป็นกลุ่มผู้หญิงชนชั้นนำ เช่น กลุ่มภรรยาขุนนางข้าราชการระดับสูง ความสำเร็จของผู้หญิงที่ทรงแสดงให้เห็นปรากฏในชีวประวัติของผู้หญิงที่ทรงนิพนธ์เป็นความสำเร็จที่มักจะขึ้นอยู่กับวงศ์ตระกูลของตนและสามี เช่น ชีวประวัติของคุณหญิงเลื่อนฤทธิ เทพหัสดิน ณ อยุธยาที่ทรงแสดงความคิดเห็นไว้ว่า

ชื่อเสียงของคุณหญิงเลื่อนฤทธิเริ่มปรากฏแพร่หลายแต่เมื่อแรกรุ่นสาว ด้วยเลื่องลือกันว่าเป็นผู้หญิงสวยอย่างยิ่งในสมัยนั้นคนหนึ่ง แต่เป็นบุญตัวมิต้องรับความเดือดร้อนเพราะเหตุนั้น ด้วยเป็นผู้ดีมีศักดิ์และจรรยา ทั้งบิดามารดาก็ปกครองโดยทางที่ชอบ ....คุณหญิงเลื่อนฤทธิอยู่กับสามีมาด้วยความสโมสรมบรูณ์พูนสุขด้วยกัน ฝ่ายสามีเป็นข้าหลวงเดิม ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณตั้งแต่เป็นมหาดเล็กพิเศษ แล้วได้เลื่อนยศบรรดาศักดิ์ขึ้นโดยลำดับด้วยมีความสามารถ...²⁸

หรือในกรณีของ คุณหญิงเอี่ยม ศรีวิชัยชินินทร์ ซึ่งเดิมเป็นธิดาของข้าราชการชั้นผู้น้อย แต่ความสำเร็จของคุณหญิงเอี่ยมนั้นจึงเกิดจากสามี คือ ตอนที่สามของคุณหญิงเอี่ยมยังเป็นนักเลง รับราชการเป็นเพียงจมนมณฑลพิทักษ์ ชีวิตของคุณหญิงเอี่ยมก็มีความยากลำบากเพราะต้องเลี้ยงลูกทั้งที่ห่างไกลสามี แต่เมื่อสามีของท่านได้รับการแต่งตั้งโดยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชานุภาพให้เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดพิจิตร และได้เลื่อนยศเป็นเจ้าพระยาศรีวิชัยชินินทร์ในที่สุด คุณหญิงเอี่ยมก็ประสบแต่ความสุขและเกียรติยศ

เจ้าพระยาศรีวิชัยชินินทร์ขึ้นไปอยู่เมืองพิจิตร ก็ไปทำราชการมีชื่อเสียงข้างฝ่ายดี

²⁷ สายชล สัตยานุรักษ์, สมเด็จพระนเรศวรมหาราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชั้น" ของชาวสยาม, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), หน้า 268-265.

²⁸ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชานุภาพ, "ประวัติคุณหญิงเลื่อนฤทธิ เทพหัสดิน ณ อยุธยา", ใน คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก เล่ม 2, (กรุงเทพฯ: ชมรมดำรงวิทยา, 2526), หน้า 264 – อ้างใน สายชล สัตยานุรักษ์, 2546 หน้า 271.

จนทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนบรรดาศักดิ์...จนได้เลื่อนขึ้นเป็นตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรี คุณหญิงเยี่ยมก็ได้มีความสุข และได้เกียรติยศในฐานะที่เป็นภรรยาผู้ว่าราชการจังหวัดและภรรยาสมุหเทศาภิบาลโดยลำดับ...²⁹

การนำเสนอความสุขและความสำเร็จของผู้หญิงที่ขึ้นอยู่กับสามีและบุตรธิดาเช่นนี้ เป็นการตอกย้ำให้ผู้หญิงต้องทำหน้าที่ของเมียและแม่ที่ต่ออย่างเต็มที่ โดยไม่ต้องนึกถึงการทำอะไรเพื่อตนเองโดยตรง การเสียสละเพื่อครอบครัวเป็นสิ่งที่ผู้หญิงพึงกระทำ เพราะในที่สุดแล้วตนเองก็จะได้รับผลดีจากการอุทิศตนเพื่อครอบครัว³⁰

แต่ในกรณีท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์ ซึ่งไม่ได้มีพระนิพนธ์ถึงเฉพาะ แต่ถูกกล่าวถึงในชีวประวัติของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ผู้เป็นสามี สมเด็จพระบรมราชินีนาถราชานุกาภาพก็ทรงนิพนธ์ถึงลักษณะ “เมีย” ที่ดีของท่านผู้หญิงเปลี่ยน ซึ่งช่วยส่งเสริมบทบาทของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ดังความว่า

การที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้ท่านผู้หญิงเปลี่ยนเป็นภรรยา ควรนับว่าเป็นโชคสำคัญในประวัติของท่าน เพราะท่านผู้หญิงเปลี่ยนเป็นนารีที่เฉลียวฉลาด และสามารถในกิจการ จะหาผู้ที่เสมอเหมือนได้โดยยาก ตรงกับลักษณะภริยาที่ยกย่องในพระบาลีว่าเปรียบด้วยมารดาและสหายของสามีรวมทั้ง 2 สถาน ท่านผู้หญิงเปลี่ยนสามารถรับดูแลการงานบ้านเรือน ตลอดไปจนพิทักษ์รักษาโรคภัยทั้งปวงมิให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ต้องอนาทรร้อนใจ และเอาเป็นธุระในการต้อนรับเลี้ยงดูผู้ที่ไปมายังบ้านเรือนของสามี บางทีถึงอาจช่วยเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ไปจนกิจราชการ ไม่มีใครที่จะประมาณได้ว่าเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้รับประโยชน์และความสุขเพราะได้ท่านผู้หญิงเปลี่ยนเป็นภรณานันต์สักเท่าใด...³¹

ความเป็น “เมีย” ของท่านผู้หญิงเปลี่ยนมีความแตกต่างจากรูปแบบพระนิพนธ์เกี่ยวกับภริยาข้าราชการท่านอื่นๆที่ยกมาในตอนแรกอยู่บ้าง จากความเป็น “เมียคู่คิด” และ “แม่เรือนสมัยใหม่” ของท่านผู้หญิงเปลี่ยนดังที่ได้บรรยายมานี้ สามารถเป็นส่วนช่วยเหลือสามีได้แม้แต่ใน

²⁹ สมเด็จพระบรมราชินีนาถราชานุกาภาพ, “ประวัติคุณหญิงเยี่ยม ศรีวิชัยนรินทร์,” ใน *คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก เล่ม 2*, กรุงเทพฯ: ชมรมดำรงวิทยา, 2526, หน้า 156 – อ้างถึงใน สายชล สัตยานุรักษ์, 2546 หน้า 272.

³⁰ สายชล สัตยานุรักษ์, *สมเด็จพระบรมราชินีนาถราชานุกาภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชั้น” ของชาวสยาม*, หน้า 273.

³¹ สมเด็จพระบรมราชินีนาถราชานุกาภาพ, “เจ้าพระยาภาสกรวงศ์,” ใน *ประวัติบุคคลสำคัญ*, หน้า 227 – อ้างถึงใน สายชล สัตยานุรักษ์, 2546 หน้า 276.

ส่วนของงานราชการ ซึ่งเป็นพื้นที่นอกเหนือจากขอบเขตงานในบ้านที่ผู้หญิงถูกคาดหวังให้รับผิดชอบตามปกติอยู่แล้ว คุณสมบัติของท่านผู้หญิงเปลี่ยนจึงเป็นตัว “เสริม” ความมีหน้ามีตาให้กับสามีและนำไปสู่ประโยชน์ทางงานราชการ ในขณะที่ภริยาข้าราชการส่วนใหญ่ในนั้น อำนาจบารมีจากยศตำแหน่งของสามีจะเป็นตัว “เสริม” ความมีหน้ามีตาของผู้เป็นภริยา

มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ที่ถูกนำเสนอในกลุ่มชนชั้นนำสมัยปฏิรูปประเทศ เป็นการสร้างภาพของภรรยาขุนนางข้าราชการที่ประสบความสำเร็จจากความก้าวหน้าทางหน้าที่การงานของสามี เป็นสำคัญ การปรนนิบัติสามีไม่ได้จำกัดเพียงการดูแลให้ความสุขสามีเพียงอย่างเดียว แต่ต้องมีการประพฤติปฏิบัติตัวเพื่อให้เป็นที่ยอมรับแก่วงสังคมในรูปแบบต่างๆ เช่น การเข้าสมาคม การช่วยเหลืองานราชการบางส่วนของสามี เป็นต้น เพื่อเป็นการช่วยเหลือสามีในทางต่างๆอย่างถึงที่สุด เมื่อสามีประสบความสำเร็จในทางการงาน ผู้หญิงในฐานะ “เมีย” ก็จะได้ประสบความสำเร็จตามไปด้วย ดังปรากฏคำนำหน้าว่าของภรรยาขุนนางระดับสูงชั้นพระยาหรือเจ้าพระยาว่า “คุณหญิง” หรือ “ท่านผู้หญิง”

แม้การผสมผสานระหว่างความเป็นไทยกับความเป็นสมัยใหม่จะประสบความสำเร็จพอสมควร ในการปลูกความคิดเรื่อง “แม่เรือนสมัยใหม่” ในกลุ่มสตรีชนชั้นนำและปัญญาชน แต่การแพร่หลายของภาพเสนอเรื่อง “แม่เรือนสมัยใหม่” จากระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่ดังกล่าว เป็นสิ่งที่ผู้หญิงในชนชั้นล่างไม่สามารถเข้าถึงได้ แม้จะมีการจัดตั้งโรงเรียนรัฐสำหรับเด็กผู้หญิงชนชั้นล่าง แต่รัฐไม่มีการจัดสรรงบประมาณโดยตรง ทำให้ต้องมีการเก็บค่าเล่าเรียน ซึ่งครอบครัวระดับล่างไม่มีเงินมากพอ ทั้งยังไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาสำหรับเด็กหญิง เด็กหญิงที่สามารถเข้าเรียนได้ส่วนใหญ่ จึงเป็นกลุ่มของครอบครัวชนชั้นกลาง³² ข้อที่น่าสังเกตเกี่ยวกับสถานภาพของผู้หญิงจากชนชั้นล่างในเขตเมืองก็คือ การแบ่งงานระหว่างเพศที่ชัดเจนขึ้น จากการที่ผู้ชายพ้นจากการเกณฑ์แรงงาน เนื่องจากการยกเลิกระบบไพร่ ทำให้ผู้ชายชั้นล่างมีฐานะเป็นผู้หารายได้หลักของครอบครัว ขณะเดียวกันจะสันนิษฐานได้ว่า ครอบครัวชั้นล่างในเขตเมืองจะเปลี่ยนอาชีพจากการทำเกษตรกรรม มาใช้แรงงานหรือทำการค้าเล็กๆ น้อยๆ แทน ทำให้ประเพณีการตั้งถิ่นฐานกับฝ่ายหญิงเช่นที่เคยเป็นมาหมดความจำเป็น และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ดูเหมือนจะทำให้ผู้หญิงชั้นล่างในกรุงเทพฯสมัยปฏิรูปประเทศมีสถานภาพเป็นรองผู้ชายมากขึ้นเพราะบทบาทของเครือญาติฝ่ายหญิงจะค่อยๆ ลดความสำคัญลงเมื่อเปรียบเทียบกับสมัยที่ผ่านมา

³² สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, “สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ”, วารสารอักษรศาสตร์, (ก.ค.-ธ.ค. 2535), หน้า 16

พระราชกำหนดลักษณะข่มขืนล่วงประเวณี ร.ศ. 118 กับการกำหนดอายุของ“เมีย”

ในสังคมไทยสมัยอดีต ไม่มีการกำหนดความเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ที่อายุ การวัดความเป็นผู้ใหญ่เพียงพอที่จะแต่งงานหรือไม่ขึ้นอยู่กับสภาพร่างกายที่เติบโตถึงวัยเจริญพันธุ์ เช่น การมีหนดครา หรือหน้าอกที่ขยายใหญ่ขึ้นตามวัย ในสมัยปฏิรูปประเทศ จากความพยายามในการปฏิรูปกฎหมายให้เป็นแบบสมัยใหม่ รัฐไทยได้ประกาศใช้พระราชกำหนดข่มขืนล่วงประเวณี ร.ศ. 118 เป็นการแสดงให้เห็นความพยายามของอำนาจรัฐที่เข้ามาจัดการความสัมพันธ์ชายหญิงในสังคมไทยให้เป็นแบบแผนตามตะวันตก มีการระบุให้ประเด็นข่มขืนเป็นเรื่องของคดีความอาญา ไม่ใช่เรื่องของแพ่ง โดยการให้คำจำกัดความของการข่มขืนเพื่อความชัดเจนในการตัดสินคดีความ ในมาตรา 3 ของกฎหมายว่า

...ชายที่ข่มขืนทำชำเราหญิงคือ

1. ขึ้นใจหญิง
2. หญิงยินยอม
3. หญิงยินยอมด้วยชายขู่ขู่จะทำร้ายแก่ร่างกายและแลชีวิตหญิงที่มีความกลัวจึงยินยอม
4. หญิงยินยอมก็ดี ไม่ยินยอมก็ดี แต่หญิงนั้นยังมีอายุต่ำกว่า 12 ปีลงมา..³³

กรณีที่น่าสนใจ และได้รับอิทธิพลจากความคิดตะวันตกค่อนข้างมาก คือ การกำหนดอายุของผู้หญิงในการมีเพศสัมพันธ์ แต่เดิม สังคมไทยใช้คำเรียกหน้าเด็กว่า “หนู” ไม่มีการกำหนดเป็นอายุว่าเด็กเติบโตอายุเท่าไรจึงจะสามารถมีความสัมพันธ์ทางเพศหรือมีครอบครัวได้ ส่วนใหญ่จะเป็นการสังเกตจากสภาพร่างกายของเด็กแต่ละคนเป็นเกณฑ์ว่าใครถึงวัยหนุ่มสาวแล้ว แม้สังคมไทยจะมีข้อห้ามทางเพศเกี่ยวกับการมีความสัมพันธ์ทางเพศกับเด็ก แต่ก็ไม่มีความชัดเจนว่า “เด็ก” ในที่นี้มีคำจำกัดความแค่ไหน การกำหนดอายุของเด็กหญิงในการห้ามมีเพศสัมพันธ์ในกฎหมายฉบับนี้จึงถือได้ว่าเป็นการแสดงออกทางหนึ่งของการพัฒนาการโลกทัศน์ของชนชั้นนำสยาม และกฎหมายไทยที่สัมพันธ์กับรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงในสังคมตะวันตกแบบรัฐชาติสมัยใหม่

มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” กับความแตกต่างระหว่างชาติพันธุ์ในสังคมไทยสมัยปฏิรูป

การศึกษามโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทยเป็นการศึกษาความคิดเกี่ยวกับเมียคนไทย แต่งานกับคนไทย แต่ในการให้รายละเอียดของ “เมีย” ในสังคมไทยกลับไม่ได้มีความหมายของการเป็นไทยโดยทั้งหมด จากการศึกษาที่สังคมไทยมีการปะทะสังสรรค์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์กันมาก

³³ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, พระราชบัญญัติในบัดยบัน เล่ม 1, (กรุงเทพฯ :โรงพิมพ์กองหลวงไทยปี, ร.ศ.

ชาติพันธุ์ จึงกลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ในส่วนนี้จะทำการอธิบายถึง “เมีย” ในความหมายที่แตกต่างออกไปทางชาติพันธุ์ ซึ่งจะเน้นการอธิบายว่าสังคมไทย และสังคมให้ความหมายและตีคุณค่าของความไม่เป็น “ไทย” ดังกล่าวออกมาเช่นไร

มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” กับความแตกต่างระหว่างชาติพันธุ์ในสังคมไทยสมัยจารีต

ก่อนสมัยปฏิรูปประเทศ รัฐไทยแบบจารีตให้ความสำคัญกับแรงงานเป็นอย่างมาก เช่นเดียวกับสังคมแบบจารีตอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนพื้นที่ของอาณาเขตแล้ว จำนวนของแรงงานยังขาดแคลนกำลังคนอยู่มาก กำลังคนจึงเป็นทรัพยากรที่แต่ละอาณาจักรพยายามจะรวบรวมให้มีจำนวนมากที่สุด เพราะมีความสำคัญต่อการสงครามระหว่างรัฐ และการสร้างบ้านเมือง ความต้องการกำลังคนมีความสัมพันธ์กับการสงครามระหว่างอาณาจักรมาเสมอ ผู้ชนะจะเกณฑ์ไพร่พลหรือครัวเรือนจากรัฐที่แพ้สงครามกลับมายังบ้านเมืองของตน³⁴ รัฐไทยและรัฐอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยทั่วไปจึงไม่ได้ประกอบด้วยคนในเชื้อชาติของตนเองเพียงอย่างเดียว แต่อยู่ร่วมกับกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความแตกต่างในรายละเอียดของวิถีชีวิต ภาษา และความเชื่อมาอยู่รวมกันในพื้นที่เดียวกัน มีการผสมผสานกลมกลืนกันทางวัฒนธรรม และถือรวมกันเป็น “ไพร่ฟ้าข้าขอบขัณฑสีมา” ของพระมหากษัตริย์ เช่นกันทุกคน นับเอาไท มอญ ลาว เป็นราษฎรของสยามเสมอกัน ดังที่ปรากฏในพระราชกำหนดเก่า จ.ศ. 1025 สมัยพระบาทสมเด็จพระยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชระบุมีประกาศห้ามไม่ให้ราษฎรแต่งงานอยู่กับคนต่างชาติต่างศาสนา

ทุกวันนี้แขกฝรั่งอังกฤษคลุมลาญนาๆ ประเทศเข้ามาสู่พระบรมโพธิสมภาร
 เปนอันมาก แต่นี้สืบไปเมื่อนำ ห้ามอย่าให้ไทมอญลาวลอบลักไปช่องเสพ
 เมณธรรมด้วยแขกฝรั่งอังกฤษคลุมลาญซึ่งถือฝ้ายมิดชาติฐิ เพื่อจะมีให้ฝูง
 ทวยราษฎรไปสู่อบายทุกข....ถ้าผู้ใดมิฟังลอบลักไปช่องเสพเมณธรรมด้วย
 ผู้ถือมิดชาติฐิ พิจารณาสืบสาวจับได้ จะเอาตัวผู้ซึ่งไปช่องเสพด้วยผู้ถือฝ้าย
 มิดชาติฐิเปนโทษถึงสิ้นชีวิต³⁵

³⁴ Suwadee T. Patana, “Gender Relations in the Traditional Thai Lower Class Family,” Paper to be presented at the 7th International Conference on Thai Studies, Amsterdam, The Netherlands July 4-8, 1999, p. 38.

³⁵ พระราชกำหนดเก่า, กฎหมายตรา ๓ ดวง, หน้า 105.

ลาว และ มอญ ถือเป็นชาติพันธุ์ที่มีความใกล้ชิดและผสมกลมกลืนกับสยามมาโดยตลอด ชาวมอญ และชาวลาว ทั้งจากล้านช้างและล้านนาได้เข้ามาปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรมกับไทย สยาม ทั้งจากการอพยพหนีภัยสงครามในการอธิบายของชาวมอญ หรือการกวาดต้อนผู้คนในการ อธิบายของชาวลาว ผู้คนซึ่งมีที่มาจากหลากหลายในสังคมไทยทำให้เกิดการแต่งงานข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ และก่อให้เกิดความหลากหลายทางวัฒนธรรมภายในสังคม

มโนทัศน์เรื่อง “เม็ยลาว” สะท้อนภาพความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มที่มีอำนาจเหนือกว่าคือ ไทย และกลุ่มที่เป็นรองกว่าคือลาว อันเป็นผลมาจากการแพ้ชนะในสงคราม แม้จะเป็นฝ่ายที่เป็น รองกว่า แต่ความเป็น “ลาว” หลายประการก็ได้รับการนิยามจากสังคมไทย โดยเฉพาะ ดนตรี และ “ผู้หญิง” ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปรากฏรายชื่อของเจ้าจอมหรือหม่อมของเจ้านายฝั่งไทย ที่มาจากชาติพันธุ์ลาวจำนวนไม่น้อย หนึ่งในนั้นเป็นเจ้าจอมฝ่ายในตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 และเป็น ที่กล่าวถึงหลายครั้งในประวัติราชวงศ์สมัยต้นรัตนโกสินทร์ คือ เจ้าจอมแว่น หรือเรียกกันว่า “คุณ เสือ” เพราะความเป็นคนดุ เจ้าจอมแว่นได้เป็นที่โปรดปรานของพระสนมเอก “คนโปรด” ของรัชกาลที่ 1³⁶

ในบันทึกของเซอร์จอห์น เบาว์ริง เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับสังคมไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้เอ่ย ถึงความสนใจของเขาต่อวัฒนธรรมของชาวลาว หลังจากได้ยืมเสียงดนตรีชาวลาวอยู่เสมอมเวลา ผ่านไปมาในถนนหรือตามแม่น้ำเจ้าพระยา สะท้อนถึงความนิยมในดนตรีลาวในสยาม และความ นิยมของชนชั้นนำในการมีเม็ยน้อยเป็นชาวลาว³⁷ เชื่อพระวงศ์สำคัญบางตระกูลก็มีเชื้อสายลาวมา จากพระมารดา เช่น สกลุมาลากุล ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยา บำราบปรปักษ์ พระโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็มีพระอัยยิกาคือเจ้าจอม มารดาทองสุข ธิดาพระเจ้าอินทวงศ์ เจ้าเมืองเวียงจันทน์³⁸ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือ “วังหน้า” ประจำรัชกาลนี้ ก็ทรงโปรดความ เป็น “ลาว” ทั้งดนตรีลาว และผู้หญิงลาว ทรงมีเจ้าจอมชาวลาวที่มาจากสระบุรีและนครราชสีมา หลายคนหลายรุ่นด้วยกัน หรือเป็นเจ้าจอมชาวลาวที่อยู่ในราชสำนักอยู่แล้ว เช่น เจ้าจอมมารดา ซ้อย ซึ่งเป็นเชื้อสายเวียงจันทน์ หลานของเจ้าจอมฉิมที่ถวายตัวเป็นพนักงานตั้งแต่ในสมัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความรู้ความสามารถทางเลขและอักษรขอมจน

³⁶ อ้างใน จุลลดา ภักดีภูมินทร์, เวียงวัง, (กรุงเทพฯ : เพื่อนดี, 2545), หน้า 28.

³⁷ จอห์น เบาว์ริง, ราชอาณาจักรและราชรัฐสยาม 1, หน้า 108-109.

³⁸ ดูรายละเอียดต้นสกุล มาลากุล จาก จุลลดา ภักดีภูมินทร์, เวียงวัง, (กรุงเทพฯ : เพื่อนดี, 2545).

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดปราน เมื่อสิ้นรัชกาลก็ได้รับการถวายตัวเป็นเจ้าจอมในวังหน้าในฐานะเจ้าจอม³⁹

ในกรณีของมอญ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ปรากฏชื่อของเจ้าจอมมารดาหรือขุนนางเชื้อสายมอญในราชสำนักไทยอยู่ไม่น้อย สมเด็จพระศรีอมรินทราบรมราชินี พระมเหสีในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเป็นพระราชมารดาของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็สืบเชื้อสายจากคหบดีมอญชาวอัมพวา ราชินิกุลบางช้างซึ่งเป็นพระญาติก็มีเชื้อสายมอญเช่นกัน และแบ่งสายสกุลออกมา อย่างสกุลชูโต จากเจ้าคุณชายชูโต และเชื้อสายบุณนาคที่สืบสกุลมาจากเจ้าคุณหญิงนวล ซึ่งเป็นเจ้าพี่เจ้าน้องของสมเด็จพระศรีอมรินทราบรมราชินี⁴⁰ ในรัชสมัยต่อมา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงมีเชื้อสายมอญ จากทางพระราชมารดาคือสมเด็จพระศรีสุลาไลยเช่นกัน ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี พระมารดาของพระองค์ก็ทรงมีเชื้อสายมอญจากทางพระชนนี ทั้งยังมีเจ้าจอมมารดากลิ่น ซึ่งสืบสายสกุลขุนนางเชื้อสายมอญ คือ คชเสนี มีพระโอรสคือ พระองค์เจ้ากฤษฎาภินิหาร ต้นสกุลกฤดากร เจ้าจอมมารดาอมรวิมล ซึ่งมาจากสายสกุล เพ็ญกุลก็มีเชื้อสายมอญ แม้แต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าจอมที่เป็นธิดาในตระกูลขุนนางเชื้อสายมอญก็ยังคงมีอยู่ เช่น เจ้าจอมมารดาवाद กัลยาณมิตร พระมารดาของพระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน อย่างไรก็ดี ความเป็นมอญ ไม่ได้ถูกรัฐไทยหรือสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์นำเสนอในรูปแบบที่เป็นประเด็นปัญหาความแตกต่างมากนัก เมื่อเทียบกับความเป็นลาว ที่สามารถเป็นประเด็นทางการเมืองได้มากกว่า จากการเป็นหัวเมืองประเทศราชที่แพ้สงคราม ซึ่งอาจจะมีความเป็นไปได้ว่าการที่เชื้อสายชาวมอญสามารถแทรกซึมอยู่ในสายตระกูลของกลุ่มชนชั้นปกครองระดับต่างๆ น่าจะทำให้ความเป็นมอญ มีปัญหาน้อยกว่าความเป็นลาว ที่ถูกนำเสนอในลักษณะที่เป็นรองความเป็นไทย⁴¹

ในกลุ่มของชาวลาว และมอญ อาจจะนำเสนอรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงในบริบททางการเมือง จากการที่ลาวและมอญล้วนแต่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่เข้ามาในสยามจากเงื่อนไขของสงคราม อีกกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่ไม่ได้ผูกพันกับสยามด้วยเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์การเมือง

³⁹ จอห์น เบาว์ริง, *ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม* 1, หน้า 301-304.

⁴⁰ ดูรายละเอียดใน ปิยนาด บุณนาค และมรรยาท กิจสุวรรณ, *การวิเคราะห์ค่านิยมและบรรทัดฐานของสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394): ระบบเครือญาติ การแต่งงาน และครอบครัว*, (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526).

⁴¹ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับการเข้ารับราชการฝ่ายในของผู้หญิงชาวมอญ กับตระกูลขุนนางเชื้อสายมอญ ใน องค์บรรจุน, *ผู้หญิงมอญ, อำนาจและราชสำนัก*, (กรุงเทพฯ: มติชน, พ.ศ. 2550).

ดังเช่น จีน สามารถสร้างรูปแบบความสัมพันธ์ชายหญิงระหว่างความเป็นไทยและความเป็นจีนที่มีความผสมกลมกลืนกันได้อย่างดี แม้ว่าชาวจีนจะไม่ถูกนับรวมเป็นราษฎรสยาม ไม่อยู่ในระบบของการเกณฑ์แรงงาน และมีวัฒนธรรมกับความเชื่อทางศาสนาที่ไม่เหมือนกับชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เลย แต่ชาวจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้นำเสนอรูปแบบของความสัมพันธ์ชายหญิงที่เชื่อมโยงกับบริบททางเศรษฐกิจภายในสังคมไทย

ชาวจีนได้อพยพเข้ามาเป็นจำนวนมาก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และในรัชสมัยต่อมา คือ สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีชาวจีนเฉพาะในเขตกรุงเทพฯ มากกว่า 20,000 คนจากทั้งหมด 1,500,000 คน⁴² โดยชาวจีนที่อพยพเข้ามานี้ ได้เข้ามา มีบทบาทในระบบเศรษฐกิจของสังคมไทยเป็นอย่างมาก ผู้อพยพส่วนใหญ่มักจะเป็นผู้ชาย เมื่อชายชาวจีนเหล่านี้ได้สมรสกับหญิงไทย บุตรที่เกิดขึ้นมักจะถูกเลี้ยงดูตามผู้เป็นพ่อและได้รับการศึกษาแบบจีน เบาวริงได้อธิบายถึง ผู้หญิงไทยที่เป็น“เมีย”ของชาวจีนที่เขาได้พบเห็นว่า

สตรีชาวสยามจะได้รับการดูแลอย่างดีจากสามีชาวจีนของเธอ ดูเหมือนว่าพวกเธอจะชื่นชอบการทำงาน ทำให้ตนเองต้องวุ่นวายมากขึ้นกับการทำงานในบ้าน และโดยทั่วไปแสดงให้เห็นความก้าวหน้าที่ดีอันเนื่องมาจากอิทธิพลจากภายนอก⁴³

สังคมชาวจีนที่อพยพมาอยู่ในสยามโดยทางเรือ ขาดแคลนผู้หญิงจีนเนื่องจากการที่ผู้ใหญ่ของตระกูลในเขตอพยพของประเทศจีนตอนใต้ ไม่ยอมให้ภรรยาติดตามสามีไปต่างประเทศด้วยเกรงว่าจะสูญเสียสมาชิกครอบครัวไปทั้งหมด และคาดหมายว่าผู้อพยพไปหาเงินในต่างประเทศเมื่อได้ผลประโยชน์จะส่งกลับมาสู่ญาติพี่น้อง และได้กลับมาดูแลครอบครัวต่อไป⁴⁴ ชาวจีนอพยพนั้น หลังจากอยู่ในสยามได้เพียง 2-3 ปี ก็สามารถมีฐานะดีได้เท่ากับคนไทยส่วนใหญ่ ไม่มีความตะขิดตะขวงใจในเรื่องศาสนาของแต่ละฝ่าย อีกทั้งชาวจีนเต็มใจที่จะปรับตัวเองให้เข้ากับพุทธ

⁴² จอห์น เบาวริง, *ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม* 1, หน้า 106-107.

⁴³ เฟ็งอ๋าง, หน้า 107.

⁴⁴ มีการยกเว้นในกรณีครอบครัวยากจนมากๆ ผู้หญิงจึงจะถูกขายไปเป็นโสเภณี การอพยพเข้ามาของหญิงชาวจีนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงในช่วง พ.ศ. 2436 ลงไป จึงมีการเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ แต่ก็ยังไม่มากเมื่อเทียบอัตราส่วนกับผู้ชาย (หน้า 129) – อ้างถึงใน สกินเนอร์, จี. วิลเลียม สกินเนอร์, *สังคมจีนในประเทศไทย ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*, บรรณาธิการ: ชาณูวิทย์ เกษตรศิริ, แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์, ธีรจิตต์ อ่ำไพพรรณ, ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข, ภรณ์ กาญจนันฐิติ, ปรีญา บุญญะศิริ, ศรีสุข ทวีธาประสิทธิ์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้า และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548), หน้า 129.

ศาสนาแบบไทย ในความจริงมีสิ่งชวนใจที่แท้จริงอีกหลายเรื่อง ที่ทำให้หญิงไทยแต่งงานกับคนจีนมากขึ้น จากวิถีปฏิบัติในสังคมที่ผู้หญิงไทยจะเป็นผู้ทำมาค้าขาย ไม่ใช่ผู้ชาย หญิงไทยเหล่านี้มีความรู้ความชำนาญในทางการค้ามาก และได้สังเกตเห็นคุณประโยชน์ของการมีสามีจีนที่เป็นคนขยันขันแข็ง⁴⁵ สำหรับชายจีนนั้น การมีภรรยาที่มีชาติกำเนิดเป็นไทย สามารถเอื้อประโยชน์หลายประการ เช่น พ่อค้าชาวจีนที่มีภรรยาไทยจะได้รับความสะดวกในการติดต่อซื้อขายกับลูกค้าคนไทย และสมัยที่มีทาสกล่าวกันว่าชาวจีนที่มีภรรยาไทยสามารถทำการกู้ยืมเงินได้ง่ายกว่าเนื่องจากหากเป็นหนี้สามารถขายภรรยาหรือบุตรลงเป็นทาสได้ ยิ่งกว่านั้น การแต่งงานกับคนไทยเป็นเรื่องที่หมดเปลืองน้อยกว่าการแต่งงานในเมืองจีนมาก⁴⁶ และยังมีกลุ่มชาวจีนที่ประสบความสำเร็จทางเศรษฐกิจ โดยสามารถแทรกซึมเข้าไปในระบบศักดินาได้ ด้วยการสร้างสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับชนชั้นนำในระบบศักดินา⁴⁷ กล่าวคือการยกลูกสาวซึ่งก็เป็น “ลูกครึ่ง” ระหว่างจีนและไทยให้เป็นเจ้าจอมหม่อมหม่อมในในกลุ่มเจ้านายหรือเป็นภรรยาของขุนนางระดับสูง

ในกลุ่มของชาวจีนสยาม แม้ธรรมเนียมจีนดั้งเดิมเมื่อเทียบกับธรรมเนียมไทยจะให้ความสำคัญกับผู้ชายมากกว่า เช่น การนับสายตระกูลทางบิดา และให้ความสำคัญกับทายาทฝ่ายชายมากกว่า แต่การเป็น “เมีย” ของคนจีนในไทยกลับมีความแตกต่างจากธรรมเนียมจีนดั้งเดิมอยู่ไม่น้อย สังคมจีนสยามมีการผ่อนปรนความเข้มแข็งของลักษณะดังกล่าว โดยให้ความสำคัญกับการสืบทอดทางมารดา และการให้ความสำคัญกับทายาทฝ่ายหญิง เช่น ในกรณีของอ้าแดงอยู่ ภรรยาเจ้สัวจาดหรือหลวงอภัยวานิช (จาด)⁴⁸ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เข้ามามีบทบาทในการดูแลทรัพย์สินสมบัติเป็นสิทธิขาดหลังจากสามีตาย และทำให้ทรัพย์สินส่วนใหญ่รวมทั้งคฤหาสน์เก่าแก่ของตระกูลสืบทอดสู่ทายาทฝ่ายหญิงดูแลต่อ ทั้งที่ภายในตระกูลมีบุตรชายจำนวนไม่น้อย คฤหาสน์ไชวเฮงไถ่ของสกุลไชวซึ่งลูกหลานกระจายอยู่ในสกุลจาดิกวนิช และศราวกันวนิช จึงเปลี่ยนมือมาอยู่ในสกุลโปษยะจินดา (แซ่แต้) ซึ่งต่างสกุลกันเนื่องมาจากการแต่งงานเข้ามาของลูกเขยในรุ่นที่สาม ระบบการสืบสายเครือญาติทั้งสองฝ่าย ทำให้เด็กที่เกิดมามีความสัมพันธ์กับญาติทั้งสายพ่อและแม่ ตรงข้ามกับธรรมเนียมจีนดั้งเดิม ที่มีการ

⁴⁵ Smyth 1898-H.Warington Smyth, *Five Years in Siam*, 2 vols. London: John Murray, 1898. – อ้างใน จี. วิลเลียม สกินเนอร์, *สังคมจีนในประเทศไทย ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*

⁴⁶ จี. วิลเลียม สกินเนอร์, *สังคมจีนในประเทศไทย ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*, หน้า 130.

⁴⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ปากไก่และไบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์*, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์จำกัด, พ.ศ. 2527), หน้า 108.

⁴⁸ ดูรายละเอียดประวัติ ไชวเฮงไถ่ ใน -พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร, *นายแม่*, (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์, 2546).

สืบสายเครือญาติสายเดียวคือพ่อ ในระบบจีนสยามผู้หญิงมีสิทธิได้รับมรดกที่เป็นทรัพย์สิน ที่ดิน หรือตำแหน่งเท่าๆ กับพี่ชายหรือน้องชายของตน และยังสามารถควบคุมดูแลทรัพย์สินนั้นได้แม้หลังการแต่งงานแล้ว ยิ่งกว่านั้น การแลกเปลี่ยนทรัพย์สินระหว่างครอบครัวบ่าวสาว มักจะคาดหวังให้ครอบครัวฝ่ายชายจ่ายมากกว่า เพื่อตั้งเป็นสินสมรสซึ่งอาจรวมสิ่งมีค่าอื่นๆ และบริการต่างๆ ที่ครอบครัวฝ่ายชายต้องให้กับฝ่ายหญิง⁴⁹ เช่น ในกรณีคดีมรดกของจีนหก เป็นการแย่งสินเดิมกันระหว่าง อำแดงอู ผู้เป็นแม่สามี กับอำแดงเจียม ลูกสะใภ้ เมื่อจีนหกตาย อำแดงอูฟ้องร้องขอสินเดิมคือเงินและเรือนหอคืนจากลูกสะใภ้ แต่อำแดงเจียมไม่ยอม ท้ายสุดฎีกาถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้ยกฟ้องอำแดงอู เพราะอำแดงเจียมมีลูกกับจีนหก ควรจะมีสิทธิในมรดกของผู้เป็นพ่อที่ได้มาจากปู่ย่าเช่นกัน⁵⁰

มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทยก่อนสมัยปฏิรูปประเทศ แม้ว่าในสังคมจะมีรายละเอียดของวิถีชีวิตแตกต่างกันไปอันเนื่องมาจากความแตกต่างทางด้านชาติพันธุ์ แต่ไม่ได้ถูกนำเสนอในรูปแบบของปัญหาหรือข้อขัดแย้งภายในสังคม และสามารถดำรงอยู่ด้วยกันได้ เช่นความผสมกลมกลืนกันระหว่างไทย มอญ ลาว แม้แต่ในกลุ่มชาวจีน จะมีวัฒนธรรมและความเชื่อทางศาสนาที่แตกต่างจากชาวไทย แต่ก็สามารถมีเมียชาวไทย มีลูกที่สามารถเลือกใช้ชีวิตได้ทั้งแบบจีนและไทย

มโนทัศน์เรื่อง “เมีย”, ชาติพันธุ์ และการปฏิรูปประเทศ

สมัยการสร้างรัฐแบบรวมศูนย์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชนชั้นปกครองมีการนำเสนอรูปแบบความเป็นไทยกว้างขึ้น โดยมีการจัดทำแผนที่แสดงขอบเขตของพระราชอาณาจักรอย่างชัดเจน มีการกำหนดความเป็นไทยให้ผู้คนที่อาศัยอยู่ภายในพระราชอาณาจักร มีคำว่าชาติ ซึ่งแต่ก่อนเป็นเพียงเครื่องชี้ให้เห็นแหล่งที่มาของกำเนิดเชื้อชาติ และความเป็นเอกลักษณ์ของเชื้อชาติ แต่ต่อมาได้แปรเปลี่ยนเป็นแนวคิดเรื่อง ชาติ อันหมายถึงประชาชนที่อาศัยอยู่ภายในเขตแดนที่กำหนด และมีความสวามิภักดิ์ทางการเมืองต่อผู้มีอำนาจสูงสุดคนเดียวกัน⁵¹

นอกจากการกำหนดพระราชอาณาเขตอย่างชัดเจน และกำหนดความเป็นไทยให้กับผู้คนในพระราชอาณาเขตแล้ว ยังมีความพยายามที่จะลดความแตกต่างของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่แสดงถึง

⁴⁹ ปราณี วงษ์เทศ, *เพศสภาวะในสุวรรณภูมิ(อุษาคเนย์)*, หน้า 6- 7.

⁵⁰ อ่างใน ประยุทธ์ สิทธิพันธ์, *ศาลไทยในอดีต*, (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2551), หน้า 224-226.

⁵¹ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเก่า*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: โอ.เอ.พรินติ้งเฮ้าส์, 2546), หน้า 297.

ความ “ไม่ใช่ไทย” ให้มีความผสมกลมกลืนกับไทยมากที่สุด เพื่อไม่ให้เกิดข้อขัดแย้งกับความคิดเรื่อง “ชาติ” ตามอุดมการณ์ของรัฐ ดังจะเห็นได้จากการรับเอาเจ้าดารารัศมี ธิดาเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ และเจ้าศรีพรหมมา ธิดาเจ้าผู้ครองนครน่านเข้ามาในราชสำนักสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงให้เห็นถึงรัฐไทยกับความพยายามในการผนวกเมืองประเทศราชทางด้านนามาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม เจ้าอยู่หัว เจ้าดารารัศมีอยู่ในสถานะของตัวเชื่อมอำนาจทางการเมืองระหว่างราชสำนักสยามและราชสำนักเชียงใหม่ ในเวลาที่มีการล่าอาณานิคมกำลังเข้ามาทางภาคเหนือของประเทศ เห็นได้จากการให้ความสำคัญของเจ้าดารารัศมีในระดับของพระราชชายา ไม่ใช่ตำแหน่งเจ้าจอมเช่นสามัญชน และเมื่อพระองค์เจ้าหญิงวิมลนาคนพีสี พระธิดาของเจ้าดารารัศมีสิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตรัสหลังเหตุการณ์นี้ว่าพระองค์เจ้าหญิงพระองค์นี้ควรจะได้เป็นถึงเจ้าฟ้า เพราะพระมารดาก็เป็นถึงเจ้าฟ้า เช่นเดียวกัน⁵²

หลังการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ.2453 รัฐบาลได้ออกกฎหมายความเป็นสัญชาติไทยใน พ.ศ. 2454 กำหนดว่าใครก็ตามที่เกิดในเขตแดนไทยเป็น “คนไทย” แต่ถึงแม้ว่ารัฐแบบรวมศูนย์จะพยายามสร้างรูปแบบความเป็นไทยให้เป็นไปในลักษณะเดียวกัน ก็ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่พยายามแสดงออกหรือคงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ในกลุ่มชาติพันธุ์เดิมของตนเอง ดังเช่นเจ้าดารารัศมี ซึ่งยังคงแสดงอัตลักษณ์ความเป็นเจ้านายล้านนาเอาไว้ อย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นการแต่งพระองค์ หรือการแต่งกายของข้าหลวงในตำหนักแตกต่างจากนางข้าหลวงฝ่ายไทย จากการไว้ผมยาว ไว้ฟันขาว นุ่งซิ่น ล้วนแต่เป็นการแสดงอัตลักษณ์ความเป็นลาวที่แตกต่างจากไทย กระทั่งเจ้าฟองแก้ว เจ้านายสายเชียงใหม่ที่ได้สมรสกับเจ้าพระยาธรรมิกราชภิบาล (ม.ร.ว. ปุ้ม มาลากุล ณ อยุธยา) ภายหลังได้ขัดแย้งกับญาติของสามี ซึ่งต้องการให้เจ้าฟองแก้วเปลี่ยนทรงผม จากการไว้ยาวแบบชาวเชียงใหม่ มาไว้ผมสั้นเช่นเดียวกับ “คนไทยได้” เพราะไม่อยากจะให้คนอื่น ๆ เรียกได้ว่ามีสะโพกเป็นลาว แต่เจ้าฟองแก้วไม่ยอมตัดผม จนต่อมากลายเป็นเหตุให้ถึงกับต้องแยกทางกับสามีและกลับมาเป็นข้าหลวงในเจ้าดารารัศมีตามเดิม ส่วนเจ้าพระยาธรรมิกราชภิบาลก็สมรสใหม่อีกครั้งกับผู้หญิงไทย⁵³

นอกจากนี้ยังมีการปฏิเสธที่จะสร้างสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับฝ่ายไทย โดยไม่ยอมเป็นหม่อมของเจ้านายสยาม เช่น เจ้าบัวระวง และเจ้าชมชื่น ในกรณีของเจ้าบัวระวง พระญาติและข้าหลวงในเจ้าดารารัศมี เจ้าดารารัศมีได้ปฏิเสธการสู่ขอของทั้งสมเด็จพระมหาลวงชุมพรเขต

⁵² ุรายละเอียดพระองค์เจ้าหญิงวิมลนาคนพีสีใน จุลลดา ภักดีภูมินทร์, **เจ้านาย**, (กรุงเทพฯ : เพื่อนดี, 2545).

⁵³ ปราณี ศิริธร, **เพชรล้านนา เล่ม 1**, (เชียงใหม่: ผู้จัดการ ศูนย์ภาคเหนือ, 2538), หน้า 43-44.

อุดมศักดิ์ และสมเด็จพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ซึ่งต่างมีชายากันอยู่แล้ว เพราะต้องการให้เจ้าบัวระวงสมรสกับเจ้าสุขเกษม เจ้านายเชียงใหม่ด้วยกัน⁵⁴ ในขณะที่เจ้าชมชื่น มีบิดามารดา คือเจ้าราชสัมพันธ์วงศ์ (ธรรมลังกา) กับเจ้าคำย่นได้ปฏิเสธ ไม่ให้ธิดาเป็นหม่อมในสมเด็จพระ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม เพราะไม่ไว้ใจว่า เจ้าชมชื่นจะได้เป็น “สะใภ้หลวง” จริงจัง เพราะเห็นตัวอย่างมาจากกรณีที่เจ้าชายแก้ว ธิดาเข้าทักซิณนิเกตน์ (มหายศ) เคยเป็นหม่อมของสมเด็จพระ กรมหมื่นพิทยลาภพฤธิตาตาในสมัยที่ทรงขึ้นมว่าราชกาที่เชียงใหม่ แต่ไม่ได้รับพระบรมราชานุญาต ในการเสกสมรส ภายหลังกรมหมื่นพิทยลาภพฤธิตาตาเสด็จกลับกรุงเทพฯ ไม่ได้พาหม่อมลงไป ด้วยกัน กลายเป็น “แม่ร้าง” ทั้งที่ยังอายุเพียงสิบหกปี กลายเป็นบทเรียนครั้งสำคัญของเจ้านาย ล้านนา⁵⁵ ทั้งนี้ในสมัยต่อมา เรื่องราวเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของ หญิงลาว กับความสัมพันธ์ชายหญิง ข้ามกลุ่มชาติพันธุ์กับชายไทย ก็มักจะถูกถ่ายทอดมาในรูปแบบของความรักที่ไม่สมหวัง ระหว่าง สาวชาวเหนือกับหนุ่มชาวไทยได้ เช่น บทละครเรื่อง **สาวเครือฟ้า** ที่ฝ่ายหญิงสาวชาวเหนือหรือ ชาวลาว มักจะจบชีวิตลงด้วยโศกนาฏกรรมเพราะการถูกหลอกลวงโดยชายไทย การนำเสนอ ความเป็นลาวในรูปแบบความสัมพันธ์ชายหญิงในสมัยปฏิรูปประเทศ ในลักษณะที่อธิบายมานี้ แม้จะเป็นความพยายามที่อำนาจรัฐนำเสนอความแตกต่างจากกระแสหลัก แต่ความเป็นลาว ยังคงเป็นความแตกต่างที่สังคมไทย หรืออย่างน้อย รัฐไทยไม่ได้มองว่าความพยายามสร้างความ แตกต่างดังกล่าวจะสามารถยกระดับขึ้นมาเป็นปัญหาระดับการเมืองได้

แต่ความพยายามในการรักษาอัตลักษณ์เฉพาะกลุ่มของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ไม่ใช่ไทยซึ่ง ค่อนข้างจะเป็นประเด็นปัญหาที่รุนแรงในสมัยปฏิรูป ได้แก่กลุ่มชาวจีน

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศไทยเริ่มตระหนักถึงความ เปลี่ยนแปลงในกลุ่มชาวจีนในไทยที่ได้รับอิทธิพลความคิดชาตินิยมจีน ความนิยมในการแต่งงาน ด้วยกันเองในกลุ่มชาวจีน จากการที่เริ่มมีผู้หญิงจีนอพยพเข้ามาสยาม ทำให้ชนชั้นนำมีความ ระมัดระวังในการปฏิสัมพันธ์กับชาวจีนมากยิ่งขึ้น มีการให้ความสนใจกับการแต่งงานข้ามเชื้อชาติ ระหว่างชายจีนและหญิงไทย เพื่อสร้างการผสมกลมกลืนระหว่างเชื้อชาติ ให้ชาวจีนมีความนิยม เอียงมาทางไทยมากขึ้น แต่ไม่มีนโยบายที่เป็นรูปธรรมออกมาจนถึงรัชกาล⁵⁶ หนึ่งปีหลังการ

⁵⁴ เฟิงอ๋าง, หน้า 53-61.

⁵⁵ เฟิงอ๋าง, 126-133.

⁵⁶ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, “แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับสังคมไทย พ.ศ. 2468-2475”, เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ เนื่องในวโรกาส 100 ปี พระราชสมภพพระบาทสมเด็จพระ ปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง “สังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว” : สถาบันไทยศึกษา และ ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 7-9 ก.พ. 2537, หน้า 31.

สวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในประเทศจีนเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ เมื่อดร.ซุนยัตเซ็นสามารถนำขบวนการปฏิวัติซึ่งเขาเป็นผู้นำลุกขึ้นมาโค่นล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของราชวงศ์ชิงได้เป็นผลสำเร็จ และทำให้จีนเป็นประเทศแบบสาธารณรัฐ⁵⁷ และในปลายปีเดียวกัน ในสยามได้มีคณะทหารหนุ่มที่ได้รับแรงบันดาลใจจากการปฏิวัติในประเทศจีน และการปฏิวัติในโปรตุเกสเมื่อปีก่อนหน้านี้ ได้พยายามกระทำการยึดอำนาจในเหตุการณ์กบฏ ร.ศ. 130 มีหัวหน้าคณะคือ ร.อ. ชุนทวยหารพิทักษ์ (เหล็ง ศรีจันทร์) เรียกชื่อคณะทหารนี้ว่า “คณะก๊กเหม็ง” อันมีความหมายถึงการปฏิวัติ หรือเปลี่ยนแปลงดิน มีเป้าหมายในการเปลี่ยนแปลงประเทศให้เป็นระบอบประชาธิปไตย แต่แผนการดังกล่าวประสบกับความล้มเหลวเพราะข่าวรั่วไหล คณะทหารกลุ่มนี้ถูกจับกุม และถูกลงโทษด้วยการจำคุกในเวลาต่อมา⁵⁸ ในสมัยปฏิรูปประเทศ การเคลื่อนไหวของชาวจีนสยามจึงถูกรัฐจับตามองด้วยความหวาดระแวง อันเนื่องมาจากการสนับสนุนการปฏิวัติจีนของจีนสยาม ได้กระทบต่ออุดมการณ์ของสยามที่ยังคงเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์⁵⁹ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จีนเป็นกลุ่มชนที่พระองค์ไม่ทรงนิยมตลอดรัชสมัย อย่างไรก็ตาม การแสดงออกของรัฐไทยสมัยปฏิรูปไม่ได้มีมาตรการปราบปรามรุนแรงแต่อย่างใด⁶⁰

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับชาวจีนในไทยที่ค่อนข้างอคติอย่างเปิดเผย ในการตอบได้นักหนังสือพิมพ์ที่วิพากษ์วิจารณ์ความล้มเหลวของรัฐบาลกับนโยบายทางด้านเศรษฐกิจ พระองค์ทรงปฏิเสธความยากจนของคนไทย และทรงเห็นว่าการค้าหลังทางเศรษฐกิจ มีสาเหตุมาจากการที่คนจีนส่งเงินกลับไปประเทศจีน⁶¹ ในพระราชนิพนธ์ รวมทั้งบทละครของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวหลายชิ้นสะท้อนทัศนคติที่เป็นด้านลบต่อความเป็นจีนในสยาม เช่น **ยิวในบูรพาทิศ เมืองไทยจงดั้นเกิด ลัทธิเอาอย่าง**

ท่านผู้เป็นชาวชาติไทย ย่อมมีกิจที่จะต้องกระทำให้แก่ชาติของท่านมากกว่า

⁵⁷ วรศักดิ์ มัทธโนบล, “จีนสยามในความสัมพันธ์ไทย-จีน,” ใน **จักรวาลวิทยา**, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), หน้า 295.

⁵⁸ สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, **สายธารประวัติศาสตร์ ประชาธิปไตยไทย**, (กรุงเทพฯ: พี.เพรส, 2551), หน้า 15-16.

⁵⁹ ศักดิ์ มัทธโนบล, “จีนสยามในความสัมพันธ์ไทย-จีน,” ใน **จักรวาลวิทยา**, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), หน้า 296.

⁶⁰ เพิ่งอ้าง หน้า 296.

⁶¹ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเกอร์, **เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: โอ.เอ.พรินติ้งเฮาส์, 2546), หน้า 316.

ให้แก่ชาติจีน...ข้าพเจ้าก็จะพยายามเตือนให้ท่านนึกถึงข้อนี้ด้วยเป็นนิจ ข้าพเจ้า
ต้องการให้ท่านรู้สึกอย่างซึ้งซาบว่าจีนเป็นชาวต่างชาติ⁶²

ในบทละครของพระองค์ ทรงกำหนดให้ตัวละครเป็นหญิงไทยเชื้อสายจีน เช่น เรื่องหัวใจ
ชายหนุ่ม อันเป็นเรื่องของประพันธ์ หนุ่มนักเรียนนอก ชายไทยซึ่งมีโลกทัศน์แบบตะวันตก เมื่อ
กลับมาเมืองไทย ครอบครัวต้องการให้เขาแต่งงานกับคู่หมั้นที่เตรียมไว้ให้ ประพันธ์ไม่เห็นด้วยกับ
การจับคู่ และไม่พอใจกิมเน้ย คู่หมั้น ซึ่งเป็นหญิงเชื้อสายจีนที่มาจากครอบครัวชนชั้นกลางมี
ฐานะ เพราะมีข้อขัดข้องใจว่ากิมเน้ยไม่ใช่คนไทย มีกิริยามารยาทเกินที่ประพันธ์จะพอใจ ทั้ง
ประพันธ์ยังไปหลงรักสาวไทยคนสวยอีกคนหนึ่ง คือ อูไร ผู้เป็นลูกข้าราชการมีหน้าตาคนหนึ่ง
สุดท้ายกิมเน้ยก็ทิ้งประพันธ์ไปเป็นภรรยาของข้าราชการผู้ใหญ่คนอื่น ประพันธ์จึงได้แต่งงาน
กับอูไร นางในฝันซึ่งเป็นผู้หญิงไทยสมัยใหม่

อีกเรื่องหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงให้ภาพ ‘เมียดจีน’ เป็นหญิงที่มี
พฤติกรรมไม่ดี คือ หัวใจนักรบ เมื่อให้ตัวละครเอก ขุนนางหัวเก่าจอมดีดื้อรั้น เช่น พระภิรมย์วรการ
มีภรรยาชื่อน้อย เป็นสาวจีนชื่อ นางเน้ย นางเน้ยเป็นตัวละครที่เชื่อมโยงกับตัวร้ายของเรื่องอีกสอง
คน คนหนึ่งคือ นายซุ่นเบ้ง พี่ชายของเธอ ที่มีนิสัยขี้ชู้ลาด เห็นแก่ตัว ไม่รักชาติ แต่มีความรู้เรื่อง
กฎหมาย คอยแต่ให้คำแนะนำที่ไม่ดีกับพระภิรมย์ฯ ส่วนอีกคนคือ นายสววย ลูกชายคนโปรดของ
พระภิรมย์ ซึ่งนางเน้ยแอบมีความสัมพันธ์ลับๆ ด้วย

จะเห็นได้ว่า การให้ภาพของ ‘เมียดจีน’ ในงานพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ มักจะเป็นผู้หญิงไม่ดี มีกิริยามารยาทเกินงาม อวดร่ำอวดรวยอย่างกิมเน้ย หรือ
เป็นผู้หญิงที่ไม่ซื่อสัตย์กับสามีอย่างนางเน้ย เป็นการนำประเด็นความขัดแย้งทางชาติพันธุ์ใน
สังคมไทยสมัยนั้นเข้ามาใส่ในรายละเอียดของตัวละคร นอกเหนือไปจากการวิพากษ์วิจารณ์ทัศนะ
และบทบาทของชาวจีนในสยามผ่านบทพระราชนิพนธ์ต่างๆ เพื่อกระตุ้นความรู้สึกชาตินิยมใน
กลุ่มชาวไทยแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงตราพระราชบัญญัติต่างๆ ซึ่งมี
วัตถุประสงค์ในสองลักษณะคือ เพื่อผสมกลมกลืนเข้ากับสังคมไทยและเพื่อควบคุมคนจีนไม่ให้มี
การเคลื่อนไหวในทางที่ไม่พึงปรารถนา ตัวอย่างของพระราชบัญญัติที่มุ่งผสมกลมกลืน ได้แก่

⁶² อัครพานู, “เมืองไทยจตุรัสเกิด”, **พระมหาธีรราชเจ้า**, เรียบเรียงโดย ประยูรทิ สิริพิพันธุ์ (กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์สยาม, 2515), หน้า 421-449.

พระราชบัญญัติที่มุ่งควบคุมชาวจีน เช่น พระราชบัญญัติเนรเทศ พ.ศ. 2455 หรือ พระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. 2456 และพระราชบัญญัติลักษณะคนต่างประเทศเข้าเมือง พ.ศ. 2460 เป็นต้น⁶³

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้กลับมาให้ความสำคัญกับนโยบายผสมกลมกลืนแก้ปัญหาคอมมิวนิสต์ระหว่างชาวจีนสยามอีกครั้ง ด้วยการสนับสนุนให้ชายชาวจีนแต่งงานกับผู้หญิงไทย และยังมีแนวโน้มที่จะกีดกันการแต่งงานระหว่างชาวจีนด้วยกันด้วยความพยายามที่จะวางนโยบายจำกัดการเข้ามาของผู้หญิงชาวจีน⁶⁴ โดยทรงมองว่าการแต่งงานระหว่างชาวจีนด้วยกันนั้นอาจจะเป็นภัยแก่ประเทศได้

ตามความเห็นส่วนตัวฉันคิดว่า ถ้าเราสามารถหยุดยั้งการเข้ามาของผู้หญิงจีนระดับล่าง นั่นจะเป็นสิ่งที่ดีที่สุด ในความคิดของฉันถ้าหากชาวจีนนำภรรยาชาวจีนเข้ามาด้วย และมามีลูกในสยาม นั่นจะเป็นอันตรายต่อสยามในภายภาคหน้า⁶⁵

ในกรณีที่ชายชาวจีนกระทำความผิดทางกฎหมาย หากมี “เมีย” เป็นคนไทยและความผิดไม่รุนแรงนัก ก็มักจะได้พระมหากรุณาธิคุณในการพระราชทานอภัยโทษเป็นพิเศษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของโทษเนรเทศ⁶⁶

ความคิดชาตินิยมแบบรัฐชาติสมัยใหม่ที่ถูกนำเสนอในสมัยปฏิรูปประเทศ ทำให้ความเป็น “จีน” ที่เคยเป็น ถูกเปลี่ยนความหมายไปตามบริบททางสังคม ประเด็นทางการเมืองและลักษณะสังคมจีนในไทยที่เปลี่ยนแปลงไปจากการไหลบ่าเข้ามาของชาวจีนอพยพกลุ่มใหม่ที่มีมากยิ่งขึ้นจากความผันผวนทางการเมืองของเอเชียสมัยอาณานิคม มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” กับเงื่อนไขความเป็น “จีน” ที่เคยแสดงถึงความผสมกลมกลืนภายในสังคมไทยยุคก่อนสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จึงกลายเป็นตัวแบ่งแยกระหว่าง “ไทย” และ “จีน” ด้วยมายาคติของชาตินิยม

⁶³ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, “แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับสังคมไทย พ.ศ. 2468-2475”, เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ เนื่องในวโรกาส 100 ปี พระราชสมภพพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง “สังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว”: สถาบันไทยศึกษา และฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 7-9 ก.พ. 2537, หน้า 32.

⁶⁴ เฟิ่งอ๋าง, หน้า 34-35.

⁶⁵ อ๋างใน สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, “แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับสังคมไทย พ.ศ. 2468-2475”, หน้า 35.

⁶⁶ เฟิ่งอ๋าง, หน้า 35-36.

ประเด็นการแต่งงานข้ามชาติพันธุ์ที่น่าสนใจอีกรูปแบบหนึ่งในสมัยปฏิรูปประเทศ คือการแต่งงานข้ามชาติพันธุ์ระหว่างชาวไทยกับชาวตะวันตก ซึ่งเกิดขึ้นได้ไม่บ่อยนัก และมีความแตกต่างระหว่างเชื้อชาติและศาสนามากกว่าชาติเอเชียอื่นๆ

การแต่งงานข้ามชาติพันธุ์ระหว่างชาวไทยกับชาวตะวันตกมีมาตั้งแต่ในสมัยอยุธยาแล้ว แต่การกีดกันทางกฎหมายดังที่ระบุไม่ให้ชาว “ไท มอญ ลาว” แต่งงานกับ “แขกฝรั่งอังกฤษกุลาละมลายู” ก็น่าจะมาจากการที่รัฐสยามเป็นห่วงกำลังคนมากกว่า ในกรณีของบุตรที่จะเกิดขึ้นมาระหว่างชาวตะวันตกกับชาวไทย⁶⁷ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งอยู่ในช่วงปฏิรูปสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ แม้จะมีบริบททางสังคมที่แตกต่างกันอย่างมากจากสมัยอยุธยาหรือต้นรัตนโกสินทร์ และรัฐไทยกำลังเข้าสู่ความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ท่ามกลางการคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตก รัฐสยามได้ออกกฎหมายเกี่ยวกับการแต่งงานกับคนต่างชาติออกมาใช้บังคับ ซึ่งก็คือพระราชบัญญัติสำหรับแต่งงานคนต่างประเศในกรุงสยาม ร.ศ.116 มีเนื้อหาเกี่ยวกับการจัดระเบียบครอบครัวคนไทยที่ทำการแต่งงานกับคนต่างประเศ เนื้อหาระบุให้การสมรสระหว่างคนไทย กับ คนต่างประเศ ซึ่งในที่นี้มีความหมายถึงกลุ่มชาวตะวันตกเป็นสำคัญ ต้องทำการขออนุญาตจากรัฐเสียก่อน

พระราชบัญญัติสำหรับแต่งงานคนต่างประเศในกรุงสยาม ร.ศ. 116 นั้นมีความน่าสนใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของการเมืองระหว่างประเทศกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวสยามในช่วงเวลาที่ประกาศใช้กฎหมายนี้ ด้วยสภาพความไม่ชัดเจนของการแบ่งแยกผู้คนในปกครองและความพยายามในการรักษาดุลอำนาจรัฐภายในประเทศของตนเองจากตะวันตก พระราชบัญญัติสำหรับการแต่งงานของคนต่างประเศในกรุงสยามนี้ ไม่มีเนื้อหารายละเอียดปลีกย่อยที่จะกีดกันการแต่งงานระหว่างคนในบังคับสยามกับคนต่างชาติแต่อย่างใด แต่มุ่งเน้นการทำบัญชีของคนในบังคับสยามที่แต่งงานกับชาวต่างชาติให้ชัดเจนในรูปแบบเอกสาร โดยใจความสำคัญอยู่ที่การกำหนดให้ในการแต่งงานนั้นจะต้องแสดงคำปฏิญาณต่อหน้าพยาน 4 คนขึ้นไป ถ้าเป็นการแต่งงานในกรุงเทพฯ ก็จะต้องแสดงคำปฏิญาณต่อหน้าเสนาบดีกระทรวงนครบาลหรือผู้แทนเสนาบดี แต่ถ้าเป็นนอกกรุงเทพฯ จะให้แสดงต่อหน้าผู้ว่าราชการจังหวัด⁶⁸ และให้เจ้าพนักงานเขียน

⁶⁷ ดูรายละเอียดเรื่อง สตรีชาวมอญ และชาวสยาม : ความสัมพันธ์กับชาวต่างชาติในกรุงศรีอยุธยา ใน ชีววัต ฌ บัอมเพชร, “ออสุต: ภาพสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างสตรีในสังคมอยุธยากับพ่อค้าชาวต่างชาติ”. **สตรีแคว้นในประวัติศาสตร์เอเชีย**, สุวดี เจริญพงศ์, ปิยนาด บุนนาค-บรรณารักษ์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์จำกัด, 2550), หน้า 239-266.

⁶⁸ พระราชบัญญัติสำหรับแต่งงานคนต่างประเศในกรุงสยาม-มาตรา 2, อ่างโน สมเด็จพระมหาลงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, **กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่**, (กรุงเทพฯ: เนติบัณฑิตยสภา, 2504), หน้า 2.

คำปฏิญญาดังกล่าวเป็นเอกสาร รวบรวมเก็บไว้ในห้องเก็บหนังสือของพระทรวงนครบาลและห้องเก็บหนังสือของกระทรวงต่างประเทศ⁶⁹

แม้เนื้อหาของกฎหมายจะไม่ได้หวงห้ามการแต่งงานระหว่างเชื้อชาติ แต่วิธีการที่ให้คู่แต่งงานชายหญิงต้องทำการปฏิญญาต่อหน้าข้าราชการชั้นสูงเป็นเรื่องยุ่งยากในทางปฏิบัติในยุคสมัยนั้นอยู่น้อย และแม้ว่าจะเห็นได้ชัดเจนว่ากฎหมายฉบับนี้ร่างขึ้นมาเพื่อใช้ในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยกับคนต่างประเทศโดยเฉพาะ แต่กลับไม่มีการให้คำจำกัดความว่าเป็น “ชาวต่างประเทศ” ในกฎหมายฉบับนี้ว่าครอบคลุมบุคคลใดบ้าง กล่าวได้อีกทางหนึ่งว่าการสมรสระหว่างคนไทยกับชาวตะวันตกอาจจะเป็นการเริ่มต้นของการที่อำนาจรัฐได้เข้ามารับรองและมีส่วนร่วมในการจัดการความสัมพันธ์ชายหญิงระหว่างสามีและภรรยา ทั้งนี้บริบททางการเมืองที่มีความหวัดวิตกต่อการแย่งชิงจำนวนพลเมืองระหว่างสยามและจักรวรรดินิยมมีส่วนผลักดันเป็นอย่างมากให้รัฐไทย ณ ขณะเวลานั้น ต้องให้ความสำคัญมากขึ้นกับการแต่งงานระหว่างชาติพันธุ์ที่อาจจะกลายเป็นปัญหาความมั่นคงทางการเมืองได้ แต่อย่างไรก็ดี ไม่มีเนื้อหาใดในกฎหมายระบุชัดว่า “คนต่างชาติ” ในพระราชบัญญัติฉบับนี้จะต้องเป็นแต่ชาวตะวันตก หรือ “ฝรั่ง” เท่านั้น แต่อาจมีความหมายไปถึงกลุ่มคนในบังคับของจักรวรรดิซึ่งอาจจะเป็นชาติพันธุ์จีน ลาว ฯลฯ ที่อยู่ในคุ้มครองของจักรวรรดิด้วย แม้ภาวะทางการเมืองระหว่างประเทศภายใต้ความกดดันจากอำนาจจักรวรรดินิยมจะผ่อนคลายลงมากแล้วในรัชสมัยต่อๆ มา แต่พระราชบัญญัติสำหรับแต่งงานคนต่างประเทศในกรุงสยาม ร.ศ. 116 นี้ยังคงบังคับใช้เรื่อยมาจนถึง พ.ศ. 2480 หลังจากรัฐไทยบังคับใช้การจดทะเบียนสมรส ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ครอบครัว อย่างเป็นทางการได้ 2 ปี

ที่น่าสนใจอีกอย่างของการแต่งงานข้ามชาติพันธุ์ระหว่างไทยกับชาวตะวันตกนั้น เป็นการนำเสนอลักษณะครอบครัวแบบสมัยใหม่คือ การเป็นครอบครัวแบบผัวเดียวเมียเดียว เจ้านายราชวงศ์และบุตรขุนนางที่ไปศึกษาต่อที่ต่างประเทศหลายท่าน ได้รับการศึกษาและยอมรับเอาวิถีชีวิตแบบชาวตะวันตกมาใช้ “เมียฝรั่ง” ที่เป็นที่รู้จักและมีการนำเสนอในรูปแบบประเด็นปัญหาทางการเมืองอยู่หลายครั้ง คือ หม่อมคัทริน (Ekaterina Ivanovna Desnitskaya) ชายาของสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ซึ่งเป็นหญิงชาวรัสเซียกับประเด็นปัญหาความแตกต่างทางเชื้อชาติ เมื่อสมเด็จพระกรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงเป็นเจ้านายในราชวงศ์จักรีพระองค์แรกที่มีชายาเป็นชาวตะวันตก แม้ว่าจะก่อนหน้านี้จะมีขุนนาง

⁶⁹ พระราชบัญญัติสำหรับแต่งงานคนต่างประเทศในกรุงสยาม-มาตรา 2, มาตรา 3, อ้างใน สมเด็จพระกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, *กฎหมายครอบครัว-มรดก เก่าและใหม่*, แปลโดย พันชวีญ ทิพม่อม (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ริเวอร์บุ๊คส์, 2538), หน้า 3.

ข้าราชการระดับสูงบางคนมีภรรยาเป็นชาวตะวันตกมาบ้างแล้ว เช่น เอลิซาเวตา นิโคไลเยฟนา (Elozaveta Vockolaevna) ภรรยาของพระยาสุรยุทธโยธินหาร (ชื่น ภัคดีกุล) นายทหารคนสนิทที่เป็นพระพี่เลี้ยงระหว่างการศึกษาที่รัสเซียของสมเด็จพระมหาลวงพิชฌุโลกประชานาถ แต่การมี “เมียฝรั่ง” ของพระยาสุรยุทธโยธินหารหรือข้าราชการอื่นๆ กลับไม่เป็นข้อขัดแย้งรุนแรงทางสังคมแต่อย่างใด

ประเด็นปัญหาน่าจะเกิดจากสถานะของสมเด็จพระมหาลวงพิชฌุโลกประชานาถเองที่เป็นเจ้านายระดับสูง ทรงเป็นพระเจ้าลูกเธอที่เป็นองค์รัชทายาทอันดับสองรองจากพระเชษฐาคือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือเจ้าฟ้าวชิราวุธในขณะนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีทรงกวี้มากเมื่อทราบถึงการสมรสระหว่างสมเด็จพระมหาลวงพิชฌุโลกประชานาถกับหม่อมคัทริน และตลอดรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่เคยประกาศตั้งหม่อมคัทรินเป็นสะใภ้หลวง และไม่เคยอนุญาตให้เข้าเฝ้า⁷⁰ และแม้ว่าในรัชสมัยต่อมาคือในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงแต่งตั้งให้หม่อมคัทรินเป็นสะใภ้หลวง แต่ในเงื่อนไขของการเป็นองค์รัชทายาทอันดับหนึ่งของสมเด็จพระมหาลวงพิชฌุโลกประชานาถนั้น⁷¹ มีการทำหนังสือยืนยันที่สมเด็จพระมหาลวงพิชฌุโลกประชานาถจะไม่ให้พระโอรสคือ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ขึ้นเป็นรัชทายาท เพราะพระมารดาไม่ใช่เจ้านายชั้นสูง⁷² อย่างไรก็ตาม หม่อมคัทรินสามารถปรับตัวให้เข้ากับชีวิตในราชสำนักได้ในระดับหนึ่ง สาเหตุสำคัญที่ทำให้หม่อมคัทรินได้รับการยอมรับจากราชสำนักในการที่เป็นพระมารดาของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ พระราชนัดดาพระองค์แรกของพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี และการยอมรับปรับตัวเข้ากับธรรมเนียมประเพณีไทยหลายประการ เช่นการฝึกมารยาทการหมอบกราบและการแต่งกายแบบไทย ซึ่งก็ได้รับการฝึกมาจากคุณหญิงภัคดีภุช ซึ่งก็มีลูกสะใภ้เป็นชาวรัสเซียเหมือนกันและฝึกมารยาทดังกล่าวด้วยกันอย่าง เอลิซาเวตา นิโคไลเยฟนา ภรรยาของพระยาสุรยุทธโยธินหาร⁷³

⁷⁰ ม.ร.ว. นริศรา จักรพงษ์ และไอลีน ฮันเตอร์, *แคทยาและเจ้าฟ้าสยาม*, หน้า 83.

⁷¹ ในขณะเวลานั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่ทรงอภิเษกสมรสหรือมีพระมเหสี

⁷² ดูรายละเอียดใน ราม วชิราวุธ, *ประวัติต้นรัชกาลที่ 6*, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2550)1

⁷³ ดูรายละเอียดเรื่อง เอลิซาเวตา นิโคไลเยฟนา ใน “พ่อเล่าให้ลูกฟัง”, อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโท บุศรินทร์ ภัคดีกุล ม.ว.ม.,ป.ช.,ท.จ. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2532.

อย่างไรก็ดี ในที่สุดชีวิตคู่ระหว่างเจ้าฟ้าสยามกับหม่อมรัศมีก็ต้องมีอันเลิกรา และสมเด็จพระหลวงพิชิตุโลภประชานาทรงไปมีความสัมพันธ์ครั้งใหม่กับ ม.จ.ชวลิตโอภาสกรพิพัฒน์ เจ้านายฝ่ายไทยด้วยกัน สร้างความประหลาดใจให้กับสังคมเจ้านายรุ่นเดียวกันเป็นอย่างมาก ตามที่พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ทรงบันทึกไว้ว่า

..การหย่ากันระหว่างพ่อกับแม่ครั้งนั้น ได้ทำให้คนโดยมากตื่นตื่นและประหลาดใจกันทั่วไป ทั้งนี้เพราะใครๆพากันคิดว่า พ่อเป็นบุรุษที่วิเศษ มีเมียคนเดียว และภายในเวลานานถึงเกือบสิบสามปี เกือบจะมีได้เสียแล้ว ผู้หญิงอื่นเลย ...มีบางคนรวมทั้งเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ที่ว่าการหย่ากับแม่นั้นเป็นของดี ข้าพเจ้าจำได้ว่าคืนหนึ่ง ข้าพเจ้าได้ยืนย่ำท่านเล่ากับคนที่มาเฝ้าว่าเสด็จปู่ทรงวงศันดีพระทัยมาก ได้รับสั่งว่า “เมื่อท่านกลับทรงนึกถึงพระราชวงศ์เสียได้เช่นนั้นก็เป็นของดีมาก” ..ทูลหม่อมลู่ (รัชกาลที่ 6-ผู้ศึกษา) นั้นเมื่อแม่ไปทูลลา ได้ทรงแสดงความเสียพระทัย.⁷⁴

แต่ หม่อมคัทรินก็ไม่ใช่ “เมียฝรั่ง” เพียงผู้เดียวของเจ้านายสยาม นอกจากหม่อมคัทรินแล้ว ยังมีเจ้านายระดับรองลงมาเช่น ม.จ. ชีมายู ทองใหญ่ ซึ่งรับราชการในสมเด็จพระหลวงพิชิตุโลภประชานาท และได้ศึกษาทางการทหารจากรัสเซียเช่นกัน ก็มีชายาเป็นชาวรัสเซียคือ หม่อมลุดมิลลา (Ludmilla)⁷⁵ หรือสมเด็จพระยาชัยนาทเรนทร กับหม่อมชาวอังกฤษ คือ หม่อมเอลิซาเบธ⁷⁶ แต่ข้อขัดแย้งกรณีหม่อมเอลิซาเบธมีน้อยกว่า เนื่องจากสมเด็จพระยาชัยนาทเรนทรทรงเสกสมรสในพ.ศ. 2456 อยู่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว⁷⁷ ทำให้กรณี “เมียฝรั่ง” ของสมเด็จพระยาชัยนาทเรนทรมีการผ่อนคลายลงมากกว่า สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกทั้งสมเด็จพระยาชัยนาทเรนทร ทรงมีพระยศเป็นพระองค์เจ้า ไม่ใช่เจ้าฟ้ารัชทายาทเช่นเดียวกับสมเด็จพระหลวงพิชิตุโลภประชานาทชีวิตสมรสของสมเด็จพระยาชัยนาทเรนทรกับหม่อมชาวอังกฤษจึงได้ดำเนินอย่างราบรื่นมา

⁷⁴ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ,เกิดวังปารุสก์ ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ 12, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิเวก, 2547), หน้า 137.

⁷⁵ หม่อมลุดมิลลา สกุลเดิม อิวาโนวิทซ์ บาริสซาคอฟ สมรสกับม.จ.ทองชีมายู ทองใหญ่ ฟ่านักอยู่ในประเทศไทย จนกระทั่งอนิจกรรม รวมอายุ 90 ปี-ผู้ศึกษา.

⁷⁶ หม่อมเอลิซาเบธ รั้งสิต สกุลเดิม ชาร์นแบร์เกอร์ (Elizabeth Scharnberger) สมรสกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารั้งสิตประยูรศักดิ์ กรมพระชัยนาทเรนทร ฟ่านักอยู่ในประเทศไทยจนกระทั่งอนิจกรรม รวมอายุ 81 ปี – ผู้ศึกษา.

⁷⁷ อ้างใน จุลลดา ภักดีภูมินทร์, เวียงวัง, (กรุงเทพฯ : เพื่อนดี, 2545).

ตลอด ทั้งนี้สังเกตได้ว่า “หม่อมฝรั่ง” หรือ “เม็ยฝรั่ง” ต่างก็ต้องมีความพยายามในการปรับตัวเข้าหาความเป็นไทยอยู่บ้าง เช่น ในหม่อมเอลิซาเบ็ธนั้น การแต่งกายที่ปรากฏในรูปถ่ายหลายรูปเป็นการแต่งกายเช่นผู้หญิงไทย⁷⁸ และพระโอรสของหม่อมคัทริน และหม่อมเอลิซาเบ็ธต่างก็ต้องนับถือพระพุทธศาสนาเหมือนพระบิดา

การมี “เม็ยฝรั่ง” ของชนชั้นนำสยามเป็นที่ยอมรับกันได้ในสังคม ชาวสยามพยายามที่จะก้าวไปสู่ความเป็นอารยชนแบบตะวันตก ทำให้ความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมตะวันตกและตะวันออกไม่เป็นปัญหาระหว่างชายหญิงอย่างที่น่าจะเป็น แต่ความแตกต่างของการแต่งงานข้ามชาติพันธุ์ในสมัยปฏิรูปอาจเป็นปัญหาก็ได้ หากบริบททางการเมืองโดยรอบเอื้อต่อการเกิดข้อขัดแย้ง เช่นในกรณีของหม่อมคัทริน เป็นต้น

อาจจะกล่าวได้ว่าการจัดการความสัมพันธ์ชายหญิง ปัจจัยความแตกต่างทางชาติพันธุ์ภายในสังคมไทยอาจจะไม่ใช่ประเด็นปัญหาหรือข้อขัดแย้งภายในสังคมเลย หากไม่มีการนำเสนอเพื่อประโยชน์ในบริบททางการเมืองของรัฐเข้ามาเป็นตัวแปร แม้ความคิดแบบรัฐชาติที่เริ่มก่อตัวในรัฐสยามจะทำให้สังคมไทยถูกทำให้คิดตามปฏิบัติตามในความเป็นไทยกระแสหลัก และทำให้ความไม่เป็นไทยภายในสังคมกลายเป็นความแปลกแยกอยู่บ้าง แต่ในเรื่องของการแต่งงานข้ามชาติพันธุ์ในสังคมไทยซึ่งเป็นเรื่องที่มีมาแต่ช้านานแล้ว แม้จะมีความคิดชาตินิยมเข้ามาเป็นประเด็นความขัดแย้ง แต่ในทางปฏิบัติของวิถีชีวิตภายในสังคม สังคมไทยมีศักยภาพในการทำข้อขัดแย้งและความแตกต่างดังกล่าวผสมกลมกลืนอยู่ด้วยกันได้

สรุป

สมัยปฏิรูปประเทศเป็นช่วงเวลาสำคัญของการเปลี่ยนแปลงหลายๆสิ่งภายในสังคมไทย ความเจริญของบ้านเมืองอันเนื่องมาจากการผสมผสานระหว่างความเป็นไทยกับความเป็นสมัยใหม่แบบรัฐตะวันตก ก่อให้เกิดรูปแบบทางความคิดแบบใหม่ เกี่ยวกับการจัดความสัมพันธ์ชายหญิงในสังคมไทย ส่วนใหญ่แล้วจะมีการแพร่หลายในกลุ่มชนชั้นนำ หรือปัญญาชน จากความสามารถในการเข้าถึงการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้กับตะวันตก แม้ดูเหมือนว่าการเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปตามรูปแบบสังคมตะวันตกดังกล่าวจะทำให้สถานภาพของผู้หญิงไทยดีขึ้น แต่การเปลี่ยนแปลงนี้มีจุดเริ่มต้นจากกลุ่มผู้หญิงชนชั้นนำแล้วค่อยๆเผยแพร่ออกมาสู่ผู้หญิงชนชั้นกลางและชนชั้นล่าง ประเด็นของปัญหา คือ วัฒนธรรมของชนชั้นนำไทยนั้นกำหนดให้

⁷⁸ ดูรายละเอียดภาพถ่ายหม่อมเอลิซาเบ็ธใน ม.จ. ปิยะรังสิต รังสิต, *เกิดวังไม้*, อนุสรณ์ในงานเสด็จพระราชทานเพลิงศพ ม.จ. ปิยะรังสิต รังสิต ป.ช., ป.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 4 เมษายน 2533.

ผู้หญิงเป็น “เมีย” ก่อนการเป็น “แม่” ผู้หญิงมีหน้าที่ในครอบครัวคือการปรนนิบัติดูแลให้มีความสุขแก่สามีเป็นสำคัญ ในขณะที่วัฒนธรรมสามีภรรยาที่กำหนดให้ผู้หญิงเป็นแม่ เป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัวและผู้ผลิตของสังคม⁷⁹ สิ่งที่ผู้หญิงชนชั้นนำพยายามนำเสนออุดมคติเรื่อง “แม่เรือนสมัยใหม่” ต่อผู้หญิงชั้นสังคมอื่นๆ จึงไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้หญิงชนชั้นกลางหรือผู้หญิงชาวบ้าน เพราะอุดมคติดังที่กล่าวมาได้เน้นไปที่การเปลี่ยนแปลงทางด้านภาพลักษณ์ เช่น การแต่งกาย การวางตัว เข้าสังคม ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของสังคมตะวันตก จึงสอดคล้องกับวัฒนธรรมศักดินาของไทยที่แบ่งแยกผู้หญิงออกจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการเมือง ครอบครัวผู้หญิงไว้กับอุดมการณ์ “อยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือน” ให้สนใจแต่ในเรื่องของความงาม การแต่งกาย กิริยามารยาท และความเป็นกุลสตรี และบทบาทในครอบครัวที่เอาอกเอาใจสามีเป็นสำคัญ

นอกเหนือจากการสร้างภาพเสนอเรื่อง “แม่เรือนสมัยใหม่” และ “เมียคู่คิด” ความคิดแบบชาตินิยมที่สังคมชนชั้นนำของไทย โดยเฉพาะกลุ่มผู้ปกครองนำเข้ามาแพร่หลาย ก็ได้แยกหญิงมีสามีหรือ “เมีย” ภายในสังคมไทยออกเป็นกลุ่มย่อยต่างๆ ด้วยระบบชาติพันธุ์อีกด้วย จากที่ในสมัยจารีต ความแตกต่างทางชาติพันธุ์และการแต่งงานข้ามชาติพันธุ์สามารถพบเห็นได้เสมอและไม่ได้ถูกนำเสนอในรูปแบบของปัญหาแต่อย่างใด แต่เมื่อสังคมไทยเข้าสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ ความคิดเรื่องชาตินิยมและรัฐชาติได้เข้ามาทำให้ประเด็นความ “ไม่เป็นไทย” สามารถเป็นข้อขัดแย้งในสังคมได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางการเมืองเป็นสำคัญ

⁷⁹ ยศ สันตสมบัติ, “แม่”, ใน คำ: ร่องรอยความคิด ความเชื่อไทย, สุวรรณภา สถาอนันท์, เนื่องน้อย บุญยเนตร, บรรณาธิการ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537), หน้า 156-157.

บทที่ 4

มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” กับการประกาศใช้ บรรพ 5 ครอบครัว พ.ศ. 2478

หลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง พ.ศ. 2475 เพียงสามปี รัฐบาลพลเรือนชุดแรกของไทยภายใต้ระบอบประชาธิปไตยได้ประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์สองฉบับสุดท้าย คือ บรรพ 5 ครอบครัว และบรรพ 6 มรดก พ.ศ. 2478 เป็นการสิ้นสุดกระบวนการแก้ไขกฎหมายให้เป็นแบบรัฐสมัยใหม่ที่เริ่มต้นมาตั้งแต่การปฏิรูปกฎหมายในสมัยรัชกาลที่ 5 ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ครอบครัว และบรรพ 6 มรดก ประกาศใช้ในสมัยรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ผลของการปฏิรูปกฎหมาย นำไปสู่การยุติข้อถกเถียงเกี่ยวกับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของรัฐสยามกับประเทศมหาอำนาจต่างๆ ที่เป็นปัญหาเกี่ยวกับความมั่นคงทางการศาลระหว่างประเทศในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์

การแก้ไขกฎหมายที่ยาวนานมีประเด็นข้อถกเถียงเกี่ยวกับการกำหนดลักษณะครอบครัวลงไปในเรื่องของกฎหมาย บรรพ 5 ครอบครัวเป็นสำคัญ ตัวแปรสำคัญที่ทำให้กระบวนการแก้ไขกฎหมายเกิดความล่าช้าในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์คือการที่ชนชั้นปกครองไม่สามารถระบุนิยามแน่ชัดระหว่างลักษณะ “ผัวเดียวเมียเดียว”(Monogamy)ตามลักษณะครอบครัวในวัฒนธรรมตะวันตก และ“ผัวเดียวหลายเมีย”(Polygamy) ซึ่งเป็นลักษณะครอบครัวที่เป็นที่ยอมรับกันในสังคมไทยและเป็นลักษณะที่แพร่หลายในกลุ่มชนชั้นสูงทั่วไป แต่ไม่เป็นที่ยอมรับในวัฒนธรรมแบบสมัยใหม่ หลังเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเข้าสู่การเป็นรัฐประชาธิปไตยภายใต้การบริหารงานของรัฐบาลคณะราษฎรที่มาจากกลุ่มสามัญชน วันที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2477 รัฐบาลคณะราษฎรได้มีการประกาศให้ใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ 5 ครอบครัว และบรรพ 6 มรดก มีผลบังคับใช้วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2478 เป็นต้นไป¹

บรรพ 5 ครอบครัว พ.ศ. 2478 อันเป็นกฎหมายครอบครัวแบบสมัยใหม่ฉบับแรกของรัฐไทยที่ผลักดันโดยรัฐบาลคณะราษฎรมีลักษณะสำคัญคือ ระบุให้มีการจดทะเบียนสมรส และกำหนดให้การสมรสแต่งงานเป็นไปในแบบลักษณะ “ผัวเดียวเมียเดียว” แบบสมัยใหม่ เนื้อหาของกฎหมายดังกล่าว มีความหมายและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตครอบครัวในสังคมไทยอย่างไรหลังจากการประกาศใช้ เป็นคำถามที่ส่งผลกระทบต่อมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” และการจัดการ

---

¹ ดูรายละเอียดใน - พระราชบัญญัติให้ใช้บทบัญญัติบรรพ 5 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

พุทธศักราช 2477 อ้างใน สมเด็จพระมหาลงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ , กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่, (กรุงเทพฯ: เนติบัณฑิตยสภาพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงกลีบ มหิธร พ.ศ., พ.ศ. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 17 ก.ค. 2504).

ความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงในสังคมไทยเป็นอย่างยิ่ง เนื้อหาในบทนี้ต้องการอธิบายการนำเสนอมนต์เสน่ห์เรื่อง “เมีย” กับข้อขัดแย้งภายในสังคมที่ไม่สามารถหาข้อยุติระหว่างความคิดในการจัดการความสัมพันธ์ชายหญิงแบบไทยและแบบตะวันตกในสังคมไทยก่อนเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง 2475

การมีภรรยาหลายคน และการจดทะเบียน “เมีย” ในสังคมไทย ก่อน พ.ศ. 2478

ก่อนเปลี่ยนแปลงกฎหมายครอบครัวให้เป็นแบบสมัยใหม่ การมีภรรยาหลายคนเป็นเรื่องปกติสำหรับครอบครัวไทย ทั้งนี้ได้ถูกรับรองทางกฎหมาย ในกฎหมายลักษณะตัวเมียซึ่งเป็นกฎหมายครอบครัวฉบับดั้งเดิม มีการแบ่งประเภทเมียออกเป็นสี่ลักษณะ คือ เมียกลางเมือง เมียกลางนอก เมียกลางทาสี และเมียพระราชทาน ทั้งหมดมีสถานภาพทางสังคมที่แตกต่างกัน ในที่นี้เมียพระราชทานจะเป็นภรรยาที่อยู่ในกรณีพิเศษ จากการเป็นภรรยาที่ได้รับการพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ ผู้ที่จะมีภรรยาลักษณะนี้โดยมากจะต้องเป็นมูลนายหรือผู้ทำความดีความชอบต่อพระราชอาณาจักรหรือราชสำนัก เมียพระราชทานนี้มีศักดิ์นาเท่าเทียมกับเมียกลางเมือง ซึ่งถือเป็นเมียหลวง ที่พ่อแม่ของผู้ชายเป็นคนสู่ขอมาให้ มีการแต่งงานกันตามประเพณี ส่วน เมียกลางนอกและเมียกลางทาสี จะถูกถือว่าเป็นเมียเช่นกัน แต่จะมีศักดิ์นาและสถานภาพต่างๆต่ำลงมาตามลำดับ จะถูกเรียกว่าเป็นเมียน้อย

ในกรณีนี้ ส่วนใหญ่สามีจะเป็นผู้มีอำนาจ หรืออย่างน้อยก็ต้องมีความสามารถในการที่จะเลี้ยงดูภรรยาหลายคนในครอบครัวได้ การเป็นภรรยาของของบุรุษที่มีอำนาจจึงไม่ได้ถูกมองว่าเป็นเรื่องน่ารังเกียจในสังคมไทยสมัยจารีต ผู้หญิงอาจจะยินยอมเป็นเมียกลางนอกหรือเมียกลางทาสีด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ หรือการที่ผู้เป็นพ่อแม่ยกให้ผู้มีอำนาจนั้นๆจากสาเหตุทางการเมืองหรือเหตุผลทางด้านความสัมพันธ์ต่างๆ เช่น การที่พ่อค้าชาวจีนที่อยู่เมืองไทยมักนิยมให้ลูกสาวของตนเองแต่งงานกับข้าราชการชาวไทยเพื่อผลประโยชน์ทางการค้า ฯลฯ ประเด็นการมีภรรยาหลายคนในกลุ่มชนชั้นนำนี้ เป็นบทบาทหนึ่งของจัดการความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงตามค่านิยมความเชื่อภายในสังคมไทยและเป็นผลพวงมาจากการที่สังคมให้คุณค่าระหว่างความเป็นชายหญิงที่ไม่เท่าเทียมกัน โดยให้ชายมีบทบาทเป็นผู้นำและให้หญิงเป็นผู้ตาม²

ในช่วงแรกของการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ ลักษณะเศรษฐกิจในสยามยังเป็นไปในลักษณะเพื่อยังชีพ ประชากรส่วนใหญ่มีฐานะเป็นไพร่ ทาสน้ำเงิน ทำงานตามระบบแรงงานเกณฑ์ให้กับทางการ แต่ระบอบการปกครองแบบเดียวกับสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งได้รับการฟื้นฟูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นกลับประสบปัญหา อันเนื่องมาจากกระบวนการผลิตและการค้าที่

² Suwadee T.Patana, “Polygamy or Monogamy : The Debate on Gender Relations in Thai Society” , Tokyo :Paper to be presented at The 13th Iaha Conference Sophia University, Sep. 5-9.1994.

เปลี่ยนแปลงไป³ ทั้งนี้เริ่มจากการที่ภาคการเกษตรเริ่มขยายตัวมากขึ้น ระบบผลิตใหม่ที่มีผลกระทบต่ออำนาจทางการเมืองของระบบศักดินา การเกณฑ์แรงงานไพร่ค่อยๆลดความสำคัญลง ในขณะที่รัฐสยามที่เข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่หันมาใช้ระบบการเก็บภาษีอากรแทน การแข่งขันกันสะสมทุนมีมากขึ้นหลังจากการเปลี่ยนไปเป็นเศรษฐกิจแบบเงินตรา การขยายตัวทางการเกษตร ทำให้เกิดชนชั้นใหม่ๆซึ่งอยู่นอกการควบคุมของระบบศักดินาเดิม⁴ เช่น ชนชั้นชาวไร่ชาวนานุกเบิกที่เป็นอิสระ กลุ่มพ่อค้าและแรงงานชาวจีนอพยพ ซึ่งพัฒนามาเป็นกลุ่มชนชั้นกระฎุมพีใหม่จากการสร้างตัวขึ้นมาจากผลกำไรของการค้าระบบส่งออก

ทรัพย์หรือความมั่งคั่งเป็นสิ่งที่กระจายไปสู่คนชั้นอื่นๆนอกเหนือไปจากพระมหากษัตริย์อย่างน้อยก็ในกลุ่มชนชั้นสูงด้วยกัน ในที่นี้ กลุ่มกระฎุมพีค้าขายของสยามนี้อย่างน้อยจะต้องมีสายสัมพันธ์กับอำนาจในระบบศักดินาทางใดทางหนึ่งอันจะเอื้อต่อการค้าขายของตน ไม่ว่าจะเป็นชั้นเจ้าขุนนาง หรือพ่อค้าชาวจีนก็ตาม การค้าต่างประเทศที่มีปริมาณสูงขึ้น เป็นตัวเพิ่มรายได้ของกระฎุมพี ทำให้เกิดความนิยมในการใช้ชีวิตที่หรูหรา อันเป็นลักษณะของกลุ่มศักดินาชนชั้นนำมาตั้งแต่ครั้งอยุธยา เพราะเป็นการแสดงบารมีของตนเหนือคนธรรมดาทั่วไป เมื่อพวกกระฎุมพีในต้นรัตนโกสินทร์มีความสัมพันธ์กับศักดินาอย่างแน่นแฟ้น จึงเป็นธรรมดาที่จะรับเอาชีวิตที่ฟุ่มเฟือยแบบศักดินามาเป็นมาตรฐานของตนด้วย ว่าวิถีชีวิตแบบนี้ได้ยอมอนุญาตให้แก่ “เจ้าและขุนนางเจ็ดสัวารัษฎรผู้มีทรัพย์” โดยทั่วไป กล่าวคือกฎเกณฑ์ของศักดินาที่สงวนของใช้ฟุ่มเฟือยบางอย่างไว้เป็นของตนแต่ลำพัง อันเป็นเกณฑ์อีกอย่างหนึ่งสำหรับแบ่งชนชั้นของคนในสังคมเริ่มผ่อนคลายลง⁵ สังคมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้น ระบบศักดินาเดิมตั้งแต่สมัยอยุธยาได้ถูกทำให้ผ่อนคลายลงด้วยคุณสมบัติใหม่คือทรัพย์

การมี “เมียน้อย” หรือภรรยาหลายคนของชายที่มีความสามารถทางเศรษฐกิจ เป็นค่านิยมที่เป็นที่ยอมรับกันอยู่แล้วในสังคมไทยตั้งแต่ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ แต่ไม่ใช่สิ่งที่ชายไทยทุกคนจะทำได้ เพราะการเข้าถึงความสามารถทางเศรษฐกิจถูกจำกัดไว้ด้วยชั้นทางสังคม ชายที่สามารถมี “เมียน้อย” หรือมีภรรยาหลายคนได้ จึงมีแต่พระมหากษัตริย์ เจ้านาย และมูลนายเท่านั้น เมื่อเส้นของการแบ่งความแตกต่างของวิถีชีวิตระหว่างชนชั้นปกครอง และชนชั้นถูกปกครองถูกแทนที่ด้วยความมั่งมีทางทรัพย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ การมี ‘เมียน้อย’ จึงกลายเป็น

³ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, คริส เบเคอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : ซิลค์วอร์ม, 2546) , หน้า 276.

⁴ เพิ่งอ้าง., หน้า 277.

⁵ ดูใน --นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์,” ใน ปากไก่และใบเรือ , (กรุงเทพฯ:อมรินทร์การพิมพ์ , 2527).

ค่านิยมที่กระฎุมพีใหม่ของสยามสามารถที่จะทำลายแบบชนชั้นนำศักดินาได้ เพื่อแสดงความ 'เหนือกว่า' ของตนเองที่แตกต่างจากราชฎุมพีทั่วไป เป็นเสน่ห์ เป็นชื่อเสียงให้กับชายที่มีภรรยาหลายคน เช่นในกลอนเรื่อง **ไกรทอง** ตอนที่ไกรทองจะชวนนางวิมลามาอยู่เป็นภรรยาอีกคน ที่ว่า

อย่าเลยจะชวนนางขึ้นไป	เลี้ยงเป็นเมียไว้จะดีอยู่
ให้คนลือชื่อเราว่าเจ้าชู้	จะมีผู้สรรเสริญสืบไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : ไกรทอง)

หรือในนิราศพระประธมของสุนทรภู่⁶ ตอนหนึ่งยังเล่าถึงขุนนางชาวต่างประเทศที่มาเข้ารับราชการในไทย นิยมมีภรรยาหลายภรรยาไว้ประดับบารมี

นำชมบุญคุณพัฒนาไม่ขัดข้อง	มีเงินทองทำทวิภาซีเสริม
เมียน้อยน้อยพลอยเป็นสุขไรจกเจิม	ได้พูนเพิ่มวาสนาเรียกว่าไทย

(สุนทรภู่ : นิราศพระประธม)

การระบุดของความเป็นรัฐสมัยใหม่ในสังคมไทยอย่างชัดเจนนั้นเป็นสิ่งที่ค่อนข้างจะมีความสับสนอยู่บ้าง เพราะไม่สามารถที่จะกำหนดเส้นคั่นความเป็นรัฐจารีตกับรัฐสมัยใหม่เป็นช่วงเวลาแน่นอน ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงในสังคมนั้นไม่สามารถเกิดขึ้นได้อย่างกระทันหันทันทีทันใด แต่เป็นพัฒนาการในการรับและปรับเปลี่ยนซึ่งใช้ระยะเวลา เกี่ยวกับลักษณะการมีภรรยาหลายคน ในสยามนี้ เริ่มเป็นที่สนใจ ตั้งแต่ความสัมพันธ์ระหว่างสยามและตะวันตกเริ่มใกล้ชิดกันมากขึ้น มีบันทึกชาวต่างชาติที่เข้ามาในสยามหลายฉบับที่วิจารณ์ถึงลักษณะการมีภรรยาหลายคนในสังคม ชนชั้นนำสยามอย่างออกกรส เช่น แอนนา เลียวโนเวนส์ (Anna Leonowens) นายแพทย์แดน บีช บรัดเลย์ (Dan Beach Bradley) หรือสังฆราชปาลเลอกซ์ (Jean-Baptiste Pallegoix) ฯลฯ ในที่นี้ กลุ่มชนชั้นนำสยามเองที่ได้รับอิทธิพลจากโลกทัศน์ตะวันตก ก็ได้เริ่มมีการรับรู้และตอบรับในลักษณะต่างๆกันไป เกี่ยวกับการวิจารณ์ลักษณะการมีภรรยาหลายคนนี้ เช่น การที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ได้อ้างอิงถึงแนวทางในพระพุทธศาสนามาตอบรับความคิดนี้ และเสนอว่าการมีภรรยาหลายคนเป็นวิถีชีวิตที่เหมาะสมกับบริบททางสังคมของสยาม⁶

แม้ว่าการมีภรรยาหลายคนเป็นสิ่งที่สังคมไทยยอมรับกันอย่างแพร่หลาย แต่ภายนอกรัฐสยามในช่วงศตวรรษที่ 19 ลักษณะการมีภรรยาหลายคนกลับกลายเป็นหมากทางการเมืองของ

⁶ Craig J.Reynolds , "A Thai-Buddist Defense of Polygamy," in *Seditious History: Contesting Thai and Southeast Asian Past* (Seattle : University of the Washington Press , 2006).

ประเทศเจ้าอาณานิคม ในการทำให้ประเทศอาณานิคมของตนมีภาพเป็น กลุ่มชนที่ไร้อารยะ⁷ ในที่นี้ การมีภรรยาหลายคนได้ถูกรวมอยู่กับทัศนคติของชาวตะวันตก ในเรื่องรูปแบบของสิ่งไร้อารยะที่ผิดประเวณี อย่างการเป็นรักร่วมเพศ(homosexual sex) โสเภณี(prostitution) และการเลี้ยงนางบำเรอ(concubinage)⁸ และในขณะที่ประเทศตะวันตกมีมุมมองในแง่ลบต่อการมีภรรยาหลายคน และผลักดันแนวคิดเรื่องผัวเดียวเมียเดียวในการแสดงความเป็นสมัยใหม่ การมีภรรยาหลายคนกลับเป็นบริบทหนึ่งทางการเมืองของสยามมาโดยตลอด⁹

ก่อนรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์สยามได้รับประโยชน์ทางการเมืองจากระบบการมีภรรยาหลายในการสร้างเครือข่ายอำนาจทางการเมือง ทั้งจากการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มทางการเมือง เช่น พระมหากษัตริย์ กับกลุ่มขุนนาง หรือประโยชน์จากการผลิตกำลังคนในราชวงศ์เพื่อความมั่นคงทางการเมือง หรือประโยชน์จากการเป็นสัญลักษณ์แสดงอำนาจความเป็นชาย จากการแสดงจำนวนมเหสีและชายากับการประสูติพระโอรสและธิดา สะท้อนให้เห็นความสามารถในการจัดการครอบครัว หรือ “บารมี”¹⁰ อย่างไรก็ตาม แม้การมีภรรยาหลายคนจะสัมพันธ์กับโครงสร้างทางอำนาจภายในสังคมไทย แต่ชาวตะวันตกก็ได้โจมตีการมีภรรยาหลายคนในลักษณะการประพฤตินอกทางเพศ และเป็นความไม่เป็นธรรมต่อผู้หญิง เป็นสัญลักษณ์ของความไม่เป็นอารยะ ความไม่เป็นอารยะในรูปแบบของจักรวรรดินิยม ปฏิเสธระบบการเมืองที่สัมพันธ์กับการมีภรรยาหลายคนในสยาม ชาวยุโรปและอเมริกันเข้าใจความหมายของการมีภรรยาหลายในรูปแบบของ “ฮาเร็ม” ที่นำเสนอในเรื่องของการระบายออกทางเพศมากกว่าที่จะมองเห็นลักษณะการมีภรรยาหลายคนในรูปแบบของการสร้างเครือข่ายทางอำนาจทางการเมืองและการสะท้อนอำนาจของผู้ชาย สนธิสัญญาระหว่างประเทศที่ไม่เสมอภาคกันระหว่างสยามกับกลุ่มประเทศคู่สัญญาในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต มีอิทธิพลต่อบริบททางการเมือง เศรษฐกิจและอำนาจทางการบังคับใช้กฎหมาย กลายเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ความ

⁷ Tamara Loos, *Subject Siam Family, Law, and Colonial Modernity in Thailand*, (Chiangmai : Silkworm , 2002), pp.100-129.

⁸ Concubine เป็นเงื่อนไขที่ต่างจาก Minor Wife หรือ Mistress ตรงที่ Concubine เป็นหนึ่งในลักษณะของ Polygyny ที่ถูกจำกัดเกี่ยวกับพื้นที่มากกว่า มักจะใช้ในการจำกัดความสตรีในฮาเร็มในตะวันออกกลางหรือพระราชวังต้องห้ามอย่างจีนมากกว่า - ผู้ศึกษา.

⁹ Tamara Loos, *Subject Siam Family, Law, and Colonial Modernity in Thailand*, (Chiangmai : Silkworm , 2002), p. 110.

¹⁰ Ibid., pp.111-113.

ความเห็นของชาวตะวันตกกลุ่มดังกล่าวสามารถสร้างความกดดันให้กับสยามได้¹¹ และความกดดันดังกล่าวก็ได้ส่งอิทธิพลต่อการตัดสินใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงในเนื้อหาของกฎหมายในเวลาต่อมา

ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกับจักรวรรดินิยมทำให้รัฐไทยต้องรับเอาระบบกฎหมายตะวันตกมาปรับใช้ภายในประเทศ แต่เนื้อหาของกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับระบบครอบครัวและศาสนากลับเป็นเรื่องละเอียดอ่อนอย่างมากในการปรับใช้กับสังคมไทย เมื่อเปรียบเทียบกับ การพิจารณาประกาศใช้ประมวลกฎหมายอาญา ในกรณีกฎหมายครอบครัว ประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิง ได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของการโต้แย้งเรื่องลักษณะครอบครัวซึ่งสะท้อนให้เห็น การไม่สอดคล้องกันทางความคิดระหว่างความเป็นจารีตกับความเป็นสมัยใหม่ ในสมัยปฏิรูป ประเทศ

ในการปฏิรูปกฎหมายสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังการประกาศใช้ประมวลกฎหมายลักษณะอาญา พ.ศ. 2451 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงโปรดเกล้าฯให้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ขึ้น ภายใต้ คณะร่างกฎหมาย นำโดยนักกฎหมายชาวฝรั่งเศสสองท่าน คือ **จอร์จ ปาดูซ์** (Georges Padoux)¹² และ **เรเน่ กูยง** (Rene Guyon)¹³ สยามประกาศใช้ประมวลกฎหมายอาญาและประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ยกเว้น บรรพ 5 ครอบครัวและบรรพ 6 มรดก ตั้งแต่ระหว่าง พ.ศ. 2450-2474 นักกฎหมายชาวต่างประเทศในคณะกรรมการร่างกฎหมายในรัฐบาล สมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงระบบการสมรสในกฎหมายสยามได้

ในหนังสือ “สถานะของหญิงมีสามีในประเทศสยาม”¹⁴ ของหลุยส์ ดูปลาตร์ อดีตนักกฎหมายที่เคยเข้ามาทำงานในราชสำนักสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ให้ความเห็นว่า กฎหมายตราสามดวงของสยาม ได้สะท้อนภาพของสตรีไทยที่ไม่ได้อยู่ในสภาพที่ เลวร้ายนัก หากทำการเทียบกับกฎหมายเก่าอย่างจีนหรืออินเดีย หรือแม้กระทั่งเมื่อเทียบกับของ ฝรั่งเศสเอง การที่กฎหมายไทยยอมให้ผู้ชายมีภรรยาได้หลายคนก็จริง แต่จำนวนผู้ชายประเภทนี้ก็มีอยู่น้อยมาก และให้ความเห็นว่า เมื่อเกิดความจำเป็นด้วยภาวะเศรษฐกิจที่บีบคั้น ประชาชนมี

¹¹ Ibid., p.119.

¹² ทำงานในสยามระหว่าง 1908-1936 –อ้างใน Tamara Loos

¹³ ทำงานในสยามระหว่าง 1908-1936 –อ้างใน Tamara Loos

¹⁴ หลุยส์ ดูปลาตร์, **สถานะของหญิงมีสามีในประเทศสยาม**, แปลโดย ไพโรจน์ กัมพูศิริ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , 2540), หน้า 2-6.

ความเป็นอยู่ที่จำกัดมากขึ้น จะทำให้กฎหมายผิวเดียวหลายเมียนี่จะต้องยกเลิกไปเอง แต่อาจจะต้องใช้เวลา

การนำเสนอเรื่องการมีเมียหลายคนในกลุ่มปัญญาชน

ในกลุ่มปัญญาชนสามัญชน การรับรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมตะวันตกผ่านระบบการศึกษา ได้เข้ามาอิทธิพลต่อมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” โดยเฉพาะการตีความหมายของลักษณะการมีเมียหลายคนที่ผิดแผกออกมาจากค่านิยมของการมีเมียหลายคนเพื่อประดับบารมีตามความคิดของชนชั้นนำ ปัญญาชนสามัญชนหัวก้าวหน้าในสมัยรัชกาลที่ 5 เช่น เทียนวรรณ ได้นำเสนอความคิดให้ออกกฎหมายบังคับให้ชายมีภรรยาได้คนเดียว

จะให้กฎหมายมีภรรยาคนเดียวประสงค์ตัดไสหุ้ยในการไม่มีประโยชน์แก่
ราชการให้น้อยลง..¹⁵

ความคิดเห็นดังกล่าวเป็นการวิพากษ์วิจารณ์ค่านิยมการมีเมียหลายคนของชนชั้นนำอย่างชัดเจน เพราะการมีเจ้าจอมหม่อมห้ามจำนวนมากย่อมนำมาซึ่งเงินรายจ่ายในการดูแลครอบครัวที่มากขึ้นตามจำนวนเจ้าจอมหม่อมห้ามดังกล่าว ซึ่งแหล่งที่มาก็จากเงินภาษีของรัฐ เทียนวรรณจึงนำเสนอให้เลิกค่านิยมการมีเมียหลายคนเพื่อเป็นการประหยัดเงินของรัฐ แต่ไม่ได้นำเสนอในเรื่องของความเท่าเทียมกันระหว่างหญิงชายในสังคมแต่อย่างใด

ความคิดในเรื่องการมีเมียหลายคนเป็นสิ่งนำพาเรื่องเดือดร้อนมาให้ถูกนำเสนอในรูปแบบของ เรื่องสั้นร้อยแก้วอย่าง **เคราะห์ร้าย**¹⁶ หรือ **เรื่องกลแก่หงษ์**¹⁷ ได้เล่าเรื่องราวของการมีเมียหลายคนที่นำพาปัญหามาให้แก่ชายผู้เป็น “ผิว” หรือ “สามี”

ในเรื่อง **เคราะห์ร้าย** เป็นเรื่องของนายกระจ่าง ชายผู้มีภรรยาแล้ว แต่ได้รับจดหมายรักจากหญิงสาวที่เขาไม่เคยรู้จักมาก่อน เหตุผลเพราะบุรุษไปรษณีย์ส่งผิดคนเพราะชื่อซ้ำกัน เป็นเหตุให้เกิดความเข้าใจผิดจนทำให้ทั้งภรรยา และพ่อแม่ของภรรยาต่างพากันต่อว่าเพราะคิดว่านาย

¹⁵ เทียนวรรณ(ต.ว.ส. วัฒนภา), “ว่าด้วยความฝันละเมอแต่มีไขนอนหลับ”, **ตลวิภาคพจนกิจ** เล่ม 5 วันที่ 16, 23 ธันวาคม และ 1 มกราคม ร.ศ. 123 แผ่นที่ 179,180 – อ้างใน **เอกสารการเมืองการปกครองไทย(พ.ศ. 2417-2477)**, รวบรวมโดย ชัยอนันต์ สมุทวานิช,ชัตติยา กรรณสูต, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย , พ.ศ. 2532), หน้า 114.

¹⁶ นายกระจ่าง, “เรื่องเคราะห์ร้าย”, **ตลวิภาคพจนกิจ** เล่ม 3 ก.พ. ร.ศ. 123, หน้า 341-347., ใน **ร้อยแก้วแนวใหม่ของไทย (พ.ศ. 2417 – 2453)**, สุมาลี วีระวงศ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : ศยาม, พ.ศ. 2547).

¹⁷ อ.ต., “กลแก่หงษ์”, **สารานุกรมวิทยา** เล่ม 1 พ.ศ. 2450, หน้า 74 – 86., ใน **ร้อยแก้วแนวใหม่ของไทย (พ.ศ. 2417 – 2453)**, สุมาลี วีระวงศ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : ศยาม, พ.ศ. 2547).

กระจ่างกำลังจะมี “เมียน้อย” ในตอนต้นเรื่องได้เล่าถึงชีวิตนายกระจ่างว่าเป็นคนรักภรรยา และเป็นการนำเสนอในรูปแบบของ “คนดี”

กระผมเป็นคนเช่นไร การที่จะประพฤติเป็นคนเจ้าชู้เที่ยวรักแม่คนโน้น คิดพัน
แม่คนนี้ ก็ไม่มี ตื่นเช้ารับประทานแล้วก็ไปทำงานเย็นลงกลับบ้าน รับประทาน
แล้วก็นอน มีความสันโดษฐิณคืออยู่ด้วยคู่รักเพื่อนยากยอดอาลัยของผมแต่
ผู้เดียวเท่านั้น... ที่กระผมไม่ประพฤติไม่กระทำดั่งนั้นก็โดยไม่ชอบความร้อน
ถึงจะยากจะดีจะมีจะจน ก็ขอแต่ความเย็นใจเป็นแล้วกัน คิดเห็นเสียว่าธรรมดา
ชายที่มีภรรยาหลายคนนั้น คงต้องรับความร้อนอยู่รำไป..¹⁸

ระบบเครือญาติยังคงมีอิทธิพลในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่าง “ผัวเมีย” จะเห็นได้ว่า นอกจากภรรยาของนายกระจ่างที่จะต่อว่าแล้ว พ่อตาและแม่ยายของนายกระจ่างซึ่งเป็นตัวละคร ในตอนท้ายเรื่องก็เข้าข้างลูกของตนเองและร่วมกันต่อว่าเรื่องนายกระจ่างแอบไปมีความสัมพันธ์ กับหญิงอื่นด้วย จนเป็นที่มาของชื่อเรื่องที่นายกระจ่างเล่าว่า เป็นเรื่องเคราะห์ร้าย

ในเรื่องสั้นเกี่ยวกับการมีเมียหลายคนอีกเรื่องหนึ่งคือ **กลแก๊งค์** เรื่องของพราย ผู้ชายที่ หลงรักผู้หญิงสองคนพร้อมกัน และรับเป็นเมียพร้อมกัน แต่เมียทั้งสองคนต่างหึงหวงสามี พราย จึงคิดอุบายที่ทำให้เมียสองคนของตนปรองดองกันได้ดี ด้วยการพาผู้หญิงมาอยู่ในบ้านเพิ่มอีกหก คนโดยอ้างว่าเป็นเมียใหม่มาเพิ่ม และทำให้แม่ชวลวยและแม่สำรวย เมียสองคนของตนกลับกลาย มาเห็นใจและรักใคร่กันเพราะหึงหวงสามีจากเมียใหม่ทั้งหกเหมือนกัน ในเรื่องนี้พรายไม่ได้มีเมีย เพิ่มจริงๆเพราะ

ลุงจึงคิดว่าธรรมดาเมียสองต้องห้าม ครั้นจะมีเมียถึงสามก็ไม่เห็น
ใครงามหน้าหรือดีเท่าแม่น้องทั้งสองรา..¹⁹

ความคิดเรื่องการมีเมียหลายคนในเรื่องนี้มีความน่าสนใจตรงที่ ตัวเอกมีเมียสองคน เพราะความรักในตัวทั้งคู่ ไม่ได้นำเสนอในรูปแบบของการมีเมียหลายคนเพื่อแสดงให้เห็นอกว้าของ ความเป็นชาย หรือการแสดงบารมีแต่อย่างใด และเมื่อเมียทั้งสองปรองดองกันดีแล้ว ลุงพรายก็ส่ง ผู้หญิงหกคนกลับบ้านตัวเอง และไม่ต้องการมีเมียเพิ่มอีก

การนำเสนอเรื่องการมีเมียหลายคนในระยะแรกของการปฏิรูปประเทศ แม้จะมีมุมมอง ในประเด็นของสภาพการณ์ที่เป็นปัญหา และมีการนำเสนอลักษณะผัวเดียวเมียเดียวในการเป็น

¹⁸ นายกระจ่าง, “เรื่องเคราะห์ร้าย”,

¹⁹ อ.ต., “กลแก๊งค์”,

ความประพฤติที่ติงามของผู้ชาย แต่ยังไม่มีการวิพากษ์วิจารณ์การมีเมียหลายคนในมุมมองของ
ความทุกข์ของผู้หญิง หรือประเด็นความไม่เป็นธรรมระหว่างหญิงชายแต่อย่างใด

ปัญหาเรื่อง “เมียน้อย” ของชนชั้นนำ ในสมัยปฏิรูปประเทศ

สังคมไทยไม่ได้เปลี่ยนแปลงตัวเองในฉบับมันเพียงแค่สมัยปฏิรูปประเทศ หรือหลัง
เปลี่ยนแปลงการปกครองแต่อย่างใด ในปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ชนชั้นนำมีความกระตือรือร้นอย่างยิ่งในการเปลี่ยนแปลงประเทศเข้าสู่ความเป็น
สมัยใหม่แบบตะวันตก แต่ความคิดแบบจารีตและสมัยใหม่ก็ยังไม่ได้สอดรับเข้ากันได้ดีเสมอไป
ในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 มีเรื่องราวเกี่ยวกับ ‘เมียน้อย’ ของชนชั้นนำสยามอยู่สองกรณีที่น่ากล่าวถึง
เพื่ออธิบายถึงความเป็นไปและปัญหาของครอบครัวชนชั้นนำระดับเจ้านายและข้าราชการที่มี
ลักษณะการมีภรรยาหลายคนในช่วงเข้าสู่การเปลี่ยนแปลง คือ คดีพญาระกา อันเกี่ยวพันกับ
สมเด็จพระมหาลงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กับ ภรณาน้อย(หม่อม)ของสมเด็จพระนราธิปประพันธ์พงศ์
และเรื่องราวของภรณาน้อยของเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์

ในเรื่องราวของคดีความพญาระกา นั้นเป็นเรื่องใหญ่กว่า เพราะเป็นความขัดแย้งระหว่าง
พระบรมวงศ์เธอชั้นสูง คู่กรณีเป็นทั้งพระเจ้าน้องยาเธอ และพระเจ้าลูกเธอในสมัยรัชกาลที่ 5
ความขัดแย้งดังกล่าวที่เกิดในพื้นที่ส่วนบุคคล(private space) ได้บานปลายมาเป็นพื้นที่
สาธารณะ(public space) เรื่องเกิดเมื่อปลายปี พ.ศ. 2452 เมื่อหม่อมละครคนหนึ่งของสมเด็จ
กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ชื่อว่าพัคตร์ไม่เต็มใจอยู่เป็นหม่อมของท่าน จึงหนีไป สมเด็จพระ
พระนราธิปประพันธ์พงศ์ได้เสด็จติดตามค้นหาพัคตร์พร้อมมหาดเล็กเกือบสามสิบคนค้นบ้าน
อำแดงพุด แม่ของพัคตร์และบ้านเรือนอื่นๆอีกหลายหลัง ราษฎรจำนวนสิบแปดคนจึงทำเรื่อง
ร้องเรียนต่อเจ้าพนักงานว่าสมเด็จพระนราธิปประพันธ์พงศ์พาผู้คนไปค้นบ้านของตนและสร้าง
ความเดือดร้อนต่างๆและภายหลังก็มีการถวายฎีกาให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ด้วย²⁰ ไม่กี่วันต่อมาพัคตร์ก็มาร้องเรียนกับเจ้าพระยาอมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาลเพื่อขอ
ความช่วยเหลือ เจ้าพระยาอมราชวังและสมเด็จพระนราธิปประพันธ์พงศ์พิจารณากันให้ระหว่าง
ที่พัคตร์กำลังจะฟ้องร้องให้ไปอาศัยที่วังราชบุรีของสมเด็จพระมหาลงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ซึ่งเป็น
เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเพื่อความเหมาะสม เพราะเจอจอย่างไรพัคตร์ก็ไม่ยอมกลับไปอยู่กับ
สมเด็จพระนราธิป หลังจากพัคตร์ไปอยู่ที่วังราชบุรีจนลากลับไป ก็ไม่ปรากฏเรื่องราวสมเด็จพระ

²⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.ว. 5 ย/2 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงยุติธรรม เรื่องกรมหลวง
ราชบุรีและข้าราชการกระทรวงยุติธรรมลาออกเนื่องด้วยกรมหมื่นนราแตงบดละครว่าเปรียบเปรย –อ้างใน “คดี
พญาระกา” หน้า 25-42 , พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์
พระบิดาแห่งกฎหมายไทย, เรียบเรียงโดย นิกร ทัตสโร (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์ , 2549), หน้า300-301.

กรมพระนราธิปได้ติดตามว่ากล่าวเรื่องพักรออีก แต่ในปีต่อมา พ.ศ. 2453 สมเด็จพระนราธิป ประพันธ์พงศ์แต่งบทละครชื่อว่า “**ปักชำปกรณัม เรื่อง พญาระกา**” ซึ่งมีเนื้อหาโดยย่อว่า พญาระกามีเมียช้อยเป็นไก่ญี่ปุ่น แต่นางไก่ญี่ปุ่นนั้นไม่เต็มใจ จึงหนีไปอยู่กับนกเค้าแมว นกเค้าแมวเป็นผู้มีราคาแพงก็ได้นางไก่ญี่ปุ่นเป็นเมีย เมื่อสมเด็จพระนราธิปหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงอ่านบทละครแล้ว และทรงทราบว่าบทละครนี้ได้ถูกถวายให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อทรงเลือกให้เล่นเป็นละครเบื่องพระพักรอ ทำให้น้อยพระทัยพระราชบิดาที่ไม่ทรงติดผู้ประพันธ์ จนทำให้สมเด็จพระนราธิปหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงละทิ้งงานที่กระทรวงยุติธรรม เสด็จไปประทับที่ศาลเจ้าองค์รักษ์ปลายคลองรังสิต ต่อมาเรื่องราวที่เกิดขึ้นกลายเป็นประเด็นปัญหาระดับการเมือง เพราะข้าราชการกระทรวงยุติธรรมซึ่งเป็นทั้งผู้ได้บังคับบัญชาและลูกศิษย์ของพระองค์ลาออกตามพระองค์อีก 26 คน ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่พอพระทัยข้าราชการเหล่านั้นอย่างมาก แต่อย่างไรก็ดี ทำயที่สุดของเหตุการณ์ก็จบลงเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาเทเวศรวงศ์วิโรปการ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระนราธิปหลวงสรรพสิทธิประสงค์ เจ้านายชั้นผู้ใหญ่ทรงทำการวินิจฉัยเรื่องข้อขัดแย้งดังกล่าวระหว่างสมเด็จพระนราธิปประพันธ์พงศ์และสมเด็จพระนราธิปหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์นี้ โดยมีการตัดสินว่าสมเด็จพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงเป็นฝ่ายผิดในฐานหมิ่นประมาท และกำหนดพระราชอาญาจำขังหนึ่งปี และให้เผาต้นฉบับหนังสือปักชำปกรณัมที่เป็นปัญหานี้เสีย²¹

อีกคดีความเกี่ยวกับเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์²² เป็นเรื่องการที่เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ทำหนังสือร้องเรียนไปยังพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ขณะนั้นยังทรงเป็นพระบรมโอรสาธิราช) ว่าพระเทพทวาราวดี กับนายวรการบัญชา มหาเดเล็กของพระองค์เป็นผู้ลักพา จันทร ภรรยาของพระองค์คนหนึ่งของตนหายไปจากบ้าน เอกสารเกี่ยวกับภรรยาของเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์จบลงเพียง จันทร มาอยู่ในพระราชวังสราญรมย์ และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตัดสินให้เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ ส่งคนมาเจรจาเกลี้ยกล่อมเอง ทั้งนี้ เพราะจันทรไม่สมัครใจกลับไปอยู่กับท่านเจ้าพระยา เรื่องนี้เป็นประเด็นเล็กกว่าคดีความพญา

²¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.5 ย/2 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงยุติธรรม เรื่องกรมหลวงราชบุรีและข้าราชการกระทรวงยุติธรรมลาออกเนื่องด้วยกรมหมื่นนราแห่งบตละครว่าเปรียบเปรย -อ้างอิงจาก นิกธ ทัสสโร-เรียบเรียง , “คดี พญาระกา” , **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ พระบิดาแห่งกฎหมายไทย**, (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์ , 2549) , หน้า300-301.

²² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (หจช.) ม.ร.5 บ/18 เอกสารบุคคล เบ็ดเตล็ด เรื่องเจ้าพระยาเทเวศร์กล่าวโทษนายวรการและพระเทพทวาราวดีว่าพาจันทรภรรยาหนี (5 สิงหาคม ร.ศ. 117-20 กันยายน ร.ศ. 129).

ระกามาก ทั้งนี้เพราะเป็นความขัดแย้งกันระหว่างข้าราชการ และการลูกกลามของเรื่องไม่ได้ขยายจนเป็นประเด็นระดับการเมืองในพื้นที่สาธารณะเช่นคดีความแรก

ในสองกรณีที่ผ่านมา สิ่งที่ทำให้ทั้งสองสมเด็จพระนราธิปประพันธ์พงศ์ และเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ต้องตามหม่อมและภรรยาบ่อยของตนกลับมาให้ได้ อาจจะเป็นเพราะความรู้สึกหึงหวงตามประสาผู้เป็นสามี แต่สิ่งที่ผลักดันให้ทั้งสองท่านไม่สามารถปล่อยให้หม่อมหรือภรณยาน้อยออกไปมีสามีใหม่ได้ เพราะความคิดเรื่อง "สิทธิ" ในการเป็นเจ้าของภรรยา ทำให้ทั้งสองสมเด็จพระนราธิปประพันธ์พงศ์และเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ต้องตามทวง "สิทธิ" ในการเป็นเจ้าของหญิงดังกล่าว และไม่ต้องการให้ชายอื่นมาละเมิด "สิทธิ" นั้น

เมื่อการมีเมียมาก เป็นการแสดงบารมีของชายผู้มีอำนาจในสังคมไทย "เมีย" จึงไม่ได้มีความหมายแต่ในฐานะของหญิงซึ่งเป็นคู่ครองของชาย แต่เป็นทรัพย์สินมีค่า มีราคา และเป็นเครื่องบ่งชี้ความสามารถและศักดิ์ศรีของผู้ชายที่สามารถมีเมียหลายคนได้ มีความเห็นอกเห็นใจกว่าชายในระดับสังคมที่ต่ำกว่าและไม่สามารถกระทำได้ การแย่งชิง "เมียน้อย" จึงกลายเป็นการลบหลู่ศักดิ์ศรี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เกี่ยวกับค่านิยมทางเพศในสังคมไทยนั้น ที่ให้ความชื่นชมนับถือกับลักษณะชายแก่ที่มีเมียสาว ดังนั้น เมื่อ "เมียน้อย" หนีไปตามชายอื่นที่หนุ่มกว่า ความเจ็บแค้นก็ยิ่งมาก ทั้งคดีพระวรวงศ์เธอและปัญหาภรรยาของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ผู้เป็นสามีเองก็ได้แสดงความรู้สึกเช่นนี้ออกมา สมเด็จพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงแต่งละครว่าเสียดสี "นกเค้าแมว" ในเรื่อง ดังความว่า

เขาจะลือ, กันลั่นแคว้น, ดูช่างแสน, ลั่นคิด, แม่ฤทธิมี, คบอีโก้, โพรเหี้ย, เมียของเขา
ตกมีดเมา, เจ้ากำหนด, นำบัดสี่ เสียดแรงปลอด, ยอดปัญญา, วิชาดี กะเท่านี้, ไม่รู้ยัง,
ชั่งกระไร²³

ส่วนในของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์นั้น ได้ระบายความไม่พอใจอย่างมากในหนังสือถึงพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

แต่ก่อนมาภรรยาอื่นๆของข้าพระพุทธเจ้าที่ออกไปแล้วก็หลายคน ข้าพระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ตั้งตั้งุ่นวายอย่างไรเลย แต่ครั้งนี้ทนไม่ไหว จำเป็นที่ข้าพระพุทธเจ้าต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาขอโทษให้เป็นที่ขุนเคืองใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท.....กิริยาที่เขาทั้งสอง(พระเทพทวาราวดี กับนายวรการบัญชา-ผู้เขียน) เป็นอย่างองอาจแลสุขุมที่สุด ปราศจากความเกรงใจแลเมตตาปรานีแก่ข้าพระพุทธเจ้าผู้เป็นคนแก่ที่เดียว เพราะเขาทั้งสองเป็นผู้

²³ นิกร ทัสโสโร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ พระบิดาแห่งกฎหมายไทย, หน้า 305.

ที่ข้าพระพุทธเจ้าได้คุ้นเคยแลอุปการะมาแต่ก่อน..”²⁴

ดังนั้นก็จะเห็นว่า ข้อขัดแย้งนี้ นอกจากเป็นการแย้ง”เมียน้อย” แล้ว ยังเป็นเรื่องของ “ศักดิ์ศรี” ระหว่างคนแก่ และคนหนุ่มอีกต่างหาก การแย้ง “เมียน้อย” ของชนชั้นนำสยาม จึงไม่ได้เป็นแค่เรื่อง “ความบ้าน” สำหรับผู้ชายไทย แต่กินพื้นที่เลยไปถึงพื้นที่สาธารณะ

ในสมัยรัฐไทยเริ่มปฏิรูปประเทศนั้น แม้อิทธิพลความเป็นสมัยใหม่จะเข้ามามีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ของคนในสังคมแล้วก็ตาม แต่เรื่อง “เมียน้อย” ของชนชั้นนำไทยยังคงเป็นความจริงที่ “ไม่อารยะ” ท่ามกลางความพยายามที่จะปรับโครงสร้างต่างๆของประเทศให้เป็นไปตามจินตนาการของความเป็นอารยะอย่างตะวันตก ทั้งคดียุติธรรมและเรื่องภรรยาของเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ แสดงถึงปัญหาการมีเมียหลายคนตามค่านิยมเก่านั้น สามารถใหญ่โตลุกลามไปได้ไกลกว่าการเป็น “ความบ้าน” หรือภายในพื้นที่ส่วนบุคคล (Private Sphere) และกลายมาเป็น “ความเมือง” ในพื้นที่สาธารณะ (Public Sphere) ซึ่งสามารถส่งผลกระทบต่อทุกคนที่อยู่ในเหตุการณ์ความขัดแย้งดังกล่าวได้ด้วย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการวิพากษ์การมีภรรยาหลายคน

สำหรับประเด็นข้อโต้แย้งประเด็นสถานภาพสตรีในสังคมไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่งที่ทรงสนับสนุนเรื่องสิทธิสตรีในสังคมไทย ดังที่ทรงมีพระราชปราชญ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ชายหญิงในพระราชนิพนธ์เรื่อง **เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองคือสภาพแห่งสตรี** ว่า

สำหรับชายชาติที่มีประเพณีมีภรรยาหลายๆ การทำนุบำรุงและพิทักษ์หงแหนเมียก็ไม่ผิดอะไรกับชวานาเลี้ยงและหวงโค กระบือ เพราะฉะนั้น จะมานั่งทวงบุญ ทวงคุณอะไรกันนักเล่า? ....ขอเชิญคุณๆผู้ดีไทยออกไปตามบ้านนอกในเมืองไทยเราเนืองๆก็จะเห็นตัวอย่างแห่ง ครอบครัวที่เป็นคู่ผู้ตัวเมียกัน และจะให้เห็นไม่ใช่แต่ครัวเรือนเดียวสองครัวเรือน จะให้เห็นหลายๆที่เดียว ท่านจะเห็นหญิงชายที่เป็นคู่ผู้ตัวเมีย เป็นสหายกัน ต่างคนต่างเกรงใจกัน ไม่มีใครตั้งตนเป็นนายใคร ทำการงานช่วยเหลือกันและกัน.....เพราะหญิงกับชายเป็นผู้ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันจริงๆ และมีความเสมอหน้ากันโดยแท้ ดังนี้ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าชาวชนบทไทยเรานี้แท้จริงใกล้เคียง ‘คีวีไลซ์’ มากกว่าคนในกรุงเทพฯหรือในเมืองใหญ่ๆเสียด้วยซ้ำ!²⁵

²⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ . ม.ร.5 บ/18 เอกสารบุคคล เบ็ดเตล็ด เรื่องเจ้าพระยาเทเวศร์กล่าวโทษนายวรการและพระเทพทวาราวดีว่าพาจันทรภรรยาหนี(5 สิงหาคม ร.ศ. 117-20 กันยายน ร.ศ. 129).

ในระยะแรกๆของการขึ้นครองราชย์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีทัศนคติในลักษณะต่อต้านการมีภรรยาหลายคนในวิถีปฏิบัติสังคมชนชั้นนำอย่างชัดเจน แต่ทัศนคติเกี่ยวกับการมีภรรยาหลายคนที่แสดงออกมาในงานพระราชนิพนธ์หลังจากนั้นมีการเปลี่ยนแปลงประเด็นการนำเสนอบางอย่างออกไป คือทรงวิพากษ์การมีภรรยาหลายคนในรูปแบบของความเห็นแก่ตัวของผู้ชาย แต่การรับรองเลี้ยงดูหญิงเป็น“เมียน้อย” ก็ยังดีกว่าการมีความสัมพันธ์กับหญิงอย่างไม่จริงจังแล้วละทิ้งไปโดยไม่เลี้ยงดู กลายเป็นความสัมพันธ์ทางเพศที่“ล่าสอน” หรือ “ไม่เลือกลูกเขาเมียใคร” ไปเสีย ใน **โคลนติดล้อ** พระราชนิพนธ์อีกงานหนึ่งที่ทรงระบายออกถึงความอึดอัดพระทัยกับสภาพความเป็นไปในสังคมไทยบางประการในรัชสมัยของพระองค์ที่เปรียบเสมือนอุปสรรคที่ทำให้รัฐไทยไม่สามารถพัฒนาการไปสู่ความ “ศิวิไลซ์” เช่นอารยะประเทศอย่างเต็มที่ ได้ เหมือน“โคลน” ที่ติดกับ “ล้อ” ไม่สามารถขับเคลื่อนไปได้เต็มที่เช่นกัน ประเด็นของความสัมพันธ์ชายหญิงในสังคมไทยเป็นเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิพากษ์ถึงสถานภาพของผู้หญิงที่ต่ำต้อยกว่าผู้ชายเพราะค่านิยมที่ให้อภิสิทธิ์กับผู้ชายมากกว่า โดยเฉพาะ “**การแต่งงานชั่วคราว**” หรือ “**การแต่งงานโดยธรรมดาโลก**” เป็นเหตุให้ชายไทยในสมัยใหม่บางคนนิยมมี “เมียลับ” ซึ่งทรงพระดำริว่า “ชั่วร้าย” กว่าการมีเมียหลายคนเสียอีก

การแต่งงานชั่วคราวนั้น บางทีอาจจะเป็นของสะดวกสำหรับชายหญิงได้ แต่ส่วนลูกจะว่าอย่างไร?... การที่จะส่งเสริมการ “แต่งงานโดยธรรมดาโลก” นั้น ก็เท่ากับส่งเสริมการผสมอย่างสัตว์ ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นของชั่วร้ายกว่าการมีเมียหลายคน ซึ่งคนไทยสมัยใหม่ยอมคัดค้านต่อหน้าธารกำนัล แต่ซึ่งยังทำกันอยู่ในที่แฝง ที่จริงข้าพเจ้าจะใคร่ยืนยันว่า เพื่อความสะดวกแห่งการมีเมียหลายคนนี้เอง คนจำพวกที่ชอบ “แต่งงานโดยธรรมดาโลก” จึงคงได้รับความอุดหนุนของคนไทยสมัยใหม่ชั้นสูงๆอยู่..²⁵

ขอจงส่งสารผู้หญิงและเด็กสาวของเราบ้าง ขอจงช่วยให้เขาได้รับความยุติธรรม และเสมอภาค ขอจงช่วยให้เขาได้รับเกียรติยศอย่างที่เขาควรได้ในฐานะที่จะเป็นมารดาแห่งชาติเรา ขอจงช่วยให้เขาได้รู้สึกความภูมิใจในนามว่าภรรยา โดยใช้ศัพท์

²⁵ ราม จิตติ, “เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองคือสภาพแห่งสตรี”, ใน สมาคมบัณฑิตสตรีทางกฎหมายแห่งประเทศไทย, **เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองคือสภาพแห่งสตรี** (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2535), หน้า 3-4.

²⁶ อิศวพานุ, “โคลนติดล้อ”, **ประมวลบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ปกิณกะ**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2501), หน้า 50.

อันนี้ในทางที่ควรเกิด..²⁷

จากทัศนคติส่วนพระองค์ที่เล็งเห็นความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงที่ค่อนข้างจะซับซ้อน ดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิเสธที่จะให้ระบุลักษณะสามีภรรยาเดี่ยว ลงไปในกฎหมายครอบครัวทรงเห็นชอบกับกฎหมายระบบผัวเดียวเมียเดียวว่าเป็นเรื่องของ วัฒนธรรมของตะวันตกที่ไม่สามารถจะทำได้จริงในสังคมไทย ดังที่ปรากฏในเอกสารโต้ตอบ ระหว่างพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ในเรื่องร่าง กฎหมายลักษณะผัวเมีย

...การทำกฎหมายลงโลก คือเอาข้อความที่ไม่จริงใส่ลงไป ข้าพเจ้าเห็นว่าเปน การมั่วสาวทอย่างหน้าด้าน เพราะฉะนั้นถ้าในเมืองเรายังจะคงมีเมียมากกันต่อไป อย่างเดิมแล้ว ก็ไม่ควรที่จะลงข้อความแสดงปรากฏลงไว้ว่าเราจะถือเอาสมรส ภรรยาเดียว(โมโนกะมี)เป็นหลัก เพราะว่าถ้าวางหลักลงไปเช่นนั้นแล้ว แลโดยแท้ จริงไม่ปฏิบัติตามให้ทั่วถึง ก็เหมือนหลบหลู่ไม่เคารพในกฎหมาย แลถ้ารัฐบาลไม่ กวดขันให้ไปไปตามกฎหมายก็เหมือน ๑ ว่าลงโลก ทำกฎหมายขึ้นไว้สำหรับให้ คนเลี้ยงเท่านั้น..²⁸

แต่ในเอกสารที่นี้ทรงเห็นด้วยกับการร่างกฎหมายให้การสมรสต้องมีการจดทะเบียน เพื่อ ป้องกันเด็กสาวไม่ให้ถูกล่อลวงไปเป็นเมียน้อยหรือเมียลับ โดยทรงวิพากษ์ว่ากฎหมายที่ระบุ ลักษณะสามีภรรยาเดี่ยวจะใช้ได้ผลจริงก็ต่อเมื่อมีข้อความปรากฏชัดเจนลงในกฎหมายว่า

..ชายใดกระทำการสมรสด้วยหญิง ๑ แล้ว และคบหญิงอื่นอีกในทางกาม สังวาส ท่านว่ามันประพฤตินิดกามมิจอาจารย์ ให้ภรรยาสมรสพ้องอยู่ได้..²⁹

..ถ้าจะวางกฎหมายลักษณะผัวเมียลงไปอย่างทีกรมหมื่นสวัสด์เห็นควร คือให้ ใช้บัญญัติเมียคนเดียว แต่ถ้าใครจะมีเมียน้อยกฎหมายก็ทำไม่รู้ไม่เห็นเสียจะนี้ จะมีโทษร้ายกาจอยู่มาก คือจะทำให้ความประพฤติของคนไทยเราเลวทรามลง เป็นอันมาก การผัดเมียกันเดี๋ยวนี้ก็ชุกชุมเกินต้องการอยู่แล้ว ถ้าจะยังมีปรากฏ ในกฎหมายต่อไปว่า ให้ชายมีประเวณีหวงห้ามได้แต่เมียหลวงคนเดียวแล้ว การ

²⁷ เฟิงอ๋าง, หน้า 51.

²⁸ "ความเห็น (ในเมื่อได้อ่านบันทึกของกรมหมื่นสวัสด์แล้ว)" อังใน มาลี พุกพงศาวิไล, **ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง**, (กรุงเทพฯ : โครงการสตรีและเยาวชนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พ.ศ.2551), หน้า 264.

²⁹ เฟิงอ๋าง, หน้า 267.

ทำชู้กับเมียน้อยจะกลายเป็นของเก๊ใหญ่และจะไม่มีอะไรเป็นข้อเหนี่ยวรั้งเลย แต่
ในเวลานี้มีทางให้ชายเจ้าของประเวณีฟ้องร้องชายที่ล่วงประเวณีกับเมียน้อยได้
ยังเป็นปานนี้ ถ้ายังเปิดโอกาสให้จะยังไม่เลวลงอีกมากหรือ..³⁰

การที่พระองค์ไม่ทรงอนุมัติกฎหมายครอบครัวแบบใหม่ที่เป็นสากลนี้ เท่ากับทรงเห็น
ตรงกันข้ามทางความคิดกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฎ์ ซึ่งในขณะนั้นทรงดำรง
ตำแหน่งเป็นประธานศาลฎีกา และทรงเป็นผู้เสนอประเด็นร่างกฎหมายให้สามมีภรรยาได้คน
เดียนี่ และข้อคิดเห็นที่ว่ากฎหมายดังกล่าวจะไม่ใช่ปัญหากับคนหมู่มากคือสามัญชน เพราะ
การมีภรรยาหลายคนมีอยู่แต่ในวงของชนชั้นสูง แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรง
ยืนยันไม่เห็นด้วยกับประเด็นดังกล่าว และยังทรงปรึกษากับ จอร์จ ปาดูซ์ ที่ปรึกษาทางด้าน
กฎหมายชาวฝรั่งเศส โดยทรงพระราชดำริว่าการแก้ไขกฎหมายครอบครัวให้เป็นแบบสามมีภรรยา
เดียวในสังคมไทยอาจจะทำให้เกิดปัญหาเรื่องลูกนอกสมรส และยังมีปัญหากับระบบครอบครัว
ของชาวมุสลิมในหัวเมืองมลายูทางใต้อีกด้วย

การจดทะเบียน “เมีย” ในสมัยรัชกาลที่ 6

ความพยายามในการจัดรูปแบบความเป็น “ผัว” และ “เมีย” โดยวิธีการจดทะเบียนในสมัย
รัชกาลที่ 6 ไม่ใช่การประกาศใช้เป็นกฎหมายใช้กันทั่วราชอาณาจักร หากแต่เป็นการประกาศใช้
กฎมณเฑียรบาลในกลุ่มเจ้านายราชวงศ์และข้าราชการสำนัก คือ “กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยครอบครัว
แห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พ.ศ. 2457” และ “กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการเศกสมรสเจ้านาย
ในพระราชวงศ์ พ.ศ. 2461” โดยในส่วนของกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการใน
พระราชสำนัก พ.ศ. 2457 นี้ ถ้าเปรียบเทียบกับกฎหมายปัจจุบันก็จะเป็นเช่นเดียวกับการทำ
ทะเบียนบ้านและการจดทะเบียนสมรส³¹ เพื่อกวัดขันความประพฤติของข้าราชการในเรื่อง
ส่วนตัว ในที่นี้คือการแต่งงานมีครอบครัว และการตั้งนิวาสสถานของข้าราชการให้เหมาะสม โดย
ในส่วนของกรจดทะเบียนภริยานั้น ระบุไว้ว่า

..ภรรยา คือ หญิงที่ได้กระทำการแต่งงานสมรสตามประเพณีเมือง หรือที่ชาย
เลี้ยงดูโดยให้อยู่ร่วมเคหะสถานแยกยกย่องเชิดชูหน้าโดยเปิดเผย เพราะฉะนั้น

³⁰ เฟิงอ๋าง , หน้า 275.

³¹ กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พ.ศ. 2457 หมวด 4 ว่าด้วยการจ
ทะเบียนครอบครัวและเคหะสถาน – อ่างใน กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, **กฎหมายครอบครัว-มรดก เก่าและ
ใหม่**, (กรุงเทพฯ: เนติบัณฑิตยสภาพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงกลีบ มหิธร พ.ศ.,
พ.ช. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 17 ก.ค. 2504).

ห้ามมิให้รับจดทะเบียนหญิงนครโสเภณีหรือหญิงแพศยา หรือหญิงซึ่งชาย
สมจรด้วยเป็นครั้งคราวนั้นเป็นอันขาด..³²

“หญิงซึ่งชายสมจรด้วยเป็นครั้งคราวนั้น” ในกฎหมายระบุให้มีสถานะเป็นเพียง “เมียลับ”
และหากข้าราชการชายผู้ใดยังเป็นโสดแต่ต้องการมีภรรยา ก็ต้องทำการขออนุญาตมีภรรยาต่อ
นายทะเบียน³³ อย่างไรก็ตาม กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนักไม่ได้
กำหนดให้ครอบครัวข้าราชการต้องมีลักษณะแบบสามีภรรยาเดียวตามลักษณะครอบครัวของ
อารยะประเทศแต่อย่างใด

ในส่วนของกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการเสกสมรสเจ้านายในพระราชวงศ์ พ.ศ. 2461 มี
เนื้อหาไม่แตกต่างกันมากนัก หากแต่มีการควบคุมที่เข้มงวดมากขึ้น ในขณะที่ข้าราชการต้องจด
ทะเบียนครอบครัวที่ความเหมาะสมขึ้นอยู่กับพิจารณาของข้าราชการผู้ใหญ่และนายทะเบียน
เจ้านายราชวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปที่จะเสกสมรสจะต้องนำความกราบบังคมทูลขอพระราชทาน
พระบรมราชานุญาตจากพระเจ้าอยู่หัวก่อนเท่านั้น ถ้าผู้ใดทำการฝ่าฝืนละเมิดพระราชบัญญัตินี้
จะถูกถือว่าละเมิดต่อพระมหากษัตริย์³⁴ ประเด็นที่น่าสนใจของกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการเสก
สมรสเจ้านายในรัชสมัยของพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ มีกรณีพิเศษเกี่ยวกับการรับรองความเป็น
“สะใภ้หลวง” ที่เป็นกรณีการเมืองครั้งสำคัญในสมัยของพระองค์ก็คือ การไม่ยอมพระราชทานพระ
บรมราชานุญาตให้พระอนุชา คือ สมเด็จพระมหาลงพิชฌุโลกประชานาถ ซึ่งเป็นองค์รัชทายาทใน
ขณะนั้นเสกสมรสกับ ม.จ. หญิงชวลิตโอภาส รพีพัฒน์ หลังการหย่าร้างกับพระชายาเดิมชาว
รัสเซีย คือ หม่อมคัทริน(Ekaterina Ivanovna Desnitskaya) จนเป็นเหตุให้ต้องทรงขัดแย้งกับ
สมเด็จพระพันปีหลวง พระราชมารดาอย่างรุนแรง³⁵ ซึ่งการที่ทรงไม่ยินยอมให้พระอนุชาเสกสมรส
ใหม่³⁶ ทรงอ้างเหตุผลว่า ม.จ.ชวลิตโอภาส ไม่เหมาะสม เพราะทรงมีศักดิ์เป็นพระภคินี(หลาน)

³² กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พ.ศ. 2457 หมวด 5 มาตรา 19- อ้างใน
กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, **กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่**

³³ กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พ.ศ. 2457 หมวด 6 มาตรา 26- อ้างใน
กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, **กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่**

³⁴ กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการเสกสมรสแห่งเจ้านายในพระราชวงศ์ พ.ศ. 2461 มาตรา 1,3- อ้างใน กรมหลวง
ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, **กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่**

³⁵ ดูรายละเอียดใน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ , **เกิดวังปารุสก์**, พิมพ์ครั้งที่ 12, (กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์ริเวอร์ บุ๊คส์ จำกัด, 2547)

³⁶ เพิ่งอ้าง , หน้า 142.

ทั้งที่การสมรสในเครือญาติไม่ใช่เรื่องแปลกประหลาดแต่อย่างใดสำหรับราชสำนักสยาม ความเป็นไปได้อย่างหนึ่งในการที่พระองค์ทรงปฏิเสศการสมรสครั้งใหม่ของพระอนุชาอาจจะเป็นเรื่องการเปรียบเทียบกันทางการเมืองระหว่างพระมหากษัตริย์กับองค์ รัชทายาท ที่หากสมเด็จกรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงมีพระชายาเป็นเจ้านายฝ่ายไทยด้วยกัน สถานะและความเหมาะสมในการเป็นองค์รัชทายาทจะมีมากขึ้น จากเดิมที่ทรงเป็นองค์รัชทายาทที่มี “ข้อแม้” เพราะมีชายาเป็นหญิงต่างชาติ³⁷ และในเวลาเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีแรงกดดันจากราชสำนักเกี่ยวกับความคาดหวังเรื่องการมีพระโอรส เพราะยังไม่ทรงอภิเษกหรือมีชายา อย่างไรก็ดี ในเวลาต่อมา แม้ว่าจะไม่ได้รับพระบรมราชานุญาตให้ทำการเสกสมรสกับ ม.จ. หญิงชวลิตโอภาส แต่สมเด็จกรมหลวงพิษณุโลกประชานาถก็ทรงรับม.จ.หญิงชวลิตโอภาสมาเป็นชายาอยู่กินด้วยกันเอง โดยทรงอ้างธรรมเนียมปฏิบัติเดิมในสมัยพระราชบิดากับพระราชมารดาที่มีได้ทรงทำพิธีเสกสมรส แต่สมเด็จพะพันปีหลวงก็เป็นสมเด็จพระบรมราชินีได้ ดังนั้น สำหรับเจ้านายนั้นการเสกสมรสตามกฎหมายไม่เป็นของจำเป็น ม.จ.หญิงชวลิตโอภาสก็ย่อมเป็นชายาของท่านได้โดยไม่มีพิธีเสกสมรสเช่นเดียวกัน

แม้ว่าการจดทะเบียนครอบครัว หรือการรับรองความเป็น “ผัว” “เมีย” ตามกฎหมายจะไม่สามารถประกาศใช้กันอย่างแพร่หลายในสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ก็มีความพยายามในการจัดสถานภาพสตรีและครอบครัวให้มีความชัดเจนแบบรัฐสมัยใหม่ในอีกขั้นหนึ่ง นั่นก็คือ การออก “พระราชบัญญัติขนานนามสกุล พ.ศ. 2459” และ “พระราชกฤษฎีกาให้ใช้คำนำหน้านามสตรี พ.ศ. 2460” กฎหมายฉบับแรกมีเนื้อหากำหนดให้คนไทยทุกคนต้องมีชื่อตัวและชื่อสกุล ชื่อสกุลนั้นจะเป็นชื่อประจำวงศ์สกุลสืบทอดมาจากบิดา เป็นการวางหลักสืบสกุลโดยให้ถือสายสัมพันธ์ฝ่ายบิดาของผู้ให้กำเนิดเท่านั้น มาตรา 6 ของพระราชบัญญัติฉบับนี้ ให้สิทธิแก่หญิงมีสามีในการใช้ชื่อตัวและนามสกุลเดิมได้³⁸ ส่วนพระราชกฤษฎีกาให้ใช้คำนำหน้านามสตรี พ.ศ. 2460 นั้นมีเนื้อหาที่กำหนดให้ใช้คำนำหน้านามสตรีตามบรรดาศักดิ์ของสามี และให้สตรีที่แต่งงานกับผู้ไม่มีบรรดาศักดิ์ใช้คำนำหน้าว่า “นาง” เพื่อแสดงสถานะของหญิงมีสามี หรือ การระบุสถานะการเป็น “เมีย” ตามกฎหมาย ส่วนสตรีที่ยังไม่ได้สมรส กำหนดให้ใช้คำนำหน้าว่า “นางสาว”

³⁷ ม.ร.ว. นริศรา จักรพงษ์ และไอลีน ฮันเตอร์, *แคทยาและเจ้าฟ้าสยาม*, แปลโดย พันชวัญ ทิพม่อม, (กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์เวิร์กบุ๊กส์, 2538), หน้า 198-199.

³⁸ แต่ต่อมามีการแก้ไขกฎหมายอีกหลายครั้ง และเมื่อเปลี่ยนมาใช้พระราชบัญญัติชื่อบุคคล พ.ศ. 2505 กำหนดให้หญิงที่สมรสแล้วต้องใช้นามสกุลของสามี – อ่างใน มาลี พฤษพงษ์สวัสดิ์, *ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง*, (กรุงเทพฯ : โครงการสตรีและเยาวชนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2551), หน้า 244.

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความพยายามในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงให้เข้าสู่ระบบมาตรฐานของความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ค่อนข้างมาก แต่ผลของการจัดการส่วนใหญ่ยังจำกัดตัวอยู่กับกลุ่มชนชั้นนำ บัญญาชน หรือชนชั้นกลางที่อยู่ในเขตเมืองมากกว่าการแพร่กระจายอุดมคติดังกล่าวออกไปอย่างแพร่หลายทั่วทุกสังคมระดับชั้นหรือพื้นที่ แต่ความพยายามในการจัดระเบียบสถานะของหญิงมีสามี หรือ “เมีย” ให้เข้ากับมาตรฐานของระบบรัฐที่เป็นสมัยใหม่ก็ถูกเริ่มต้นขึ้นในรัชสมัยนี้

การจดทะเบียนสมรสในสมัยรัชกาลที่ 7

ในสมัยรัชกาลที่ 7 การแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับการจดทะเบียนสมรสเดินทางสู่การประกาศใช้ทั่วไปใน พ.ศ. 2473 คือ พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะผัวเมีย พ.ศ. 2473 กำหนดให้ชายหญิงทำการสมรสเป็นสามีภรรยาต้องทำการจดทะเบียนสมรส หรือจดทะเบียนครอบครัว ความน่าสนใจของกฎหมายฉบับนี้คือ การยังคงไว้ซึ่งลักษณะการมีภรรยาหลายคนในเนื้อหาของกฎหมาย เช่น ในมาตรา 27 ของพระราชบัญญัตินี้ระบุว่า

ฐานะภริยาหลงในการสมรสที่ได้จดทะเบียนตามพระราชบัญญัตินี้ ท่านว่ามีได้ต่อเมื่อสามีได้จดทะเบียนแสดงไว้ในเวลาจดทะเบียนสมรส หรือในเวลาใดที่ยังเป็นสามีภริยากันอยู่³⁹

มาตรานี้มีความหมายถึงการที่จดทะเบียนสมรสมีความหมายถึงการที่หญิงผู้นั้นถือเป็นภรรยาหลงหากชายผู้นั้นมีภรรยาหลายคน แต่กฎหมายก็ได้อธิบายต่อว่า

ถ้าสามีภริยาหลงอยู่แล้ว ท่านว่าการจดทะเบียนภริยาอื่นเป็นภริยาหลงอีกย่อมไม่มีผล⁴⁰

ความสำคัญของการจดทะเบียนสมรส คือการระบุความเป็น “ภริยาหลง” ซึ่งเป็นภรรยาคนเดียวเท่านั้นที่มีสิทธิเรียกร้องขอแบ่งสินสมรสได้⁴¹ แม้จะยอมรับลักษณะการมีภรรยาหลายคนโดยการระบุเนื้อหาของ “ภริยาหลง” แต่กฎหมายฉบับนี้ไม่ได้มีการกล่าวถึง “ภริยาน้อย” แต่อย่าง

³⁹พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะผัวเมีย พ.ศ. 2473 มาตรา 27 – อ้างใน กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่

⁴⁰พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะผัวเมีย พ.ศ. 2473 มาตรา 27 – อ้างใน กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่

⁴¹พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะผัวเมีย พ.ศ. 2473 มาตรา 28 – อ้างใน กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่

ใด และในกรณีที่ชายมีบุตรกับหญิงอื่นที่ไม่ใช่ “ภริยาหลวง” บุตรจะชอบด้วยกฎหมายเมื่อผู้ให้กำเนิดทำการสมรสกันภายหลัง หรือบิดาได้จดทะเบียนว่าเป็นบุตร

มาตรา 35 บุตรเกิดแต่หญิงอันมิได้จดทะเบียนเป็นภริยาชายนั้น ท่าน
ว่าจะเป็นผู้ชอบด้วยกฎหมาย ต่อเมื่อบิดามารดาทำการสมรสกันภายหลัง
หรือได้จดทะเบียนเป็นบุตรตามคำร้องขอของบิดา หรือมีคำพิพากษา
ของศาลว่าเป็นบุตร

ดังนั้น หญิงที่เป็น “เมีย” อื่นๆที่ไม่ใช่ “ภริยาหลวง” จึงถูกระบุความหมายว่าเป็นหญิงอันมิได้จดทะเบียน ไม่ได้ให้ความหมายของการเป็น “เมีย” หรือ “ภริยา” ของชายผู้นั้นแต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม ก่อนที่กฎหมายฉบับนี้จะบังคับใช้แพร่หลาย ในปลายปีเดียวกันก็มีประกาศงดการใช้พระราชบัญญัติดังกล่าว เนื่องจากประสบกับปัญหาเรื่องค่าใช้จ่ายในการดำเนินการจดทะเบียนครอบครัว⁴²

ข้อน่าสังเกตในการแก้ไขกฎหมายลักษณะผู้เมียในสมัยรัชกาลที่ 6 และ รัชกาลที่ 7 คือเนื้อหาของกฎหมายยังคงตอบสนองต่อลักษณะการมีภรรยาหลายคนในสังคมไทยอยู่มาก ไม่ว่าจะเป็นการที่ระบุให้จดทะเบียนชื่อภรรยาทุกคนในกฎหมายแพ่ง พ.ศ. 2457⁴³ หรือการระบุว่าการจดทะเบียนสมรสแสดงฐานะภริยาหลวง⁴⁴ ในพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะผู้เมีย พ.ศ. 2473 ล้วนแล้วแต่เป็นมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ที่กำหนดขึ้นจากความคิดและชีวิตความเป็นอยู่ของชนชั้นนำสยามซึ่งเป็นกลุ่มเจ้าและขุนนางเป็นมาตรฐานหลัก จะเห็นว่าแม้สังคมชนชั้นนำสยามจะเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่แบบรัฐชาติตะวันตก และเข้าถึงการศึกษาและแนวคิดการใช้ชีวิตแบบสังคมตะวันตกมาก่อนข้างมากกว่าชนชั้นอื่นในสังคม หากรูปแบบของการมีภรรยาหลายคนและมโนทัศน์ของการเป็น “เมีย” ของชนชั้นนำสยามที่แสดงออกในเนื้อหาของกฎหมาย กลับไม่ได้มีความพยายามในการพัฒนาสถานะของหญิงมีสามีในสยามให้เป็นไปตามรูปแบบสังคมตะวันตกอย่างเป็นรูปธรรมชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของลักษณะการมีภรรยาหลายคนที่ชนชั้นนำแสดงออกถึงภาวะ “แบ่งรับแบ่งสู้” กับการผลักดันรูปแบบครอบครัวการมีสามีภรรยาเดียวทั้งในทางกฎหมายและทางปฏิบัติในชีวิตจริง คือ รัฐยอมรับว่ารูปแบบการมีภรรยาหลายคน

⁴² ประกาศพระราชบัญญัติในเดือนกุมภาพันธ์ และประกาศใช้ในเดือนพฤศจิกายน- ผู้ศึกษา.

⁴³ กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พ.ศ. 2457 มาตรา 9- อ้างใน กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, **กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่**

⁴⁴ พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะผู้เมีย พ.ศ. 2473 มาตรา 6- อ้างใน กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, **กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่**

นั้นเมื่ออยู่ในสังคม แต่ในขณะเดียวกัน การจดทะเบียนครอบครัว หรือการจดทะเบียนสมรสก็ต้องการให้ผู้ชายมี “เมีย” ซึ่งเป็น “แม่เรือน” หรือ “คู่ครอง” ในนัยยะแบบรัฐชาติสมัยใหม่อีกด้วย จากการกำหนดคุณสมบัติของการเป็นภรรยาที่จะต้องไม่เป็นหญิงที่ประพฤติไม่ดี หรือเป็นหญิงที่ชายมีความสัมพันธ์ไม่ชัดเจนจนไม่สามารถจดทะเบียนเป็นภรรยาได้ มีสถานะเป็นเพียง “เมียลับ”⁴⁵ ในกฎหมายเทียบรางวัลด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 6 หรือการระบุให้การจดทะเบียนสมรสเป็นการแสดงฐานะ “ภริยาหลวง” ในพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะผิดเมีย พ.ศ. 2473 ในสมัยรัชกาลที่ 7

ความคิดเรื่องสถานภาพผู้หญิงในสังคมไทยก่อนการประกาศใช้ พรพ 5 พ.ศ. 2478

บริบททางสังคมไทยในช่วงปลายระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น การแบ่งช่วงชั้นทางสังคมในทางปฏิบัตินั้นแทบจะไม่ปรากฏการควบคุมที่ชัดเจนแล้ว หลังจากยกเลิกระบบการเกณฑ์แรงงานใน พ.ศ. 2448 การพัฒนาการของกลุ่มชนชั้นกลางในเขตเมือง อันประกอบขึ้นจากกลุ่มข้าราชการสมัยใหม่ที่มาจากกลุ่มมูลนายเดิม และกลุ่มสังคมชนชั้นกลางนอกระบบราชการที่พัฒนามาจากกลุ่มกรรมกร ชุมนางระดับล่างในสังคมศักดินา และชาวต่างประเทศเช่นชาวจีน ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการเป็นแรงขับเคลื่อนหลักของสังคมไทยในการเปลี่ยนแปลงสู่การเป็นรัฐชาติสมัยใหม่แบบรัฐประชาธิปไตย⁴⁶ และวิพากษ์วิถีปฏิบัติต่างๆของกลุ่มอำนาจเดิมคือ กลุ่มเจ้านาย หรือกลุ่มชนชั้นนำเก่าในประเด็นทางสังคมต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเหลื่อมล้ำในสังคมที่ถูกผูกขาดอำนาจโดยกลุ่มชนชั้นนำ ประเด็นเรื่องของผู้หญิงได้ถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นหนึ่งในหัวข้อวิพากษ์ความเหลื่อมล้ำของสังคมไทย

ในนิตยสารสตรี ช่วงสมัยก่อนการเปลี่ยนแปลงกฎหมายนั้น มีบทความมากมายที่วิพากษ์วิจารณ์ถึงความไม่เท่าเทียมกันระหว่างชายหญิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับวัฒนธรรมครอบครัวไทยที่นิยมการมีภรรยาหลายคน เช่น นิตยสารสตรีศัพท์ คอลัมน์ “จากใต้บรรณาธิการี่นี้” มีการนำจดหมายที่มาแลกเปลี่ยนประเด็น “เมียน้อย” มาลงบ่อยครั้ง เช่น จดหมายของน.ส. สมร รักรธรรม

ท่านข้าราชการบางคนที่มีความหญิง คุณนาย นางบำเรอ และมีดพร้าอยู่มากแล้ว ยังทำเจ้าชู้อยู่ไม่วาย ท่านจะมีไปถึงไหนกันเจ้าประคุณ ถ้าท่านเจ้าชู้กับคนที่พอจะยอมไปกินน้ำได้ศอกได้ก็

⁴⁵ กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนักเพิ่มเติม(ครั้งที่ 3) พ.ศ. 2460 , – อ้างในกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, *กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่*, หน้า 1.

⁴⁶ ดู นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475*, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ร่วมกับ ฝ่ายสิ่งพิมพ์โครงการ 60 ปีประชาธิปไตย ,พิมพ์ครั้งที่ 1 ตุลาคม 2535.

พอทำเนา แต่นี่ท่านทำเจ้าชู้กับคนตีๆ ที่นับถือท่านอย่างพี่บ้าน้ำอาเสียด้วย จะไม่ให้เด็กมันดูถูกได้
ยังงี้⁴⁷

ดิฉันเชื่อในเกียรติยศ และความสามารถของเพื่อนสตรีทั้งหลายว่าคงทำได้ดี แม้เราจะไม่มี
โอกาสได้เป็นคุณหลวงคุณพระ และมีรายได้มากๆอย่างชาย ก็คงพอเลี้ยงชีพให้เปนสุขไปได้
ตลอดชีวิต เพราะเราไม่ได้มีครอบครัวใหญ่โตเหมือนชายที่ต้องหาเลี้ยงบุตรภรรยา ซึ่งแท้จริง
ยังดีกว่าต้องไปเปนอนุภรรยา และทนความโหดร้ายของสามีเปนอนกประการ⁴⁸

ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้เกิดกระแสเกี่ยวกับการต่อต้านการมีภรรยาหลายคน
ในกลุ่มชนชั้นนำแล้วในระดับหนึ่ง ในกลุ่มที่ได้รับโลกทรรศน์แบบตะวันตกมาจากการศึกษาตาม
ระบบสมัยใหม่ มีการรับรู้เรื่องความคิดเกี่ยวกับ “ครอบครัวอบอุ่น” ที่ตะวันตกสร้างให้เป็น
มาตรฐานครอบครัวของโลกสมัยใหม่⁴⁹ ครอบครัวอบอุ่นนี้จะต้องเป็นระบบผัวเดียวเมียเดียว สามี
ต้องยกย่องให้เกียรติภรรยา การมีภรรยาหลายคนจึงถือได้ว่าเป็นการไม่ให้เกียรติภรรยา ไม่ซื่อสัตย์
และ ‘เมียน้อย’ ก็กลายเป็นสมาชิกส่วนเกิน และเป็นตัวทำลายครอบครัวอุดมคติของโลกสมัยใหม่

นักคิดนักเขียนในสมัยปลายสมบูรณาญาสิทธิราชย์หลายท่านได้ประพันธ์เรื่องสั้นหรือนวน
นิยายอันมีเนื้อหาตีแผ่ลักษณะความสัมพันธ์ชายหญิงและรูปแบบครอบครัวของสังคมไทยใน
หลายๆลักษณะ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความไม่เท่าเทียมระหว่างหญิงชาย และลักษณะการมีภรรยา
หลายคน

สง เทภาสิต นักเขียนเรื่องสั้นยุคบุกเบิก ในช่วงปี พ.ศ. 2470 มีเรื่องสั้นที่สร้างชื่อที่สะท้อน
ความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ชายหญิงในยุคสมัยนั้น คือ “น้ำใจของนรา”⁵⁰ เรื่องราวความรักของ
นรา และมนัส หนุ่มสาวชาวกรุงที่ไปพบรักกันที่หัวหิน จนมีความสัมพันธ์กันโดยต่อกันด้วยความ
เต็มใจของทั้งสองฝ่าย แต่ในวันรุ่งขึ้น นางเอกของเรื่องคือ นรา ก็จากไปทิ้งไว้แต่จดหมายลาชาย
คนรัก เพราะเธอ นั้นมีความจำเป็นที่จะต้องไปเป็น “เมียน้อย” ของชายอื่นตามความประสงค์ของ
พ่อแม่ แต่เธอต้องการที่จะมอบความสาวของเธอให้กับชายที่เธอรักเท่านั้น เพราะเธอตีความหมาย
ของ “ความบริสุทธิ์” นั้นเป็นสิทธิของเธอเอง

..เธอได้คุ้นกับความคิดความเห็นเมื่อนอก อาจถือว่าเป็นเกียรติยศ เป็นหน้าที่ของชายที่จะไม่

⁴⁷ สตรีศัพท์ . ปีที่ 1 เล่ม 2 . เสาร์ที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2465, หน้า 4.

⁴⁸ สตรีศัพท์ . ปีที่ 1 เล่ม 3 . อังคารที่ 26 กันยายน พ.ศ. 2465, หน้า 7-8.

⁴⁹ ธาวิต สุขพานิช , 108 เรื่องที่หญิงไทยควรรู้(แต่ไม่เคยรู้เพราะหลงนึกว่ารู้ๆติดกันอยู่แล้ว), (กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์ธรรมสาร. 2544), หน้า 61-62.

⁵⁰ สตรีศัพท์ครั้งแรกใน นิตยสารเรขมัย ปีที่ 1 เล่มที่ 15 พ.ศ. 2469.

ทำลายความบริสุทธิ์ของหญิง ถูกแล้ว แต่ความเห็นของดิฉัน ความบริสุทธิ์นี้เป็นสมบัติส่วนตัวของดิฉันเอง ดิฉันสงวนไว้สำหรับคู่ผู้ตัวเมีย ความบริสุทธิ์เป็นศรีแก่ดิฉัน ก็เพื่อว่าดิฉันจะได้เป็นศรีแก่ชายสักคนหนึ่ง..⁵¹

ทั้งนี้ สถานะ “เมียน้อย” ในเรื่องสั้นเรื่องนี้ถูกนางเอกมองว่าเป็นสถานะที่เลวร้ายที่เธอจำเป็นต้องยอมรับเพื่อปฏิบัติหน้าที่ลูกที่ดี

ดิฉันกำลังเดินทางไปสู่หน้าที่ ซึ่งหญิงไม่น้อยคนได้นิยมนับถือมาแต่ก่อน และจะยังนับถือกันต่อไป ดิฉันไม่ได้เป็น “ศรีแก่บ้าน เป็นมงคลแก่” ใครดอก หน้าที่ของดิฉันแคบ มีดมัว อยู่ในที่มืด ใครจะรู้เห็น...ดิฉันจะไปเป็นเมียน้อยเขา...ดิฉันเองเชื่อมั่นว่าการสละตัวเพื่อความเย็นใจของพ่อแม่ เพื่อความเจริญสมบูรณ์ของครอบครัวพี่น้องนี้ เป็นหน้าที่อันดีงามยิ่ง⁵²

ประเด็นการมีความสัมพันธ์กันระหว่างชายหญิงในเรื่องสั้น “น้ำใจของนรา” มีความน่าสนใจอย่างมากกับการรับรู้การเป็น “ผัวเมีย” กันของปัญญาชนสยามใหม่ ทั้งจากการตีความเรื่องความรักชั้นหนุ่มสาว กับสิทธิในร่างกายของตัวเองของหญิงสาวกับการมอบความบริสุทธิ์เพื่อชายคนรัก แทนที่ว่าที่สามี ตัวละครอย่างนรา ถูกนำเสนอในมุมมองของหญิงที่น่าสงสาร ซึ่งถ้าเทียบเคียงกับวรรณกรรมในสมัยยุคจารีต พฤติกรรมดังกล่าวจะทำให้เราต้องกลายเป็นหญิงร้ายอย่างแน่นอน

ในวันที่ 10 ธันวาคม ปี พ.ศ. 2475 นวนิยายเรื่อง ‘ผู้ชนะสิบทิศ’ ของ โชติ พรหมพันธุ์ หรือ ‘ยาขอบ’ ลงตีพิมพ์เป็นครั้งแรกในหนังสือพิมพ์ประชาชาติ และได้ประสบความสำเร็จอย่างท่วมท้น และกลายเป็นวรรณกรรมอมตะมาจนถึงปัจจุบัน นำเสนอในรูปแบบของนิยายอิงประวัติศาสตร์ เรื่องราวของ พระเจ้าบุเรงนอง วีรกษัตริย์ชาติพม่า ผู้พิชิตทั้งสี่ทวีป และศึกรัก บุเรงนอง หรือ “จะเด็ด” พระเอกของเรื่องกับสาวงามนางต่างๆในเรื่องกลายเป็นนวนิยายยอดนิยมมาจนถึงยุคปัจจุบัน เพราะอะไร ผู้อ่านนวนิยายส่วนใหญ่ซึ่งก็มักจะเป็นผู้หญิง จึงให้การต้อนรับนวนิยายที่เล่าถึงพระเอกผู้เก่งกาจแต่มากรัก ทั้งที่ในสื่อต่างๆสมัยใกล้เคียงกันนี้เอง ที่ถ่ายทอดเรื่องราวต่อต้านการมีภรรยาหลายคน เรื่องราวความทุกข์ของผู้หญิงจากครอบครัวมากภรรยาครั้งแล้วครั้งเล่า ในที่นี้น่าสนใจว่า ‘ยาขอบ’ เองก็ได้เขียนคำนำเป็นเชิง ‘ออกตัว’ ในการตีพิมพ์รวมเล่มครั้งแรกไว้ว่า

⁵¹ สง เทพาสิต, “น้ำใจของนรา”, ใน *ห้วงรัก เรื่องรักของ 10 นักประพันธ์เอก*, (กรุงเทพฯ : มิ่งมิตร, 2539), หน้า 32.

⁵² เฟิ่งอ้อ

ข้าพเจ้าเขียนเรื่องนี้อย่างไม่หวังพงศาวดารก็จริง แต่หวังอัธยาศัยใจคอของบุเรงนองมาก จึงพยายามเขียนอย่างที่จะรักษาจิตใจของบุเรงนองเดิมให้คงอยู่ และแทรกบทกวีลงไปให้ควร แก่นิยายพิศวาสไว้ .....บุเรงนองในความฝันของข้าพเจ้าถูกกุมตัวอยู่แต่ในบทกวีที่ไม่มุ่มมาม เพื่อจะได้เป็นที่น่าเอ็นดูแม้แต่ในพวกคุณผู้หญิง ซึ่งตามธรรมชาติย่อมไม่ค่อยแสดงความ เห็นอกเห็นใจผู้ชายที่รักผู้หญิงเกินกว่าหนึ่งคน⁵³

ความนิยมใน ผู้ชนะสิบทิศ นวนิยายอมตะชิ้นหนึ่งของสังคมไทยสะท้อนภาพอะไรเกี่ยวกับ ความคิดต่อการมีภรรยาหลายคนในสังคม หรือถ้าเป็นชายที่มีอำนาจวาสนา มีความสามารถ การ มีภรรยามากกว่าหนึ่งคนก็ไม่ถือเป็นสิ่งผิด ถ้าสรุปได้เช่นนั้น ส่วนลึกในจิตใจของคนส่วนใหญ่ใน สังคมไทยก็ยังคงยอมรับการมีภรรยาหลายคนเช่นเคยเป็นมาในรัฐสมัยจารีตอยู่ดี และ ‘เมียน้อย’ ในความคิดของสังคมไทยนั้น จะถูกมองว่าดีหรือไม่ดี ก็อาจจะขึ้นอยู่กับเพียงว่า หญิงผู้นั้นเป็น ‘เมียน้อย’ ของใครมากกว่า การที่สังคมไทยในรัฐสมัยใหม่จะปฏิเสธและตัดขาดความคิดเกี่ยวกับ ‘เมียน้อย’ โดยสิ้นเชิง

ในความมากรักของ ‘จะเด็ด’ พระเอกของเรื่อง ถือเป็นภาพสะท้อนหนึ่งของความรู้สึกนึก คิดของผู้ชายในสังคมไทย เกี่ยวกับทัศนคติต่อสตรี ทั้งในฐานะคนรัก หรือภรรยา วลีอมตะอย่าง “ข้าพเจ้ารักน้องท่านนี้(จันทร์-ผู้เขียน)โดยใจภักดี ส่วนที่รัก ตะละแม่กุสุมาเมืองแปรลิรักโดยใจ ปอง”⁵⁴ ที่ถูกนำมาเอ่ยอ้างถึงในเชิงล้อเลียนต่อพฤติกรรมของการที่ชายมีความรักต่อหญิง มากกว่าหนึ่งคนในสังคม เป็นโหวทในนวนิยายที่เป็นที่สังคมเลือกที่จะจดจำ ทั้งที่รัฐสมัยใหม่นั้น เลือกที่จะต่อต้านลักษณะการมีภรรยาหลายคน

การนำเสนอในทัศน์เรื่อง “เมียน้อย” ในสภาผู้แทนราษฎร ระหว่าง พ.ศ.2475 - 2478

การชำระกฎหมายให้ทันสมัยเริ่มมาในสมัยรัชกาลที่ 5 มีชาวต่างประเทศ ซึ่งประกอบด้วย ชาวอังกฤษ ฝรั่งเศส เบลเยียม ญี่ปุ่นและลังกาเป็นที่ปรึกษา และมีการดำเนินการติดต่อมาจนถึง สมัยรัชกาลที่ 6 ก็ยังไม่แล้วเสร็จ ล่วงเลยมาในสมัยของรัชกาลที่ 7 หลังการเปลี่ยนแปลงระบอบ การปกครอง 2475 การชำระสะสางประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ทั้ง 6 บรรพจึงเสร็จสิ้นใน ปี พ.ศ. 2478 กฎหมายลักษณะผิดเมียจึงถูกยกเลิกไปและแทนที่ด้วยกฎหมายครอบครัว ซึ่งก็คือบรรพ 5 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ประกาศใช้ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2478

⁵³ ตีพิมพ์รวมเล่มครั้งแรก 12 กรกฎาคม 2477 อ้างใน มาลัย, นางในวรรณคดี, (กรุงเทพฯ :บรรณาการพิมพ์, 2536), หน้า 257.

⁵⁴ อ้างใน มาลัย, นางในวรรณคดี, (กรุงเทพฯ: บรรณาการพิมพ์, 2536), หน้า 259-260.

อย่างไรก็ดี ก่อนหน้าการประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ สถานะทางกฎหมายของหญิงโดยเฉพาะอย่างยิ่ง หญิงมีสามีได้รับการแก้ไขให้ดีขึ้นอย่างมาก การกำหนดหญิงให้อยู่ในชนชั้นทาสได้หมดไป สถานะของภรรยาบ่อยมีสิทธิเทียบเท่ากับภรรยาหลวง ศาลให้สิทธิภรรยาบ่อยมีส่วนแบ่งในทรัพย์สินโดยมีเงื่อนไขว่าภริยาน้อยเหล่านี้จะต้องมีทรัพย์สินติดตัวมา ในขณะที่สมรส แต่ภร่ายังคงไม่มีสิทธิในการจัดการสินบริคณห์(ทรัพย์สินทั้งหมดที่ได้มาระหว่างการเป็นสามีภรรยาทั้ง รวมทั้งสินเดิมและสินสมรส) แต่หน้าที่ภรรยาหลวงก่อกำเนิดขึ้นผูกพันสามีอันเป็นผลให้ภรรยาหลวงมีส่วนในการจัดการทรัพย์สินของครอบครัวโดยทางอ้อม⁵⁵

ในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ความคิดเกี่ยวกับเรื่องความเท่าเทียมกันระหว่างเพศได้เป็นประเด็นที่ถูกสนใจอย่างมากในกลุ่มชนชั้นนำที่มีการศึกษาจากต่างประเทศ อันเป็นผลกระทบมาจากความเคลื่อนไหวของกระแสสตรีนิยมที่มาจากประเทศฝั่งตะวันตก กลุ่มสตรีชั้นสูงที่มีการศึกษากลายมาเป็นผู้นำในกระแสสตรีนิยมในเมืองไทย และมีความพยายามกดดันสังคมด้วยการวิพากษ์เกี่ยวกับความไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงชายในด้านต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประเด็นทางกฎหมาย ครอบครัวเกี่ยวกับระบบการมีภรรยาหลายคนและการแบ่งสินสมรส แม้ก่อนหน้าการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง กระแสของสตรีนิยมในสังคมไทยอาจจะประสบความสำเร็จในการเรียกร้องสิทธิสตรีในพื้นที่สาธารณะ เช่น การให้ผู้หญิงเรียนในระดับอุดมศึกษา หรือการประกอบอาชีพ เช่น ครู หรือพยาบาล แต่กระแสสตรีนิยมกลับไม่สามารถเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางความคิดเกี่ยวกับเรื่องการมีภรรยาหลายคนได้มากนัก⁵⁶

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองปี 2475 กระแสความคิดแบบประชาธิปไตยเป็นที่แพร่หลายในสังคม สื่อมวลชนซึ่งได้แก่หนังสือพิมพ์ต่างๆ ได้ตีพิมพ์บทความแสดงความคิดเห็นทางการเมืองวิพากษ์วิจารณ์การบริหารงานราชการแผ่นดินของรัฐบาลและลงเรื่องราวความขัดแย้งระหว่างพระบรมวงศานุวงศ์กับข้าราชการที่เป็นสามัญชนอย่างต่อเนื่อง⁵⁷ ความไม่พอใจหลายๆประการอันสืบเนื่องมาจาก

⁵⁵ ร.แสงกาต์, “สถานะของหญิงในสยาม”, แปลโดย ไพโรจน์ กัมพูสิริ ใน ร.แสงกาต์กับไทยศึกษา, **รวมบทความแปลและบทความศึกษาผลงาน**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับศูนย์ข้อมูลเพื่อการค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศส-ไทย, 2548), หน้า 181.

⁵⁶ Suwadee T.Pattana, “Gender Relation in Thai Society”, in *Power, Knowledge and Justice*, ed. Suwanna Satha-Anand, (Soel : Ewha Women University Press, 2004), p.72-73.

⁵⁷ ปิยนาด บุนนาค, **ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่(ตั้งแต่การทำสนธิสัญญาบาวริง ถึง “เหตุการณ์ 14 ตุลาคม” พ.ศ. 2516)**, (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), หน้า 122.

ความก้าวหน้าทางการศึกษาและการได้รับความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตย การได้รับข่าวสารจากการปฏิบัติของประเทศต่างๆทั้งในเอเชียและยุโรปที่เป็นแบบอย่าง ความไม่พอใจรัฐบาลจากความล้มเหลวต่อการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ และความไม่พอใจรัฐบาลในกลุ่มของนายทหารรุ่นใหม่ต่อระบบบังคับบัญชาแบบเดิม ทำให้เกิดแรงผลักดันในการก่อการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง⁵⁸ คณะผู้ก่อการปฏิวัติ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนามของ คณะราษฎร รวมตัวกันขึ้นมาโดยกลุ่มข้าราชการทหารและพลเรือนจำนวน 98 คน ได้ดำเนินการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 และประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับแรกของไทยในระบอบประชาธิปไตย คือ พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราวพุทธศักราช 2475 ประกาศใช้วันที่ 27 มิถุนายน และในวันที่ 28 มิถุนายนก็ได้มีการเปิดสภาผู้แทนราษฎรเป็นครั้งแรก

การร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ครอบครัวเริ่มเข้าที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรกในการประชุมครั้งที่ 16 วันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2475 เป็นให้มติที่ประชุมในการรับหลักการในการร่างแก้ไข โดยตั้งคณะอนุกรรมการจากกลุ่มนักกฎหมายในประเด็นสำคัญที่เป็นปัญหาให้กับการแก้ไขกฎหมายฉบับนี้ยังคงเป็นเช่นเดียวกับที่เคยเป็นปัญหามาแล้วในสมัยก่อนเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง นั่นคือการกำหนดลักษณะครอบครัวในการจดทะเบียนสมรสว่าจะยังคงลักษณะการมีภรรยาหลายคน หรือจะเปลี่ยนเป็นแบบผัวเดียวเมียเดียว

ร่างกฎหมาย บรรพ 5 ถูกนำเสนอโดยประธานกรรมาธิการร่าง เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศ ในเนื้อหาที่ระบุลักษณะผัวเดียวเมียเดียวลงไปในการจดทะเบียนสมรส โดยชี้แจงเหตุผลในการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเพื่อให้เข้ากับลักษณะกฎหมายสมัยใหม่แบบรัฐชาติอื่นๆ

ประเพณีการมีเมียหลายคน เดิมมีทั่วไปในประเทศตะวันออก ไม่จำกัดเฉพาะในกรุงสยาม แต่เมื่อถึงคราวที่ประเทศแม่แต่ในตะวันออกซึ่งเป็นเพื่อนบ้านของเราที่ทำประมวลกฎหมายขึ้นใช้ ก็ได้วางบทลงโทษให้เมียได้แค่คนเดียว เพราะฉะนั้นถ้าหากว่า เราไม่คิดแก้ไขแล้ว เราเกือบจะหาประเทศอื่นได้ยากที่จะเห็นว่าชายมีเมียได้หลายคนสำหรับในประเทศซึ่งได้ออกกฎหมายเป็นประมวลแล้ว..⁵⁹

มีการให้คำอธิบายว่า สามารถพบเห็นชายไทยที่มีภรรยาคนเดียว มีมากกว่าชายที่มีภรรยาหลายคน และการมีภรรยาหลายคนไม่ตรงกับยุคสมัย จึงควรแก่การปรับเปลี่ยน เพราะ

⁵⁸ เฟิ่งอ๋าง, หน้า 124-125.

⁵⁹ การประชุมครั้งที่ 7/2476 วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2476, รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2476, หน้า 241.

กฎหมายที่บัญญัติให้ชายมีเมียคนเดียว ย่อมทำให้ฐานะของครอบครัวมั่นคงดีขึ้น และผลของฐานะผิวเมียของเราให้เหมาะกับประเทศอื่นๆ นอกจากนี้ยังเป็นการส่งเสริมเกียรติยศของหญิงให้ดีขึ้น และต้องด้วยหลักการความเสมอภาคที่เรายอมให้หญิงออกเสียงเลือกตั้งผู้แทนตำบลและผู้แทนราษฎร ซึ่งในบางประเทศถือหลักการให้ชายมีเมียได้คนเดียว ก็ยังไม่ยอมให้สิทธิแก่หญิงถึงปานนั้น⁶⁰

แต่อย่างไรก็ดี แม้ว่าเนื้อหาของร่างบรรพ 5 ฉบับนี้จะกำหนดให้การจดทะเบียนสมรสเป็นแบบผัวเดียวเมียเดียว แต่เนื้อหาของกฎหมายกลับไม่เข้มงวดในการควบคุมลักษณะผัวเดียวเมียเดียวในด้านการประพฤติ

การแก้ไขในข้อที่เสนอนี้เป็นทางแก้เพื่อจะบังคับแต่เฉพาะในทางแพ่ง..ในบางประเทศ ถ้ามีเมียหลายคน คือแต่งงานหลายคนต้องมีโทษ แต่กฎหมายที่เสนอเป็นแต่เพียงแก้ไขในทางแพ่ง คือ ไม่จดทะเบียนแล้วก็ไม่เป็นผัวเมีย ไม่ย้อนไปใช้กับผัวเมียซึ่งเป็นผัวเมียกันมาก่อนไม่น่าจะเดือดร้อน..⁶¹

อย่างไรก็ดี การลงมติยอมรับลักษณะผัวเดียวเมียเดียวในบรรพ 5 มีการโต้แย้งและถกเถียงของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแตกออกเป็นหลายกลุ่มในการให้ความเห็นเกี่ยวกับการมีภรรยาหลายคน และลักษณะผัวเดียวเมียเดียว จนการประชุมสภาในการรับมติดังกล่าวต้องยืดเยื้อไปอีกครึ่งหนึ่ง และไม่สามารถสรุปข้อถกเถียงได้

สมาชิกสภาผู้แทนจำนวนหนึ่งได้แสดงความไม่เห็นด้วยกับลักษณะผัวเดียวเมียเดียวอย่างชัดเจน และส่วนใหญ่มักจะชี้เหตุผลทางด้านประเพณีมารองรับ ว่าการมีภรรยาหลายคนเป็นสิ่งที่สืบทอดมาในสังคมไทยเป็นเวลานานมาแล้ว ไม่ควรเปลี่ยนแปลงแก้ไขเพื่อให้เป็นอย่างตะวันตกแต่อย่างใด หรือเหตุผลทางด้านจำนวนพลเมืองอาจจะน้อยลง เพราะผู้หญิงโสดจะมากขึ้น และความไม่เห็นด้วยกับการแยกใช้กฎหมายกับพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ คือปัตตานี นราธิวาส ยะลาและสตูล อันเป็นพื้นที่ที่มีประชากรชาวมุสลิมอยู่อาศัยมาก

ข้ออ้างอันสำคัญที่สุดมีอยู่ว่าเราจะต้องเอาอย่างประเทศชาวตะวันตกเขา แต่เหตุใด เราจึงควรเอาอย่าง เป็นด้วยภาวะแห่งความเป็นอยู่ของประเทศเรา กับประเทศของเขาเหมือนกันหรืออย่างไร ไม่แจ้งประจักษ์... หนึ่ง คำชี้แจงของกรรมาธิการก็ขัดกันในเรื่องความเสมอภาคนี้ด้วย เมื่อปล่อยให้ชายมีเมียได้หลายคน แต่ไทยจะมีได้คนเดียว ฉะนั้นจะว่าเสมอภาคด้วยกันได้อย่างไร

⁶⁰ เฟิ่งอ้าง , หน้า 242.

⁶¹ เฟิ่งอ้าง , หน้า 243.

ถ้าจะให้ไทยศิวิไลซ์เหมือนพวกเขา ก็ควรจะให้แขกศิวิไลซ์ด้วย จะแบ่งแยกไว้ทำไม แขกเตอร์ก็ทำได้ แขกปักซีได้ต้องทำได้เช่นกัน..⁶²

หญิงชู้มากขึ้น เพราะหญิงมากกว่าชายในเมืองไทย และเมื่อเสียตัวไปแล้ว ไม่มีโอกาสเป็นภรรยาชายตามกฎหมายก็กลายเป็นคนชู้...พลเมืองจะน้อยลง เพราะหญิงที่ได้เสียตัวกับชายอาจฆ่าลูกที่ตั้งท้องเสียหมด เพราะไม่มีโอกาสเป็นภรรยาชาย⁶³

บางกรณีของกลุ่มผู้ไม่เห็นด้วยก็จะนำเสนอในรูปแบบของการต่อรองในการจดทะเบียนสมรสให้จดได้สองคนบ้าง หรือมีเงื่อนไขบ้าง เช่น

ชายควรมีเมียจดทะเบียนได้ 2 คน เพื่อที่จะได้ไม่รู้สึกเบื่อหน่ายดังได้เสนอมานี้แล้ว อย่างหนึ่ง ภรรยาจะได้ไม่ต้องซื้อจุกจิกอย่างหนึ่ง ไม่นำเชื้อโรคมาสู่ครอบครัวอย่างหนึ่ง⁶⁴

ชายจดทะเบียนภรรยาได้คนเดียว เว้นแต่

- ก. ไม่สะดวกแก่การสืบพันธุ์ เช่น เมียเดิมเป็นหมัน
- ข. เพื่ออนามัย เช่น เมียเป็นโรคติดต่อ
- ค. การสมรสเดิมดำเนินไปไม่สะดวก เช่น ภรรยาเดิมต้องโทษนานวัน หรือวิกลจริตทั้งนี้ตามแต่นายทะเบียนหรือศาลพิจารณา
- ง. เมื่อภรรยาเดิมได้อนุญาตเป็นหลักฐานต่อหน้านายทะเบียน⁶⁵

ในกลุ่มของผู้เห็นด้วยกับลักษณะัวเดียวเมียเดียว มีการโต้แย้งถึงข้อดีของการเป็นัวเดียวเมียเดียว ไม่ว่าจะป็นในกรณีของความสงบสุขภายในครอบครัวแล้ว ยังเป็นประโยชน์ในเรื่องความไม่สิ้นเปลืองอีกด้วย ในคำค้านข้อโต้แย้งว่าการเป็นัวเดียวเมียเดียวจะทำให้จำนวนพลเมืองของประเทศน้อยลงนั้น ซึ่งเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจอย่างมากในการโต้แย้งภายในสภา พระสารประสานนัประพันธ์ ซึ่งเป็นหนึ่งในกรรมาธิการ ได้อธิบายถึงข้อเสียของครอบครัวที่มีหลายเมีย

⁶² ขุนวรสิขัฐรัตนเวทย์, การประชุมครั้งที่ 7/2476 วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2476 ,รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2476 , หน้า 247.

⁶³ มงคล รัตนวิจิต , การประชุมครั้งที่ 7/2476 วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2476 ,รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2476 , หน้า 261.

⁶⁴ จำรัส มหาวงศนันท์, การประชุมครั้งที่ 8/2476 วันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2476 ,รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2476 , หน้า 318.

⁶⁵ มงคล รัตนวิจิตร, การประชุมครั้งที่ 7/2476 วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2476 ,รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2476 , หน้า 262-263.

อาจจะมีการแยกแยะกว่า ซึ่งก็คือมีพลเมืองให้รัฐมากกว่า แต่ปัญหาในการจัดสรรมรดกอาจจะทำให้พลเมืองที่ได้ไม่มีประโยชน์กับรัฐเลยก็ได้ เพราะครอบครัวจะยากจน เมื่อเปรียบเทียบกับครอบครัวผู้เดียวเมียเดียวที่ไม่มีปัญหาในการจัดสรรมรดก⁶⁶

แต่ก็มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหลายท่านที่เห็นด้วยกับระบบครอบครัวแบบสมัยใหม่ดังกล่าว แต่ไม่เห็นด้วยกับเนื้อหาของกฎหมายที่อาจจะทำให้เกิดปัญหาการปฏิบัติทางสังคมที่สวนทางกับเนื้อหาของกฎหมาย เช่นในกรณีของ พันตรี หลวงรณสีทิพิชัย ที่เห็นด้วยกับลักษณะผู้เดียวเมียเดียว แต่คิดว่ากฎหมายยังไม่ผูกมัดเพียงพอ พร้อมยกตัวอย่างกฎระเบียบของข้าราชการทหารที่จะต้องจดทะเบียนเมียคนเดียว ถ้ากระทำผิดจะต้องถูกไล่ออก⁶⁷ หรือหลวงประดิษฐมนูญธรรมก็มองกฎหมายในลักษณะคล้ายคลึงกันว่า การมีเมียหลายคนที่ไม่มีบทบังคับลงโทษ ก็เท่ากับปล่อยอิสระในการมีเมียหลายคน แม้ว่าหลายคนจะมองว่าในระดับคนธรรมดา สามัญชนหรือคนต่างจังหวัดนั้นการมีเมียคนเดียวเป็นเรื่องปกติทั่วไปอยู่แล้วก็ตาม⁶⁸ หรือสมาชิกสภาผู้แทนบางท่านที่เห็นด้วยกับลักษณะผู้เดียวเมียเดียวและต้องมีบทลงโทษเพื่อควบคุมการมีเมียหลายคน ก็เสนอบทลงโทษสำหรับผู้หญิงแทน

มาทว่าจะต้องตราบทลงโทษแล้ว ควรตราบทสำหรับลงโทษสตรีจะเหมาะว่า

เพราะสตรีส่วนมากอ่อนสติสัมปชัญญะ ชอบแต่งตัวยั่ววนอุเบกขาญาณของชาย⁶⁹

การประชุมสภาในการลงมติลักษณะครอบครัวมีการถกเถียงที่แตกประเด็นความคิดเห็นออกไปอย่างมากมาย และในที่สุดจึงทำการลงมติด้วยการยกคะแนนเลือก ปรากฏว่าฝ่ายที่เห็นด้วยกับลักษณะผู้เดียวเมียเดียวชนะด้วยจำนวนเสียง 77 คนต่อ 19 คน การดำเนินการทางด้านแก้ไขกฎหมายในส่วนอื่นๆของบรรพ 5 จึงดำเนินการต่อไปได้

มีข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า ในกรรมาธิการร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ 5 มีรายชื่อของผู้หญิงอยู่ด้วยหนึ่งคน คือ แรม บุญยประสงค์ แต่ในการประชุมแก้ไขกฎหมายบรรพ 5

⁶⁶ พระประศาสน์ประพันธ์ , การประชุมครั้งที่ 7/2476 วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2476 , รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2476 , หน้า 267.

⁶⁷ พต. หลวงรณสีทิพิชัย , การประชุมครั้งที่ 7/2476 วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2476 , รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2476 , หน้า 275.

⁶⁸ หลวงประดิษฐมนูญธรรม , การประชุมครั้งที่ 7/2476 วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2476 , รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2476 , หน้า 263.

⁶⁹ สวัสดิ์ ยูวะเวส , การประชุมครั้งที่ 8/2476 วันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2476 , รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2476 , หน้า 304.

จำนวนทั้งสิ้น 19 ครั้ง มีเพียงครั้งที่ 14 หรือ การประชุมครั้งที่ 38 / 2477 วันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2477 เท่านั้นที่เธอร่วมอภิปรายด้วย ในประเด็นการแบ่งสินสมรส ที่เสนอการแบ่งสินสมรสระหว่างสามีภริยาให้เท่ากัน จากแต่ก่อน “ผัว” จะได้รับส่วนแบ่งสินสมรสมากกว่า”เมีย” จากความคิดเรื่อง “ผัวหาบเมียคอน” ซึ่งก็ได้มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชายหลายท่านได้นำเสนอถึงประเด็น “ขอความยุติธรรมให้แก่ผู้ชาย” เช่น ดาบเทียม ศรีพิสิฐ ขุนวรดิษฐ์ดุรงค์เวทย์ ขุนเสนาสดี รัตต.บุญแกม ปิตยานันท์ ซึ่งไม่เห็นด้วยกับการแบ่งสินสมรสเท่ากัน แม้ว่ากรรมวิธีการร่าง คือ รต.เนตร พูนวิวัฒน์ได้มองว่ามาตรา 1542 การระบุให้สามีเป็นหัวหน้าในคู่ครองเป็นการให้โอกาสในการดูแลครอบครัวแก่ผู้ชายมากพอแล้ว⁷⁰ โดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ไม่เห็นด้วยส่วนใหญ่ได้แสดงออกในความคิดเห็นเกี่ยวกับชายหญิงที่ค่อนข้างเป็นอคติ

ขอความยุติธรรมแก่ผู้ชาย ไม่เห็นด้วยเรื่องแบ่ง 1:1 เพราะตอนแต่งผู้หญิงก็ได้ของหมั้นแล้ว ฐานะของผู้ชายเราเป็นส่วนมาก เราต้องเป็นหลักดีกว่าผู้หญิง คือในหลักทรัพย์ เราต้องเป็นข้างทำหน้า จะไม่ให้ผู้ชายปกครองบุตรได้อย่างไร ตามที่กรรมวิธีการว่าผู้ชายได้เปรียบผู้หญิง เป็นอันว่าฟังไม่ขึ้น⁷¹

เรารู้สึกว่าชายเป็นหัวเรี่ยวหัวแรง แล้วทำไมเราจะไปแบ่งให้ได้เท่ากัน ในส่วนนี้ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่ใช่เป็นความยุติธรรมเลย ข้าพเจ้าเห็นว่าเราสงสารจนลืมตัวเราเองเสียแล้ว⁷²

ข้อโต้แย้งกลายเป็นประเด็นเหยียดผู้หญิง จนทำให้แรม บุญยประสพต้องเข้าร่วมการอภิปรายในครั้งนี้ด้วย โดยกล่าวเป็นเชิงขอขอบคุณสภาในการที่เธอได้รับเลือกให้เป็นหนึ่งในคณะกรรมการร่างกฎหมายด้วย โดยเธอแย้งในประเด็นการแบ่งสินสมรสว่า

เมื่อท่านใจกว้างพอที่จะเปลี่ยนนโยบายให้ตัวของท่านเองมีภริยาได้คนเดียว ไฉนท่านจึงจะไม่ยอมแบ่งสินสมรสให้ได้คนละส่วนเท่ากันเล่า...ตามประมวลกฎหมายนี้ยอมเห็นได้ชัดแล้วว่า ผู้หญิงนั้นมีสิทธิอย่างไร และผู้ชายมีสิทธิอย่างไร ผู้ชายเป็นหัวหน้าในคู่ครอง เป็นผู้เลือกภุมิลาเนา...ไฉนท่านจึงจะไม่สงสารเขาอีก

⁷⁰ รต. เนตร พูนวิวัฒน์ การประชุมครั้งที่ 38/2477 วันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2477 ,รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2477 , หน้า 2676.

⁷¹ ดาบเทียม ศรีพิสิฐ, การประชุมครั้งที่ 38/2477 วันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2477 ,รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2477 , หน้า 2682.

⁷² รตต.บุญแกม ปิตยานันท์, การประชุมครั้งที่ 38/2477 วันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2477 ,รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2477 , หน้า 2685.

ถึงหากจะไม่ส่งสารอย่างที่ท่านสมาชิกบางคนพูดว่าอย่านึกถึงความสงสารมากกว่าความยุติธรรม แต่นี่แหละคือความยุติธรรมละ...ขอให้ท่านนึกให้มากๆ อย่าลืมว่าท่านมีญาติเป็นผู้หญิง ท่านมีลูกสาวเป็นผู้หญิง ซึ่งท่านไม่อยากจะเห็นน้ำตาของผู้หญิงต่อไป เพราะฉะนั้นท่านกรุณาได้หรือไม่เช่นนี้ ข้าพเจ้าขอวิงวอนทุกๆ ท่านให้ระลึกให้มากๆ ในข้อนี้⁷³

อย่างไรก็ดี แม้จะยังมีการโต้แย้งประเด็นนี้อยู่หลังจากการอภิปรายของแรม บุนยประสพ แต่สุดท้าย มติที่ประชุมในวันนั้นก็ผ่านการเห็นชอบให้การแบ่งสินสมรสให้ชายหญิงได้เท่ากัน เว้นแต่ชายหรือหญิงมีสินเดิมฝ่ายเดียว

หลังเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองได้สองปี รัฐบาลพลเรือนชุดแรกของสยามได้ประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ในปี พ.ศ. 2478 เพื่อเร่งผลการยกเลิกสนธิสัญญาเบาว์ริงซึ่งเป็นปัญหาต่อการค้าระหว่างประเทศมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ให้แล้วเสร็จ หลังจากดำเนินการมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 อีกด้วย อย่างไรก็ตาม กฎหมายครอบครัวฉบับนี้ไม่ได้ถูกใช้ในส่วนในพื้นที่จังหวัดติดชายแดนประเทศมาเลเซีย (ปัตตานี นราธิวาส ยะลาและสตูล) ซึ่งเป็นชุมชนกลุ่มมุสลิม ซึ่งถือเป็นกรณีพิเศษ เพราะกฎหมายนี้ขัดต่อหลักของศาสนาอิสลาม ให้ประชาชนในส่วนพื้นที่ดังกล่าวอยู่ในกรณีพิเศษ ยังคงใช้กฎของศาสนาจัดการเรื่องครอบครัว⁷⁴

แม้ว่าจะจะเป็นกฎหมายครอบครัวแบบรัฐสมัยใหม่ และเป็นความพยายามที่จะตอบสนองต่อความต้องการของสังคมในเขตเมืองของประเทศที่มีพัฒนาการไปสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่เกินกว่าบริเวณอื่นในรัฐ แต่การนำเสนอโมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ที่ถูกดัดแปลงด้วยความคิดเรื่องชายหญิงแบบสมัยใหม่ในรัฐไทยหลังการปฏิรูปประเทศ กลับไม่ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นต่อสถานภาพสตรีอย่างเป็นรูปธรรมชัดเจนมากไปกว่าความสำเร็จของการจดทะเบียนครอบครัวซึ่งทำให้สามารถระบุสถานะ “ผัว-เมีย” ตามกฎหมายได้ชัดเจนมากขึ้นเพียงเท่านั้น เพราะกฎหมายยังคงให้อำนาจของผู้เป็น “ผัว” หรือ “สามี” อยู่เหนือ “เมีย” หรือ “ภรรยา” อยู่อย่างมาก และยังคงตีกรอบทางด้านสังคมที่สามารถสร้างความมั่นคงให้กับผู้หญิงอย่างระบบเครือญาติออกไปจากเนื้อหาทาง

⁷³ แรม บุนยประสพ, การประชุมครั้งที่ 38/2477 วันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2477, รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2477, หน้า 2697-2698.

⁷⁴ ปัตตานี ยะลา นราธิวาส สตูล ยังคงใช้กฎข้อบังคับสำหรับปกครองบริเวณเจ็ดหัวเมือง ร.ศ. 120 ซึ่งมอบอำนาจในการพิจารณาตัดสินความครอบครัวและมรดกแก่โต๊ะโต๊ะยุติธรรมเป็นผู้ตัดสินตามหลักศาสนาอิสลามตามข้อ 32 ในกฎข้อบังคับ กฎข้อบังคับสำหรับปกครองบริเวณเจ็ดหัวเมือง ร.ศ. 120 ประกาศยกเลิกในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยใช้ประกาศ พระราชบัญญัติยกเลิกอำนาจและหน้าที่โต๊ะโต๊ะยุติธรรมในการพิจารณานาฬิกาภาคใต้ พ.ศ. 2489 มาแทนที่ - ผู้ศึกษา.

กฎหมายอีกด้วย นอกจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านกฎหมายให้เป็นลักษณะผิวเดียวเมื่อยเดียว แต่ความคิดเกี่ยวกับเรื่อง ผิวเดียวหลายเมื่อย ก็ยังคงมีอยู่ให้เห็นได้เสมอในสังคมไทย และยังคงเป็นที่ยอมรับในพื้นที่ทางสังคมที่ไม่เกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับบริบททางกฎหมาย หรือการนำเสนออย่างเป็นทางการ

การประกาศใช้บรรพ 5 พ.ศ. 2478

เนื้อหาภายในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 พ.ศ. 2478 อาจสรุปประเด็นเนื้อหาที่น่าสนใจได้ดังนี้

การจดทะเบียนสมรสและการจดทะเบียนครอบครัว

การจัดตั้งให้เกิดการจดทะเบียนสมรสและการจดทะเบียนครอบครัวให้เป็นที่สำเร็จนับเป็นผลงานการจัดระบบความสัมพันธ์ชายหญิงให้เข้ากับรูปแบบความเป็นรัฐสมัยใหม่อย่างเป็นรูปธรรมที่สุดของประเทศไทยหลังการปฏิรูปประเทศ ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การจดทะเบียนสมรสหรือการจดทะเบียนครอบครัวเป็นที่เข้าใจและกระทำกันไปบ้างแล้วในบางกลุ่มบุคคล คือ เจ้านายราชวงศ์ และกลุ่มข้าราชการ⁷⁵ โดยเนื้อหาหลัก การสมรสนั้นต้องจดทะเบียน⁷⁶ เงื่อนไขของการสมรสจะกระทำต่อเมื่อฝ่ายชายมีอายุไม่ต่ำกว่าสิบเจ็ดปีบริบูรณ์ และฝ่ายหญิงมีอายุไม่ต่ำกว่าสิบห้าปีบริบูรณ์ และมีได้เป็นคู่สมรสของบุคคลอื่นอยู่⁷⁷ ถือเป็นกรกำหนดลักษณะ “ผิวเดียวเมื่อยเดียว” ลงไปในทางปฏิบัติ แตกต่างข้อกำหนดในการจดทะเบียนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีเนื้อหาบ่งบอกถึงการยอมรับระบบ “ผิวเดียวหลายเมื่อย” อย่างชัดเจนจากการระบุให้มีแต่ฝ่ายหญิงเท่านั้นที่จะต้องมีความสมบูรณ์คือ “มิได้เป็นภริยาชายอื่นอยู่”⁷⁸ และมีเนื้อหาการยอมรับหญิงที่จดทะเบียนสมรสว่าเป็น “ภริยาหลวง”⁷⁹ แต่อย่างไรก็ดี แม้จะกำหนดความเป็น “ผิวเดียวเมื่อยเดียว”

⁷⁵ กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการเสกสมรสแห่งเจ้านายในพระราชวงศ์ พ.ศ. 2461 และ กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พ.ศ. 2457 อ้างใน กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, **กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่**

⁷⁶ บรรพ 5 พ.ศ. 2478 มาตรา 1449 หมวด 2 เงื่อนไขแห่งการสมรส อ้างใน กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, **กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่**

⁷⁷ บรรพ 5 ครอบครัว พ.ศ. 2478 มาตรา 1445 และ 1451 ข้อ 1 และ ข้อ 3 ใน หมวด 2 เงื่อนไข แห่งการสมรส อ้างใน กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, **กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่**

⁷⁸ พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะผิวเมื่อย พุทธศักราช 2473 มาตรา 14 ข้อ 3 อ้างใน กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, **กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่**

⁷⁹ พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะผิวเมื่อย พุทธศักราช 2473 มาตรา 6, 11, 27 และ 28 อ้างใน กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, **กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่**

ลงไป และประกาศว่าการจดทะเบียนสมรสชั้นนั้นถือเป็นโมฆะ แต่ไม่มีการปรับโทษของการจดทะเบียนสมรสชั้นแต่ประการ ยกตัวอย่างมาตรา 1451 ซึ่งระบุเนื้อหาไว้ว่า

มาตรา 1451 บุคคลใดจดทะเบียนสมรสแล้ว จะจดทะเบียนอีกไม่ได้ เว้นแต่จะพิสูจน์ได้ว่า การสมรสครั้งก่อนได้หมดไปแล้วเพราะตาย หย่า หรือศาลเพิกถอน

ดังนั้น ในทางปฏิบัติ กฎหมายครอบครัวแบบสมัยใหม่ของรัฐไทยก็ไม่ได้ทำให้ความคิดเกี่ยวกับเรื่อง “ผัวเดียวหลายเมีย” หมดไปจากสังคมไทย แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงความคิดเกี่ยวกับเรื่อง “เมียน้อย” ให้ดำเนินอยู่ในสังคมด้วยลักษณะนอกกฎหมายแทน เพราะเป็นการห้ามที่ไม่มียกเว้นโทษ หรือมีข้อกำหนดที่ทำให้ชายไทยสามารถมี “เมียน้อย” ได้ยากลำบากขึ้นแต่อย่างใด ทั้งยังมีการกำหนดให้สามารถกระทำการจดทะเบียนบุตรได้ ทำให้ “บุตร” ที่เกิดจากความสัมพันธ์นอกการสมรส ก็สามารถมีชื่อเป็น “บุตร” ตามกฎหมายได้⁸⁰ ดังนั้น การกำหนดลักษณะ “ผัวเดียวเมียเดียว” ลงไปใน บรพพ 5 พ.ศ. 2478 เพียงแต่ทำให้ความคิดเกี่ยวกับเรื่อง “ผัวเดียวหลายเมีย” และการเป็น “เมียน้อย” เป็นเรื่องที่ไม่เปิดเผยในพื้นที่สาธารณะในสังคมเท่านั้น

ความสัมพันธ์ของ “สามี-ภรรยา” ในบรพพ 5 พ.ศ. 2478

ความสัมพันธ์ของ “สามี-ภรรยา” ในบรพพ 5 พ.ศ. 2478 กับความสัมพันธ์ของ “ผัว-เมีย” ในกฎหมายลักษณะผัวเมียดำเนินไปไม่ต่างกันมากนัก แม้จะตัดทอนความรุนแรงในบทลงโทษเรื่อง “ชู้” ออกไปจนเกือบหมด แต่ลักษณะโดยรวมแล้วกฎหมายก็ยังคงให้อำนาจ “สามี” เหนือ “ภรรยา” คล้ายคลึงกับอำนาจของ “ผัว” เหนือ “เมีย” แบบกฎหมายลักษณะผัวเมีย มีการระบุให้ “สามี” เป็นหัวหน้าครอบครัวและมีอำนาจสิทธิในการตัดสินใจในเรื่องสำคัญ

มาตรา 1454 สามีเป็นหัวหน้าในครอบครัว เป็นผู้เลือกที่อยู่ และเป็นผู้อำนวยความสะดวกในเรื่องช่วยเหลืออุปการะเลี้ยงดู

ด้วยอำนาจที่ได้รับมอบหมายดังกล่าว สามีจึงมีอำนาจในการตัดสินใจทิศทางของครอบครัว แม้ในมาตรา 1456 ที่ระบุถึงสิทธิที่ “ภรรยา” สามารถประกอบวิชาชีพ ยังต้องผูกมัดไว้กับการตัดสินใจของสามี

มาตรา 1456 ถ้าภรรยาประกอบวิชาชีพอยู่ก่อนสมรส ภรรยาอาจประกอบวิชาชีพนั้นต่อไปโดยมิต้องรับความยินยอมของสามี

⁸⁰ บรพพ 5 ครอบครัว พ.ศ. 2478 มาตรา 1530 และการเป็นบุตรชอบด้วยกฎหมายนี้ทำให้มีสิทธิในการใช้นามสกุลและรับมรดกตามที่ระบุไว้ในมาตรา 1533 อ้างใน กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, *กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่*

จะเห็นว่า มาตรา 1456 แม้ว่ากฎหมายมีความพยายามที่จะให้สิทธิแก่สตรี แต่สุดท้ายการเลือกใช้คำว่า “อาจ” ก็ทำให้แนวโน้มของการตัดสินใจตกไปอยู่กับ “สามี” มากกว่า และกฎหมายยังกำหนดให้ “ภริยา” ที่ “อาจ” ประกอบวิชาชีพนั้นต่อไปโดยมิต้องได้รับความยินยอมจากสามีนั้นยังต้องประกอบวิชาชีพนั้นมาก่อนการสมรสอีกด้วย ทั้งนี้เนื้อหาของมาตรานี้มีความสัมพันธ์กับ มาตรา 1454 อยู่มากในประเด็นที่ มาตรา 1454 กำหนดให้ “สามี” เป็นผู้ตัดสินใจว่าจะสร้างครอบครัวที่ไหน และอย่างไร เป็นหลัก และยังสัมพันธ์กับมาตรา 1537 ที่ระบุให้อำนาจปกครองบุตรนั้นอยู่ที่บิดาเป็นสำคัญ

อำนาจในการเป็น “หัวหน้าในครอบครัว” นี้ ทำให้ “สามี” มี อำนาจในการดูแลทรัพย์สินมากกว่าด้วย ซึ่งในเนื้อหาของบรรพ 5 พ.ศ. 2478 กฎหมายได้ให้สิทธิ “สามี” ในการจัดการทรัพย์สินได้มากขึ้นกว่ากฎหมายลักษณะผัวเมีย เพราะก่อนการประกาศใช้บรรพ 5 หญิงมีสามีมีอำนาจในสินเดิมของตนเองอย่างเต็มที่ สามีจะมีสิทธิขาดในสินบริคณห์ที่เป็นส่วนของตนและสินสมรสเท่านั้น ยกเว้นแต่กรณีที่ฝ่ายหญิงให้สามียืมสินเดิมไปเท่านั้น และหากสามีเป็นหนี้ในทางไม่ก่อประโยชน์ให้ครอบครัว กฎหมายระบุให้สามีต้องชดใช้หนี้จากสินเดิมของตนเองเท่านั้น⁸¹ ทำให้ “เมีย” ในกฎหมายเก่าแทบจะไม่ต้องรับผิดชอบการกระทำส่วนตัวทางการเงินของสามีเลย ทั้งยังมีสิทธิในการกู้หนี้โดยไม่ต้องขอความยินยอมจากสามีแต่สามีต้องรับผิดชอบเงินต้น⁸² แต่ในบรรพ 5 พ.ศ. 2478 ระบุให้ ผู้หญิงที่เป็น “ภริยา” ไม่มีสิทธิในการทำนิติกรรมผูกพันสินบริคณห์โดยไม่ได้รับความยินยอมจากสามี เพราะกฎหมายกำหนดให้ “สามี” เป็นผู้จัดการสินบริคณห์⁸³ ซึ่งหมายถึงการดูแลสินเดิมและสินสมรสทั้งหมด แม้จะสงวนสิทธิในการจำหน่ายสินเดิมของ “ภริยา” ที่ “สามี” ต้องได้รับความยินยอมจาก “ภริยา” เสียก่อนจะสามารถกระทำได้⁸⁴ นอกเหนือจากการสงวนสิทธิดังกล่าว กฎหมายเพียงแต่ให้โอกาส “ภริยา” ในการฟ้องร้องขอคำสั่งศาลในการเป็นผู้จัดการทรัพย์สินได้ต่อเมื่อสามีจัดการสินบริคณห์ให้เกิดความเสียหายถึงขนาดไม่เลี้ยงดูกัน หรือเป็นหนี้สินเกินกึ่งหนึ่งของสินบริคณห์ ซึ่งทำให้เห็นว่าเนื้อหาในกฎหมายของบรรพ 5 ค่อนข้างจะ

⁸¹ กฎหมายลักษณะกู้หนี้ มาตรา 18 อ้างใน กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, **กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่**

⁸² กฎหมายลักษณะกู้หนี้ มาตรา 17 และ 18 มาตรา อ้างใน กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, **กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่**

⁸³ บรรพ 5 พ.ศ. 2478 หมวด 4 ทรัพย์สินระหว่างสามีภริยา มาตรา 1467 และ 1468 อ้างใน กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, **กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่**

⁸⁴ บรรพ 5 พ.ศ. 2478 หมวด 4 ทรัพย์สินระหว่างสามีภริยา มาตรา 1473 และ มาตรา 1477 อ้างใน กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, **กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่**

เอนเอียงในการให้อำนาจผู้ชายมากกว่าผู้หญิง และเป็นไปในรูปแบบทางความคิดสมัยใหม่ที่ตัดขาดผู้หญิงออกจากการมีอำนาจในทางเศรษฐกิจภายในครอบครัวด้วย ทั้งที่สิทธิดังกล่าว “เมีย” ในสมัยรัฐจารีตก่อนเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองมีอยู่แล้วทั้งจากการกำหนดโดยกฎหมายและประเพณีภายในสังคม เนื้อหาในการจัดการทรัพย์สินที่เป็นประโยชน์ต่อ “ภริยา” มากกว่าเดิมนั้นมีเพียงการตัดการแบ่งสินสมรสหลังหย่าแบบ “ผัวหาบเมียคอน” ตามความคิดกฎหมายเก่าออกไป และระบุให้ “สามี” และ “ภริยา” แบ่งสินสมรสได้คนละหนึ่งส่วนเท่ากัน ยกเว้นแต่ในกรณีที่อีกฝ่ายหนึ่งไม่มีสินเดิม ฝ่ายที่มีสินเดิมมาก่อนจึงจะได้ส่วนแบ่งเป็นสองส่วน และฝ่ายที่ไม่มีสินเดิมได้ส่วนแบ่งหนึ่งส่วน⁸⁵

ความคิดเรื่อง “ชู้” ในบรรพ 5 พ.ศ. 2478

ลักษณะหนึ่งในเนื้อหาของบรรพ 5 พ.ศ. 2478 ที่มีความคล้ายคลึงเป็นอย่างมากกับความคิดเรื่องความสัมพันธ์ “ผัว-เมีย” ในกฎหมายลักษณะผัวเมีย ก็คือ ความคิดเกี่ยวกับเรื่องการมีชู้ ในกฎหมายลักษณะผัวเมียนั้นมีความชัดเจนมากกว่า “เมีย” ถูกจัดเป็นทรัพย์สินของ “ผัว” ที่สามารถขายลงเป็นทาสก็ได้ หากมีการกระทำชู้สาวระหว่างชายอื่นกับ “เมีย” ชายผู้เป็น “ผัว” มีสิทธิได้รับค่าเสียหายจากชายชู้⁸⁶ แม้ว่าในบรรพ 5 พ.ศ. 2478 จะเป็นกฎหมายแบบรัฐสมัยใหม่ แต่ความคิดดังกล่าวก็ยังคงอยู่ จะเห็นได้จากการระบุให้การมีชู้ของ “ภริยา” สามารถเป็นเหตุการหย่าได้⁸⁷ และหลังการหย่ากันด้วยสาเหตุนี้ “สามี” มีสิทธิในการได้รับค่าทดแทนจาก “ภริยา” และชู้ รวมทั้งยังมีสิทธิในการเรียกค่าทดแทนจากผู้ล่วงเกิน “ภริยา” ในทางชู้สาวได้อีกด้วย⁸⁸ และแม้แต่ในระหว่างการหมั้น หากมีชายอื่นกระทำล่วงเกินหญิงคู่หมั้นในทางประเวณี ชายคู่หมั้นก็สามารถเรียกค่าทดแทนจากชายผู้กระทำการนั้นได้เช่นกัน⁸⁹

หลังการตรวจชำระบรรพ 5 ครอบครัวอีกครั้งในปี พ.ศ. 2519 ได้ตัดทอนเนื้อหาเกี่ยวกับการที่ชายสามารถเรียกค่าทดแทนหรือค่าเสียหายจาก “ชู้” ได้ออกไป เป็นผลมาจากการยกเลิก

⁸⁵ บรรพ 5 พ.ศ. 2478 หมวด 4 ทรัพย์สินระหว่างสามีและภริยา มาตรา 1517 อ้างใน กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

, **กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่**

⁸⁶ ดูรายละเอียดใน บท 2 รัฐไทยกับการจัดการมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ก่อนสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์

⁸⁷ บรรพ 5 พ.ศ. 2478 หมวด 6 การขาดจาดารสมรส มาตรา 1500 ข้อ 1 อ้างใน กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์,

กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่

⁸⁸ บรรพ 5 พ.ศ. 2478 หมวด 6 การขาดจากการสมรส มาตรา 1505 อ้างใน กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์,

กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่

⁸⁹ บรรพ 5 พ.ศ. 2478 หมวด 1 การหมั้น มาตรา 1443 และ 1444 อ้างใน กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, **กฎหมาย**

ครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่

บทบัญญัติที่ให้ชายเป็นหัวหน้าในคู่ครอง และยังเพิ่มสิทธิให้แก่ฝ่ายหญิงในการฟ้องหย่า “สามี” ได้หาก “สามี” อุปการะหรือยกย่องหญิงอื่นฉันทริยา⁹⁰ ทั้งนี้ เพื่อเพิ่มลักษณะที่มีความเท่าเทียมกันมากขึ้นระหว่าง “สามี” และ “ภรรยา” หลังจากการประกาศรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ พ.ศ. 2517 มีบทบัญญัติให้สิทธิชายและหญิงเท่าเทียมกัน⁹¹

สรุป

การนำเสนอความคิดเกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์ชายหญิงผ่านรูปแบบของงานประพันธ์หลัง พ.ศ. 2475 มีการให้ความสนใจเกี่ยวกับประเด็นผู้หญิงกับความไม่เป็นธรรมทางสังคมอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็น ศรีบูรพา เรียมเอง ดอกไม้สด ต่างให้ความสนใจกับประเด็นดังกล่าวผ่านนวนิยายและเรื่องสั้นจำนวนไม่น้อย ในเรื่องสั้น “นอบ”⁹² ของศรีบูรพา นำเสนอเรื่องราวของ นอบ ภรรยาและแม่เรือนผู้เพียบพร้อมแต่ไร้ซึ่งความสุขจากการที่สามีไม่เคยสนใจใยดีความต้องการของเธอ เธอต้องการที่จะเลิกกับสามี แต่สุดท้ายก็ไม่สามารถทำได้เพราะเธอไม่สามารถตัดขาดจากความเป็นแม่ที่มีต่อลูกได้ เธอเลยต้องทนอยู่กับสามีต่อไปเพื่อลูก นอบต่อว่าสามีอย่างรุนแรงที่ไม่ให้ความเอาใจใส่เธอในฐานะภรรยา

เธอเป็นผู้ที่มีความเชื่อว่าความสุขของภรรยาของเธอนั้น เป็นแต่สิ่งเล็กน้อย จะเหลียวแลใส่ใจก็ต่อเมื่อไม่มีอะไรที่เธอจะต้องเหลียวแลอีกแล้ว ความสุขของภรรยา เป็นสิ่งสุดท้ายที่สมควรจะได้รับความเหลียวแล และโดยเหตุนี้มันก็ไม่ได้รับความเหลียวแลเลย มันเป็นสิ่งอาภัพที่สุด.⁹³

การตั้งชื่อของตัวละครหญิงในเรื่องว่า นอบ ก็มีนัยยะถึงการเป็นผู้หญิงที่ต้องยอมโอนอ่อนให้กับความต้องการของผู้ชายเป็นหลัก ในทางเดียวกัน เมื่อนอบตัดสินใจที่จะไม่อยู่รองรับความต้องการของสามีอีกต่อไป เธอถูกสามีหาว่าเธออ่านหนังสือนิยายฝรั่งเกี่ยวกับสตรีนิยมเช่นเรื่อง A Doll's House⁹⁴ มากเกินไป เพราะตัวจริงของนอบในสายตาของสามีเป็นคนอ่อนโยนและ “ว่าง่าย”

⁹⁰ ดูรายละเอียดจากเนื้อหา บรรพ 5 พ.ศ. 2519

⁹¹ ดูรายละเอียดการแก้ไขบรรพ 5 พ.ศ. 2516 ใน วิระดา สมสวัสดิ์, *กฎหมายครอบครัว*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบไฟ, พ.ศ. 2540).

⁹² “นอบ” ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2481 ในหนังสือพิมพ์ “มหาวิทยาลัย”, ใน *ในหวังรัก*, (กรุงเทพฯ : มิ่งมิตร, 2539), หน้า 59-70.

⁹³ ศรีบูรพา, “นอบ”, ใน *ในหวังรัก*, (กรุงเทพฯ : มิ่งมิตร, 2539)

⁹⁴ A Doll's House เขียนโดย เฮนริก อิบเซน (Henrik Ibsen : 1828-1901) นักเขียนชาวนอร์เวย์ ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1879 (พ.ศ. 2422) เรื่องราวเกี่ยวกับการตั้งคำถามของความเป็นสามีภรรยาชาวตะวันตก และผู้หญิงกับบทบาทภรรยาที่ถูกกำหนดพื้นที่ครอบครัวและสามี- ผู้ศึกษา.

“นอบ” สะท้อนความคิดของผู้คนในสังคมหลังการประกาศใช้กฎหมายครอบครัวแบบผัวเดียวเมียเดียวว่า

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ครอบครัว พ.ศ. 2478 ซึ่งเป็นกฎหมายครอบครัวแบบสมัยใหม่ฉบับแรกของประเทศไทยที่ผลักดันโดยรัฐบาลพลเรือน มีลักษณะสำคัญคือ ระบุให้มีการจดทะเบียนสมรส และกำหนดให้การสมรสแต่งงานเป็นไปในลักษณะ “ผัวเดียวเมียเดียว” แบบสมัยใหม่ ที่มาที่ไปของบรรพ 5 สืบเนื่องมาจากนโยบายการปฏิรูปกฎหมายให้เป็นไปในแบบรัฐสมัยใหม่ตั้งแต่ในสมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ด้วยความขัดข้องอันเนื่องมาจากค่านิยมการมีเมียหลายคนแพร่หลายในกลุ่มชนชั้นนำ ทำให้การแก้ไขกฎหมายครอบครัวมีความล่าช้า เพราะไม่สามารถหาข้อสรุปของรูปแบบครอบครัวในเนื้อหาของกฎหมายได้ว่า จะให้เป็นแบบ “ผัวเดียวเมียเดียว” ตามลักษณะครอบครัวของวัฒนธรรมสมัยใหม่ หรือจะให้เป็นแบบ “ผัวเดียวหลายเมีย” ตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในสังคมและมีมาช้านานแล้วในสยาม

แม้ว่าจะเป็นการแก้ไขกฎหมายครอบครัวแบบรัฐสมัยใหม่ และเป็นความพยายามที่จะตอบสนองต่อความต้องการของสังคมในเขตเมืองของประเทศที่มีพัฒนาการไปสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่เกินกว่าบริเวณอื่นในรัฐ แต่การนำเสนอโมทัศน์เรื่อง “เมีย” ที่ถูกดัดแปลงด้วยความคิดเรื่องชายหญิงแบบสมัยใหม่ในรัฐไทยหลังการปฏิรูปประเทศ กลับไม่ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นต่อสถานภาพสตรีอย่างป็นรูปธรรมชัดเจนมากไปกว่าความสำเร็จของการจดทะเบียนครอบครัวซึ่งทำให้สามารถระบุสถานะ “ผัว-เมีย” ตามกฎหมายได้ชัดเจนมากขึ้นเพียงเท่านั้น เพราะกฎหมายยังคงให้อำนาจของผู้เป็น “ผัว” หรือ “สามี” อยู่เหนือ “เมีย” หรือ “ภรรยา” อยู่อย่างมาก และยังคงบิบริบททางด้านสังคมที่สามารถสร้างความมั่นคงให้กับผู้หญิงอย่างระบบเครือญาติออกไปจากเนื้อหาทางกฎหมายอีกด้วย นอกจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านกฎหมายให้เป็นลักษณะผัวเดียวเมียเดียว แต่ความคิดเกี่ยวกับเรื่อง ผัวเดียวหลายเมีย ก็ยังคงมีอยู่ให้พบเห็นได้เสมอในสังคมไทย และยังคงเป็นที่ยอมรับในพื้นที่ทางสังคมที่ไม่เกี่ยวข้องกับบริบททางกฎหมาย หรือการนำเสนออย่างเป็นทางการ

หลังเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเข้าสู่การเป็นรัฐประชาธิปไตย กลุ่มผู้นำรัฐใหม่ซึ่งมาจากกลุ่มปัญญาชนสามัญชนได้ดำเนินกระบวนการแก้ไขกฎหมายต่อให้เสร็จสิ้นอย่างรวดเร็ว บังคับใช้ภายในสองปีหลังเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง แม้ว่าจะเป็นการแก้ไขกฎหมายครอบครัวแบบสมัยใหม่ แต่นอกเหนือจากการระบุการจดทะเบียนสมรส และการกำหนดลักษณะ “ผัวเดียวเมียเดียว” ลงในเนื้อหาของกฎหมายแล้ว บรรพ 5 ครอบครัวยังคงมีเนื้อหาส่วนใหญ่ที่สะท้อนมุมมองต่อการจัดการความสัมพันธ์ระหว่าง “สามี” และ “ภรรยา” ที่ไม่แตกต่างจากกฎหมายลักษณะผัวเดียวเมียฉบับเดิมมากนัก ไม่ว่าจะเป็นประเด็นการให้อำนาจ “สามี” ในการเป็น “หัวหน้าครอบครัว” หรือ “สามี” สามารถเรียกค่าทดแทนจากการมีชู้ของ “ภรรยา” ได้

บทที่ 5

บทสรุป

“เมีย” เป็นสถานภาพทางครอบครัวของผู้หญิงที่มีความหมายแตกต่างจากการเป็น “ลูกสาว” หรือ “แม่” ในขณะที่การเป็น “ลูกสาว” หรือ “แม่” คือสถานภาพที่ได้มาจากการสืบสายเลือดและการให้กำเนิด การเป็น “เมีย” กลับเป็นสถานภาพที่ได้มาจากการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงภายในสังคม ผู้หญิงจะเป็น “เมีย” ได้ต้องสร้างความสัมพันธ์กับชายนอกระบบเครือญาติ ในฐานะสามี-ภรรยา เพื่อเริ่มต้นสร้างครอบครัวใหม่ ซึ่งครอบครัว ถือเป็นองค์ประกอบที่เล็กที่สุดแต่ก็สำคัญที่สุดของสังคม เมื่อมีบุตร ทั้งชายและหญิงก็จะมีสถานภาพเพิ่มขึ้นเป็นพ่อและแม่ ต่อมาเมื่อมีหลานก็จะมีสถานะเพิ่มเป็น ปู่ย่า หรือ ตายาย

จากหลักฐานสมัยจารีต กฎหมาย วรรณกรรม ความเชื่อทางศาสนา และการแบ่งแยกความรู้ระหว่างชายหญิงซึ่งเป็นกลไกทางสังคมที่สำคัญ ได้ทำให้เกิดการยอมรับลักษณะชายเหนือกว่า และความด้อยกว่าของผู้หญิง อิทธิพลจากการควบคุมดังกล่าวส่งผลให้อุดมคติเกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์ระหว่าง “ผัว” และ “เมีย” มีความไม่เท่าเทียมกัน เจือปนกับความแตกต่างระหว่างชั้นทางสังคม ทำให้ความไม่เท่าเทียมกันระหว่าง “ผัว-เมีย” มีความซับซ้อนมากขึ้นในสังคมไทยก่อนการเข้าสู่ความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ ดังนั้น นอกจากความเป็น “ผัว” และ “เมีย” จะไม่เท่าเทียมกันแล้ว จากการที่สังคมไทยยอมรับลักษณะครอบครัวแบบ “ผัวเดียวหลายเมีย” ความคิดเรื่องชั้นทางสังคมยังกำหนดให้ความเป็น “เมีย” ที่อยู่ในแต่ละสถานะ มีความแตกต่างและไม่เท่าเทียมกันด้วย ยกตัวอย่างการแบ่งประเภทเมียตามกฎหมายลักษณะผัวเมียและลักษณะมรดก เช่น เมียกลางเมืองหรือเมียหลวงมีสิทธิในทรัพย์สิน สิทธิในการรับมรดกมากกว่าเมียกลางนอกหรือเมียกลางทาสี ซึ่งมีลำดับชั้นต่ำกว่า เป็นต้น ทั้งนี้ ชั้นทางสังคมยังเป็นตัวกำหนดอุดมคติเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง “ผัว-เมีย” ที่ไม่เหมือนกันระหว่างชนชั้นนำและสามัญชน ในกลุ่มชนชั้นนำ “เมีย” ถูกคาดหวังให้มีหน้าที่ในการปรนนิบัติสามีและเชื่อมต่อความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างกลุ่มเครือญาติ ในขณะที่ “เมีย” ของสามัญชน หรือชาวบ้านมักจะถูกคาดหวังในบทบาทของแรงงานการผลิตภายในครอบครัว การควบคุม “เมีย” ของสามัญชนกับอุดมคติหญิงเป็นรองชายในทางปฏิบัติแล้วจึงไม่เข้มงวดเหมือนกับกลุ่มชนชั้นนำ

ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ความคิดแบบสมัยใหม่ได้เริ่มเข้ามาอิทธิพลทางความคิดเกี่ยวกับเรื่องการจัดการความสัมพันธ์ชายหญิง การตอบสนองต่อความคิดตะวันตกของชนชั้นนำสยาม มีทั้งการยอมรับเอามาใช้ปฏิบัติ เช่น การให้เกียรติสตรี การให้การศึกษา รวมไปถึงการสร้างข้อโต้แย้งภายในสังคม เช่น ประเด็นเรื่องการมี “เมีย” หลายคน แม้จะมีการแสดงออกถึงความเปลี่ยนแปลงในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงให้เห็น

จากเนื้อหาขอกฎหมายใหม่ที่ประกาศขึ้นในรัชสมัยนี้ เช่น พระราชบัญญัติลัทธิภิกษุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้สิทธิผู้หญิงที่อายุถึงยี่สิบปีแล้วสามารถเลือกสามีได้เอง และพ่อแม่ไม่สามารถขายบุตรลงเป็นทาสหรือเป็นภรรยาโดยที่บุตรไม่ยินยอม แต่ก็ยังมีเงื่อนไขเรื่องชั้นทางสังคมที่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้สิทธินี้แต่กับกลุ่มสามัญชนเท่านั้น สิทธิในการจัดการเรื่องคู่ครองของบุตรสาวในกลุ่มชนชั้นนำยังคงเป็นเช่นเดิม ในขณะที่พระราชบัญญัติผู้ขายเมียนั้น เนื้อหากฎหมายระบุยกเลิกสิทธิที่สามีสามารถขายภรรยาลงเป็นทาสได้ตามอำเภอใจ แต่ในทางปฏิบัติ หากภรรยายินยอม สามีก็ยังคงขายภรรยาตนเองลงเป็นทาสได้ กฎหมายเกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์ชายหญิงในลักษณะดังกล่าว แม้จะยังคงมีการสร้างเงื่อนไขที่ทำให้ไม่สามารถให้อิสระแก่หญิงอย่างเต็มที่จากอำนาจของพ่อแม่หรือสามีอยู่บ้าง แต่โดยทั่วไปแล้ว กฎหมายดังกล่าวก็มีบทบาทสำคัญในการเป็นเครื่องหมายบอกความเปลี่ยนแปลงทางความคิดเกี่ยวกับเรื่องชายหญิงและการให้ความหมายของการเป็น “เมีย” ในยุคสมัยที่สยามกำลังก้าวล่วงสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่มากขึ้นในเวลาต่อไป

ในยุคสมัยแห่งการปฏิรูปประเทศ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความคิดแบบสมัยใหม่เกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์ชายหญิงมีความสำคัญมากขึ้นในการพัฒนาประเทศไทย จากระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่ที่จัดตั้งขึ้นในสมัยดังกล่าวนี้ “เมีย” ถูกคาดหวังในการเป็น “แม่เรือนสมัยใหม่” และ “เมียคู่คิด” ซึ่งเป็นอุดมคติที่แพร่หลายอย่างมากในกลุ่มชนชั้นนำและชนชั้นกลางที่สามารถเข้าถึงระบบการศึกษา ความคาดหวังดังกล่าวส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทย โดยเฉพาะในกลุ่มชนชั้นสูงเกี่ยวกับประสิทธิภาพความเป็น “เมีย” จากองค์ความรู้แบบตะวันตก เช่น ความรู้จากวิชาการเรือนในเรื่องการทำอาหาร การดูแลความสะอาดของบ้านเรือนเพื่อจะได้เป็น “แม่เรือนสมัยใหม่” ค่านิยมการเข้าสมาคมแบบตะวันตกที่ทำให้ผู้หญิงหันมาให้ความสำคัญกับการแต่งกาย การรู้หนังสือ และความเป็นไปทางสังคมเพื่อจะได้เป็น “เมียคู่คิด” ของสามีได้ แต่อย่างไรก็ดี รูปแบบการนำเสนอในทัศนเรื่อง “เมีย” ในกลุ่มชนชั้นสูงและชนชั้นกลางดังกล่าว กลับไม่สอดคล้องกับวิถีปฏิบัติของผู้หญิงในกลุ่มชาวบ้านชนชั้นล่าง ในสมัยจารีตผู้หญิงชาวบ้านถูกคาดหวังในบทบาทของการเป็นผู้ผลิต และมีบทบาททางเศรษฐกิจในครอบครัวค่อนข้างสูง “เมีย” ในกลุ่มชาวบ้านมีหน้าที่ต้องทำงานหนักในการหาเลี้ยงครอบครัว แต่ในสมัยปฏิรูปที่การยกเลิกระบบไพร่ทำให้ผู้ชายมีบทบาทในครอบครัวมากขึ้น และลดทอนอำนาจในทางเศรษฐกิจของ “เมีย” ในกลุ่มชาวบ้านลงไป มโนทัศน์เรื่อง “แม่เรือนสมัยใหม่” และ “เมียคู่คิด” นอกจากจะไม่สัมพันธ์กับวิถีปฏิบัติของผู้หญิงที่ต้องทำงานหนักอย่างกลุ่มผู้หญิงชนชั้นล่างหรือผู้หญิงชาวบ้านแล้ว ยังอาจจะเป็นความคาดหวังที่ทำให้บทบาทการเป็น “เมีย” ของผู้หญิงชาวบ้านด้อยกว่า “ผิว” มากขึ้น

นอกเหนือไปจากความคิดเรื่อง “เมียด” แบบสมัยใหม่ ที่ก่อตัวขึ้นในกลุ่มชนชั้นสูงและชนชั้นกลางแล้ว ความคิดเรื่องชาตินิยมซึ่งเป็นผลกระทบจากการปรับตัวสู่ความเป็นรัฐชาติหลังการปฏิรูปประเทศ ยังกลายเป็นเงื่อนไขใหม่ของการอธิบายในทัศนะเรื่อง “เมียด” อันที่จริงแล้ว มโนทัศน์เรื่อง “เมียด” กับความแตกต่างระหว่างชาติพันธุ์ในสังคมไทยนี้มีมาตั้งแต่ในสมัยก่อนการเป็นรัฐชาติแล้ว จากลักษณะของรัฐไทยสมัยจารีตที่ให้ความสำคัญกับแรงงานจากจำนวนพลเมืองอย่างมาก สงครามระหว่างรัฐภายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนใหญ่ก็มีเหตุผลมาจากความต้องการกำลังคน และการแย่งชิงกำลังคน ดังนั้น ในสมัยจารีตแล้ว ความแตกต่างระหว่างชาติพันธุ์ในสังคมไทยจึงไม่ได้ถูกนำเสนอในรูปแบบของประเด็นปัญหาแต่อย่างใด มีการแสดงออกให้เห็นถึงความผสมกลมกลืนกันจากการแต่งงานข้ามชาติพันธุ์อยู่เสมอ เช่น กรณีเจ้าจอม หรือพระชายาที่มีเชื้อสายมาจากลาว หรือมอญ ที่มีบทบาทสำคัญในราชสำนัก การแต่งงานกันระหว่างชายจีนและหญิงไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่แสดงให้เห็นการสานประโยชน์กันทางเศรษฐกิจระหว่างผู้คนภายในสังคมไทย หลังการปฏิรูปประเทศให้เข้าสู่ความเป็นรัฐชาติ การกำหนดลักษณะความเป็นไทย ทำให้ความไม่เป็นไทยภายในสังคมไทยที่มีอยู่มาก่อนการเป็นรัฐชาติกลายมาเป็นความแตกต่างที่มากขึ้นระหว่างผู้คนในสังคม แต่อย่างไรก็ดี ความคิดชาตินิยมก็ไม่ได้เข้าไปจัดการลักษณะความสัมพันธ์ชายหญิงอย่างรุนแรงนอกเหนือไปจากการวิพากษ์ความแตกต่างระหว่างชาติพันธุ์ เงื่อนไขทางชาติพันธุ์กับความเป็น “เมียด” จะถูกนำเสนอในรูปแบบของปัญหาที่ต่อเมื่อบริบททางการเมืองเอื้ออำนวยเท่านั้น เช่น ในกรณีของชาวจีนสยามที่ถูกเพ่งเล็งจากอำนาจรัฐเพราะบริบทการเมืองเรื่องชาตินิยมจีนที่เข้ามาในกลุ่มชาวจีนสยามสมัยปฏิรูปประเทศ ทำให้ประเด็นเรื่อง “เมียด” ของชาวจีน ถูกหยิบยกนำมาใช้ประโยชน์ในทางรัฐด้วยการสนับสนุนให้ชาวจีนมี “เมียด” เป็นคนไทยเพื่อลดทอนความเป็นจีนให้กลมกลืนกับสังคมไทย หรือกรณีข้อขัดข้องในการเป็นรัชทายาทของสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ กับการมีชายาเป็นชาวตะวันตก

ในสมัยปฏิรูปประเทศนี้ การศึกษาและรับเอาความคิดเกี่ยวกับลักษณะครอบครัวแบบ “ผัวเดียวเมียเดียว” ซึ่งเป็นวิถีปฏิบัติของชาวตะวันตก ได้เข้ามาทำการวิพากษ์ลักษณะครอบครัวของชนชั้นนำสยามสมัยปฏิรูป ที่แม้จะนิยมความเป็นสมัยใหม่หลายประการ แต่วิถีปฏิบัติเช่นการมี “เมียด” หลายคนก็ยังเป็นลักษณะที่พบเห็นได้ทั่วไป การปฏิรูปกฎหมายให้เป็นประมวลกฎหมายแบบสมัยใหม่ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่สามารถทำให้เสร็จสิ้นได้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 ครอบครัว จากการไม่สามารถหาข้อยุติได้ระหว่างการกำหนดลักษณะครอบครัวที่ยอมรับการมี “เมียด” หลายคน หรือเป็นแบบ “ผัวเดียวเมียเดียว”

หลังเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง พ.ศ. 2475 สภาผู้แทนราษฎรได้ทำการยกร่างบรรพ 5 ครอบครัวและทำการแก้ไขจนแล้วเสร็จภายในสามปี ทำการประกาศใช้ ปี พ.ศ. 2478 นับเป็น

กฎหมายครอบครัวแบบสมัยใหม่ฉบับแรกของรัฐไทย เนื้อหาสำคัญคือการระบุให้การแต่งงานต้องจดทะเบียนสมรส และกำหนดลักษณะครอบครัวแบบ “ผัวเดียวเมียเดียว” อย่างไรก็ตาม มาตรฐานเกี่ยวกับครอบครัวไทยของอำนาจรัฐกับมาตรฐานเกี่ยวกับครอบครัวไทยกับมาตรฐานเกี่ยวกับครอบครัวไทยที่เป็นอยู่จริงไม่สอดคล้องกัน บรรพ 5 พ.ศ. 2478 กำหนดให้ครอบครัวไทยมีลักษณะเป็นแบบ “ผัวเดียวเมียเดียว” จากการที่ให้ชายและหญิงซึ่งเป็นผู้สมรสจดทะเบียนได้เพียงคู่เดียวเท่านั้น แต่ที่ผ่านมารอบครอบครัวไทย โดยเฉพาะในกลุ่มชนชั้นนำเป็นครอบครัวลักษณะผัวเดียวหลายเมีย และรากของความคิดเกี่ยวกับการมีภรรยาหลายคนยังคงมีอยู่ถึงปัจจุบัน เพียงแต่เปลี่ยนรูปแบบออกไปถึงแม้จะไม่เป็นที่ยอมรับจากสังคมและจากกฎหมาย แต่ชายบางคนยังนิยมที่จะมีภรรยาหลายคน หากฝ่ายชายทำการจดทะเบียนสมรสซ้อน การสมรสซ้อนจะเป็นโมฆะ แต่ไม่มีการระบุโทษทางกฎหมาย เพียงแต่ความเสียหายจะตกอยู่กับฝ่ายหญิงในฐานะภรรยานอกสมรส ไม่มีสิทธิทางกฎหมาย กลายเป็นภรรยารอง หรือเมียน้อย (Minor Wife) กลายเป็นภรรยาลับ หรือเมียเก็บ (Mistress) กล่าวคือ จากเดิมในรัฐสมัยจารีต สังคมไทย หรืออำนาจรัฐต่างยอมรับการมีตัวตนของภรรยารองในครอบครัวไทย ชายผู้เป็นสามีจำเป็นต้องเลี้ยงดูอุปการะฐานะภรรยาของครอบครัวตามขนบธรรมเนียมทางสังคม และตามกฎหมายของรัฐ แม้สิทธิของภรรยาจะไม่ได้เท่าเทียมกับภรรยาหลวง ทั้งทางกฎหมายหรือสังคมก็ตาม

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางกฎหมายครอบครัวให้เป็นไปตามแบบแผนครอบครัวลักษณะผัวเดียวเมียเดียว คำว่า “เมียน้อย” ได้กลายเป็นภรรยาที่ถูกรัฐทำให้หายไปในพื้นที่สาธารณะ (Public Sphere) การที่ชายจะมีภรรยาอื่นเพิ่มจากภรรยาที่จดทะเบียนสมรส จะอยู่ในสถานะ “เมียน้อย” ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องกระทำกันอย่างลับๆ เป็นเรื่องส่วนบุคคล “เมียน้อย” จึงต้องอยู่ในพื้นที่ส่วนบุคคล (Personal Sphere) ไม่มีสิทธิตามกฎหมายเทียบเท่าการรับรองอย่างภรรยาหลวงหรือภรรยาที่จดทะเบียนสมรส อย่างไรก็ตาม การระบุลักษณะครอบครัวแบบผัวเดียวเมียเดียวลงในเนื้อหาทางกฎหมาย ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างกฎหมายครอบครัวของรัฐกับสิ่งที่คนประพฤติปฏิบัติในสังคม และยังคงดำเนินอยู่ไม่อาจแก้ไขได้

มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทย : พ.ศ. 2394-2478 คือการนำเสนอรูปแบบการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงภายในสังคมไทย ด้วยกลไกต่างๆ เช่น อำนาจรัฐ ความเชื่อ ค่านิยมต่างๆภายในสังคม การศึกษามโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ไม่ใช่การนำเสนอสถานภาพของหญิงมีสามีตั้งแต่ พ.ศ. 2394-2478 แต่เป็นการอธิบายความคิดทางสังคมที่มีต่อรูปแบบการจัดการความสัมพันธ์ชายหญิงในแต่ละยุคสมัย ความเป็น “เมีย” ซึ่งเป็นสถานะที่ถูกสร้างขึ้นในสังคมมีการเปลี่ยนแปลงการให้ความหมายและคุณค่าอยู่เสมอจากการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของผู้คนในแต่ละยุคสมัย ซึ่งการนำเสนอการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์เรื่อง “เมีย” บางเรื่อง เช่น ความคิดเรื่องการมี “ผัวเดียวเมียเดียว” แม้จะสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ของรัฐไทย

แต่วิถีปฏิบัติภายในสังคมบางพื้นที่กลับยังไม่สามารถสร้างการยอมรับลักษณะดังกล่าวได้ มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” จึงเป็นเรื่องราวของความคิดทางสังคมที่มีทั้งความสอดคล้องและความขัดแย้ง ในการให้ความหมายและคุณค่า และยังคงมีข้อมูลทางสังคมอีกมากมายที่ยังคงรอให้ทำการศึกษากการ เพื่อเติมเต็มบริบททางการศึกษาเกี่ยวกับผู้หญิงและสังคมในทางประวัติศาสตร์อีกต่อไป

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 2. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2548.

ไกรฤกษ์ นานา. **คัมภีร์ตนโกสินทร์ สิ่งที่เราไม่รู้ อาจไม่ใช่ทั้งหมด**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2552

จอห์น เบาว์ริง. **ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม 1**. ชาลววิทย เกษตรศิริ และกัณฐิกา ศรีอุดม-บรรณานิการ. กรุงเทพฯ : มุลินิติโตโยต้าประเทศไทย : มุลินิติโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547.

จอห์น ครอว์ฟอร์ด. **เอกสารของครอว์ฟอร์ด**. แปลโดยไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร , 2515.

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. **เกิดวังปารุสก์ ฉบับสมบูรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ริเวอร์ บุ๊คส์ จำกัด, 2547.

จุลลดา ภัคดีภูมินทร์. **เจ้านาย**. กรุงเทพฯ: เพื่อนดี, 2545.

จุลลดา ภัคดีภูมินทร์. **เวียงวัง**. กรุงเทพฯ : เพื่อนดี , 2545.

เจ. คาสเวลล์ (J. Caswell). **A Dictionary of the Siamese Language : Copied and enlarged by J.H. Chandler**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

ฉัตรภากรณ์ จินดาเดช. **การบริหารราชสำนักฝ่ายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2542.

ชาลววิทย เกษตรศิริ, บรรณานิการ. **ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4**. กรุงเทพฯ: มุลินิติโตโยต้าประเทศไทย, 2547

ชลิตาภรณ์ ส่งสัมพันธ์. **ไทยศึกษากับอิตถีศาสตร์ฟินีจ (Feminist Approach)**. ใน **จินตนาการสู่ปี 2000 : นวัตกรรมเชิงกระบวนการทัศน์ด้านไทยศึกษา**. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, บรรณานิการ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539.

ชุมสาย สุวรรณชมภู . คำสอนในขุนช้างขุนแผน : ปิตามารดาสอนบุตรสาว. ใน **ภาษาและวรรณกรรมกับสังคม**. บาหยัน อิมสำราญ, บรรณานิการ. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.

ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. **ตำนานกฎหมายไทย**. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร , 2475. (พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตรนัจจุรนต์พิมพ์แจกในงานศพหม่อมจรัส จักรพันธ์ ณ อยุธยา พ.ศ. 2475).

- เทียนวรรณ(ต.ว.ส. วัฒนาโก). ว่าด้วยความฝันละเมอแต่มีโช่นอนหลับ. ตุลวิภาคพจนกิจ เล่ม 5 วันที่ 16, 23 ธันวาคม และ 1 มกราคม ร.ศ. 123 แผ่นที่ 179,180 ใน **เอกสารการเมืองการปกครองไทย(พ.ศ. 2417-2477)**. รวบรวมโดย ชัยอนันต์ สมุทวานิช และ ชัดติยา กรรณสูต. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2532.
- ธานินทร์ กรัยวิเชียร. **ภาษากฎหมายไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.
- ธานินทร์ กรัยวิเชียร. **การปฏิรูประบบกฎหมายและการศาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยะมหาราช**. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมฉลองบรมราชสมภพครบ 100 ปีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ,2511.
- ธาวิต สุขพานิช. 108 **เรื่องที่หญิงไทยควรรู้(แต่ไม่เคยรู้เพราะหลงนึกว่ารู้ๆติดกันอยู่แล้ว)**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสาร, 2544.
- ธเนศ วงศ์ยานนาวา, บรรณาธิการ. **จักรวาลวิทยา:บทความเพื่อเป็นเกียรติแก่นิติ เอียวศรีวงศ์**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. **การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ร่วมกับ ฝ่ายสิ่งพิมพ์โครงการ 60 ปีประชาธิปไตย , 2535.
- นริศรา จักรพงษ์-ม.ร.ว. และ ไอลีน ฮันเตอร์. **แคทยาและเจ้าฟ้าสยาม**. แปลโดย พันชวัญ ทิพม่อม. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์เวิร์กบุ๊กส์, 2538.
- นิกร ทัสสโร-เรียบเรียง. คดี พญาระกา. ใน **พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ พระบิดาแห่งกฎหมายไทย**. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์, 2549.
- นิติ เอียวศรีวงศ์. **ปากไก่และไบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2527.
- นันทา ชุนภักดี. **รายงานการวิจัย การวิเคราะห์ความเชื่อของชายไทยในสวัสดิรักษา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530.
- ปรีดา ช้าวบ่อ, บรรณาธิการบริหาร. **ในห้วงรัก เรื่องรักของ 10 นักประพันธ์เอก**. กรุงเทพฯ : มิ่งมิตร, 2539.
- ประยูทธ สิทธิพันธ์. **ศาลไทยในอดีต**. พิมพ์ครั้งที่ 2: กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊ค, 2551.
- ประยูทธ สิทธิพันธ์,เรียบเรียง. **พระมหากษัตริย์เจ้า**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, 2515.
- ปราณี วงษ์เทศ,บรรณาธิการ. **เพศและวัฒนธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ:เรือนแก้วการพิมพ์, 2544.
- ปราณี วงษ์เทศ. **เพศสภาวะในสุวรรณภูมิ(อุษาคเนย์)**. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2549.
- ปราณี ศิริธร. **เพชรลานนา เล่ม 1**. เชียงใหม่ : ผู้จัดการ ศูนย์ภาคเหนือ, 2538.

ปรีชา ช่างขวัญเย็น. **สตรีในคัมภีร์ตะวันออก**. กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.

ปิยนาด บุนนาค และ มรรยาท กิจสุวรรณ. **การวิเคราะห์ค่านิยมและบรรทัดฐานของสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น(พ.ศ. 2325-2394):ระบบเครือญาติ การแต่งงานและครอบครัว**. ทุนวิชัยงบประมาณแผ่นดิน คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

ปิยนาด บุนนาค. **ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่(ตั้งแต่การทำสนธิสัญญาบาวริง ถึง “เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516)**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.

ประติทินบัตรแลจดหมายเหตุ เล่ม 1 เดือนตุลาคม-มีนาคม ขาดเดือน มกราคม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : แสงไทยการพิมพ์, 2540.

เปลี่ยน ภาสกรวงศ์. **แม่ครัวหัวป่าก์ เล่ม 1**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : สมาคมกิจวัฒนธรรม, 2545.

เปลี่ยน ภาสกรวงศ์. **แม่ครัวหัวป่าก์ เล่ม 4**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : สมาคมกิจวัฒนธรรม, 2545.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. **เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเก่า**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮ้าส์, 2546.

พจนานุกรม(ร.ศ.120). กรุงเทพฯ :กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2541.

พจนานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ. กรุงเทพฯ :ที่ระลึกพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชองค์เอกอภิศาสนูปถัมภ์, 2532.

พรสิริ บุรณเขตต์. **นางใน : ชีวิตทางสังคมและบทบาทในสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 5**,วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2540.

พิพาดา ยังเจริญ และ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. **การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2394)**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.

พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร. **นายแม่**. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์, 2546.

เพชรสุภา ทศนพันธ์. **แนวคิดเรื่อง “การเข้าสังคม” และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461-2475**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2542.

พรศรา แซ่ก้วย. **รายงานการวิจัยเรื่อง สถานะสตรีศึกษา :ชาตินิยมในสตรีศึกษาไทย รายงานความล้มเหลวในการทบทวนเอกสารสตรีศึกษาภาษาไทย ระหว่าง พ.ศ. 2522-2542**. เชียงใหม่ : ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2544.

มงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์. **เล่าเรื่องกรุงสยาม**. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, 2541.

มาลัย. **นางในวรรณคดี**. กรุงเทพฯ : บวรสารการพิมพ์, 2536.

มาลี พุกฤษ์พงศาวิไล. **ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง**. กรุงเทพฯ:สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ และโครงการสตรีและเยาวชนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2551.

ยศ สันตสมบัติ. **มนุษย์กับวัฒนธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544.

ยุพาภรณ์ แจ่มเจนนิกิจ. **การศึกษาสตรีไทย : ศึกษากรณีเฉพาะของโรงเรียนราชินี (พ.ศ. 2447-2503)**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2530.

ร.แสงกาดี. สถานะของหญิงในสยาม. แปลโดย ไพโรจน์ กัมพูศิริ ใน **ร.แสงกาดีกับไทยศึกษา: รวมบทความแปลและบทความศึกษาผลงาน**. สุรศักดิ์ ลิขสิทธิ์วัฒนธรรมกุล,กรรณิกา จรรย์แสง,บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับศูนย์ข้อมูลเพื่อการค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศส-ไทย, 2548.

ราชบุรีดิเรกฤทธิ์-กรมหมื่น. **พระราชบัญญัติในปัตยุบัน เล่ม 1**. กรุงเทพฯ :โรงพิมพ์กองทัพอากาศ, 2444

ราชบุรีดิเรกฤทธิ์-สมเด็จพระมหาลวง. **กฎหมายครอบครัว-มรดก**. กรุงเทพฯ : เนติบัณฑิตยสภา, 2504 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงกลีบ มหิธร ท.จ.,ท.ช. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 17 ก.ค. 2504)

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ:นานมีบุ๊คส์, 2546.

ราม วชิราวุธ. **ประวัติต้นรัชกาลที่ 6**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2550.

ราม จิตติ. เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองคือสภาพแห่งสตรี. ใน **เครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองคือสภาพแห่งสตรี**. สมาคมบัณฑิตสตรีทางกฎหมายแห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: สมาคมบัณฑิตสตรีทางกฎหมายแห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์, 2535.

รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2475. กรุงเทพฯ : สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา, 2475.

รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2476. กรุงเทพฯ : สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา, 2476.

รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2477. กรุงเทพฯ : สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา, 2477.

ลิซา ฮอง. สิทธิสภาพนอกอาณาเขตในกรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 1868-1910 เสียงที่ไม่ประสานกันของลัทธิสากลนิยมกึ่งเมืองขึ้น. ใน **ตะวันตกในตะวันออก: สังคมไทยสมัยรัชกาลที่ห้าถึงปัจจุบัน**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.(เอกสารประกอบการสัมมนาเฉลิมพระเกียรติครบรอบ 150 ปีพระบรมราชสมภพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดโดยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 21 กันยายน 2547 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร)

ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ เล่ม 2. พิมพ์ครั้งที่ 5. นครหลวง : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2515.

วิระดา สมสวัสดิ์. **นิติศาสตร์แนวสตรีนิยม**. เชียงใหม่ : Norwagiam Association of Women Jurists (NAWJ), 2549

วารุณี ภูริสิทธิ์. **สตรีนิยม: ขบวนการอุดมคติแห่งศตวรรษที่ 20**. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2546.

สตรีศัพท์. ปีที่ 1 เล่ม 2 . เสาร์ที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2465.

สตรีศัพท์. ปีที่ 1 เล่ม 3 . อังคารที่ 26 กันยายน พ.ศ. 2465.

สกินเนอร์ ,จี. วิลเลียม. **สังคมจีนในประเทศไทย ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์**. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ,บรรณาธิการ, แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์; ชื่นจิตต์ อำไพพรรณ; ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข; ภรณ์ กาญจนันชิจิตติ; ปรียา บุญญะศิริ; ศรีสุข ทวีธาประสิทธิ์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้า และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548.

สุนันทา นิตยจิน. **การศึกษาของสตรีไทยระหว่างพุทธศักราช 2411-2475**. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2530.

สุมาลี วีระวงศ์,บรรณาธิการ. **ร้อยแก้วแนวใหม่ของไทย (พ.ศ. 2417 – 2453)**. กรุงเทพฯ : ศยาม, 2547.

สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา , “สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ” , **วารสารอักษรศาสตร์** ก.ค.-ธ.ค.พ.ศ. 2535 .

สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. **แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับสังคมไทย พ.ศ. 2468-2475**. เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ เนื่องในโอกาส 100 ปี พระราชสมภพพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง “สังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว” : สถาบันไทยศึกษา และฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 7-9 ก.พ. 2537

สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. **การแต่งกายสตรีกับหัตถกรรมทอผ้าในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

สุวรรณา สถาอานันท์,เนื่องน้อย บุญยเนตร บรรณาธิการ. คำ : **ร่องรอยความคิด ความเชื่อไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.

สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ. **สายธารแห่งประวัติศาสตร์ ประชาธิปไตยไทย**. กรุงเทพฯ: พี.เพรส, 2551.

สายชล สัตยานุรักษ์. **สมเด็จพระยาตากสินมหาราช การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชน”ของชาวสยาม**. กรุงเทพฯ : มติชน, 2546.

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, 2535.

เสถียรโกเศศ. **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย**. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2521.

เสถียรโกเศศ. **ประเพณีเกี่ยวกับชีวิตแต่งงาน**. พิมพ์ครั้งที่ 3.กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศยาม, 2539.

โสมทัต เทเวศร์. **เจ้าฟ้าจุฑามณี**. พระนคร : วัชรินทร์การพิมพ์, 2513.

หมอบรัดเลย์. **อักษรภิธานศรับท์(ค.ศ.1873)**. เรียบเรียงโดย แม้นมาส ชวลิต. กรุงเทพฯ:องค์การคำคุณ
สภา, 2521.

หลุยส์ ดูปลาตร์. **สถานะของหญิงมีสามีในประเทศสยาม**. แปลโดย ไพโรจน์ กัมพูศิริ. กรุงเทพฯ;
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.

หอบจดหมายเหตุแห่งชาติ ม ร.5 บ/18 เอกสารบุคคลเบ็ดเตล็ด เรื่องเจ้าพระยาเทเวศร์กล่าวโทษนาย
วรการและพระเทพทวารวดีว่าพาดำจันท์ภรรยาหนี(5 สิงหาคม ร.ศ. 117-20 กันยายน ร.ศ. 129).

อัญชลี สุสายัณห์ . สถานะภาพของผู้หญิงไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. ใน **รวมบทความวิชาการของ
อาจารย์อัญชลี สุสายัณห์** . กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545.

อัครวาท. โคลนติดล้อ. ใน **ประมวลบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว ภาคปกิณกะ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2501.

องค์ บรรจุน. **ผู้หญิงมอญ, อำนาจและราชสำนัก**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2550.

ภาษาอังกฤษ

Hall, Stuart . The Work of Representation. in **Representation: Cultural Representations and
Signifying Practices**, ed. Stuart Hall. London: Sage,1997.

Koizumi, Junko . From a Water Buffalo to a Human Being Women and the Family in Siamese
History. in **Other Pasts: Women, Gender and History in Early Modern Southeast Asia**.
ed. Barbara Watson Andanya. Honolulu: Center for Southeast Asian Studies School of
Hawaii at Manoa, 2000.

Loos, Tamara . **Subject Siam Family, Law, and Colonial Modernity in Thailand**. Chiangmai
,Thailand : Silkworm Books ,2006.

Patana, S.T . Gender Relations in Thai Society:A Historical Perspective. in **Power, Knowledge
and Justice**, ed. Suwanna Satha-Anand. Seoul: Ewha Womens University Press,2004.

Patana,S.T. **Thai Society's Expectations of Women 1904-1935 : An Approach to Women's
History**. Paper to be presented at the 12th IAHA Conference University of Hongkong .
June 24-28), 1991.

Patana, S.T. **Polygamy or Monogamy : The Debate on Gender Relations in Thai Society** ,
Tokyo :Paper to be presented at The 13th Iaha Cinfrence Sophia University, Sep. 5-
9.1994.

Patana.S.T. **Gender Relation in the Traditional Thai Lower Class Family** , (Paper to be presented at the 7th International Conference on Thai Studies . Amsterdam,The Nstherlands July 4-8 ,1999.

Pruekpongsalee, Malee . The Constitutions and Legal Status of Women in Family Related Laws in Thailand: A Historical Perspective. in **Power,Knowledge and Justice**. ed. Suwanna Satha-Anand . Seoul,South Korea:Ewha Women University Press, 2004.

Reynolds,C.J. . A Thai-Buddist Defense of Polygamy. in **Seditious History: Contesting Thai and Southeast Asian Past**. Seattle : University of the Washington Press ,2006.

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาว อีรภัทร สุริยพันธุ์ เกิดวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2523 ที่โรงพยาบาลรามาริบดี กรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษาศิลปศาสตรบัณฑิต จากภาควิชาสื่อสารมวลชน คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อปีการศึกษา 2544 ได้เข้าศึกษาต่อในระดับมหาบัณฑิตในปีการศึกษา 2549 ปัจจุบัน เป็นนักเขียนบทสารคดีอิสระ